

caiete critice

12 (362) / 2017

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: Eugen SIMION

*Literatura
parenetică (II)*
de Eugen Simion

*Sous le signe
d'Hermès.
Poésie et science*
de Gisèle Vanhese

*România și
adoptarea euro.
Oportunitățile
momentului*
de Napoleon Pop &
Valeriu Ioan-Franc

*Cronologie
Eminescu*
de Valentin Coșoreanu

*Marin Sorescu
și meditația
transcendentală*
de Tudor Nedelcea

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
*Editura Expert,
sub egida
Academiei Române*

Nr. 12 (362) / 2017

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretariat de redacție

Aida SARCHIZIAN

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Oana SOARE

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06

E-mail: edituraexpert@gmail.com

office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Basarab NICOLESCU

Dumitru ȚEPENEAG

CUPRINS

12/2017

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Literatura parenetică (II), Modelul occidental
The Parenetic Literature (II) The Occidental Model 3

A GÂNDI EUROPA

- Gisèle VANHESE: Sub semnul lui Hermes. Poezie și știință
Sous le signe d'Hermès. Poésie et science 17
- Napoleon POP, Valeriu IOAN-FRANC: România și adoptarea euro.
Oportunitățile momentului
*Romania and the Euro Adoption. The Opportunities
of the Moment* 24

DOCUMENT

- Livia (Maiorescu) DYMSZA în corespondență cu Mihail Antoniadă (VII)
*Livia (Maiorescu) Dymsha: Correspondence with
Mihail Antoniadă (VII)*..... 36

EMINESCU

- Valentin COȘEREANU: Cronologie Eminescu (I)
Chronology of Eminescu (I) 43

COMENTARII

- Bianca BURȚA-CERNAT: De vorbă cu „generația” sau în marginea ei.
Campania generaționistă în „Anno Domini” 1928 (IV)
*Chatting with the „Generation” or at the Edge of It.
The Generationist Campaign in „Anno Domini” 1928 (IV)* 54
- Tudor NEDELCEA: Marin Sorescu și meditația transcendențială
Marin Sorescu and the Transcendental Meditation 64

Ana-Maria BĂNICĂ: Patul lui Pro(c)ust și modelul camilpetrescian

Procustean Bed and Camil Petrescu's Model 72

*Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistului plastic
Ion Irimescu (1903-2005)*

Eugen SIMION

Literatura parenetică (II) Modelul occidental

Abstract

Studiul de față este consacrat scrierilor medievale, în mod special literaturii parenetice, gen mai degrabă neliterar, în care se oferă într-o manieră sentențioasă învățături morale, safturi cu privire la demnitatea umană și smerenia/austeritatea religioasă, în strânsă determinare cu epoca. Este revizuită accepțiunea termenului de ev mediu (id est epocă de întuneric, misticism, scolastică, asceză spirituală) arătându-se, după istoricul Le Goff, că epoca respectivă a fost una a catedralelor, deci una de creație veritabilă în care, alături de tipurile reprezentative (sfânt și cavaler) s-a afirmat un al treilea personaj emblematic: cugetătorul solitar, spiritul meditativ care readuce, în umbra catedralelor, ideile, virtuțile și miturile antichității și, totodată, se gândește pe sine în relație cu divinitatea, căutând un model de existență. O altă chestiune pe care studiul o propune spre dezbatere este aceea a literarității scrierilor parenetice, sub întreit aspect: (a) valoarea lor estetică; (b) influența și/sau apartenența la culturale înainte de formarea limbilor literare; (c) alte însușiri, semne, teme ale spiritualității naționale, cum se procedează de regulă cu operele de ficțiune.

Aceste scrieri, formând în opinia lui Umberto Eco „o cultură de manuscrise”, sunt analizate în următoarele secvențe: modelul bizantin, modelul occidental și scrierile parenetice ale „evului mediu românesc”.

Cuvinte-cheie: *Ev mediu, literatura parenetică, religie, morală, Bizanț, Occident, autori autohtoni, literaturitate.*

This study is dedicated to the mediaeval writings, especially to the parenetic literature, a rather non-literary genre offering, in close determination with the age and in a sententious manner, moral teachings, advice regarding human dignity and humility/religious austerity. The conceptual term of Middle Ages (id est an age of darkness, mysticism, scholastics, spiritual asceticism) is revised; it is shown, according to historian Le Goff, that the respective age was one of cathedrals, therefore of real creation in which, besides the representative types (the saint and the knight), a third emblematic character came into being: the solitary thinker, the meditative spirit who, looking for a model of existence, brings back the ideas, virtues and myths of Antiquity and, at the same time, thinks of himself in relation with the Divinity. Another question which the study proposes for debate is the one of the literary character of the parenetic writings, thought under a threefold aspect: (a) their aesthetic value; (b) influence and/or belonging to cultural structures before the literary languages were formed; (c) other qualities, signs, topics of the national spirituality, as it is regularly done in revealing the fiction works. These writings, making up, in Umberto Eco's opinion, „a culture of manuscripts”, are analysed in the following sequences: the Byzantine model, the Occidental model and the parenetic writings of the „Romanian Middle Ages”.

Keywords: *Middle Ages, Parenetic Literature, Religion, Morality, Byzantium, Occident, autochthonous authors, literary character.*

1. Erasmus

În *Panegiric pentru Filip* (1504) și, mai ales, în *Educarea principelui creștin* (1516), Desiderius Erasmus din Rotterdam (pe numele lui adevărat Geert Geertsz), autorul *Elogiului nebuniei*, face un portret al Principelui desăvârșit, care în viziunea lui umanistă, se identifică în bună parte, cu Principele-filosof, iar a fi filosof, precizează el, „este a fi creștin”. Panegiricul prezintă pe Filip cel Frumos (1478-1506), arhiduce al Austriei, duce de Burgundia, tatăl lui Carol Quintul – regele Spaniei – în termeni exaltați, punându-l mai presus de eroii și de înțelepții antichității. Filip se întorsese dintr-o călătorie prin Europa și, vorbind de ea, canonicul Erasmus o compară cu călătoriile lui Hercule și Ulise sau cu acelea ale lui Alexandru cel Mare și Cezar. În ochii lui Erasmus, niciuna n-a fost la înălțimea călătoriei săvârșite de Filip și nu s-a bucurat de

atâta admirație pe cât se bucură și merită, în continuare, să se bucure călătoria miraculoasă a Prințului pe care îl elogiază, acum, înțeleptul din Rotterdam. Filip pare a avea, de este să-l credem pe panegiristul său, toate calitățile din lume, toate virtuțile însumate pe care le poate avea un principe bun și înțelept. Lauda aceasta nemăsurată, surprinzător la un umanist care detestă lășirea și prefăcătoria, ar fi enervantă și plictisitoare dacă Erasmus n-ar pune în spatele ei o enormă erudiție și un imens dar speculativ în care intră și un talent poetic ieșit din comun. Ca să-l ridice pe Filip, el dovedește că aventura lui Hercule nu-i decât o tâlhărie fără pereche. Iar despre Ulise scrie, în același scop, că rătăcirea lui pe mare n-ar fi în realitate decât închipuiri șmecherești, sordide, în timp ce călătoria lui Filip este „încărcată de demnitate, încărcată de faimă, încărcată de măreție”¹.

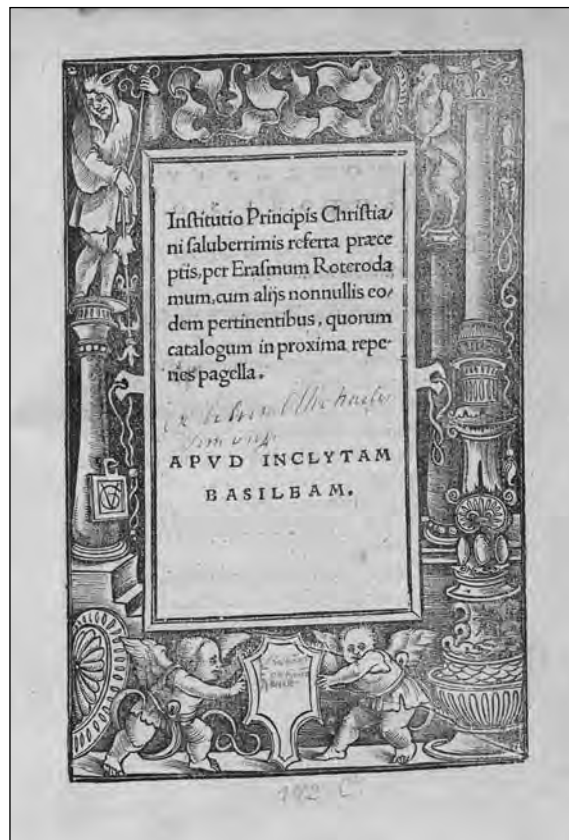
Călătoriile din antichitate ar sta mai prejos pentru că ele par a fi o evaziune, o fugă, iar scrierile filosofice despre ele nu oferă decât „un soi de înțelepciune somnolentă și goală”. Hadrian pleacă în călătorie îmboldit de curiozitate, pe când Filip este mânat de simțul lui de datorie. Cezar se bate timp de un deceniu cu galii, britanii și germanii, trecând prin mari tulburări și vărsări de sânge, Filip aduce lumină pe unde trece, strălucind ca soarele etc. Iese, după atâtea comparații flatante, un portret alcătuit numai din sublimități, puțin credibil. Erasmus nu ezită să scrie că Principele Filip este un dar al lui Dumnezeu „drag cerului și, pe departe, cel mai bun și mai înzestrat de soartă din toată omenirea”. Lauda crește, în continuare, și se extinde asupra părinților, soției, bunicului. Principele, însuși, însumează în înfățișarea lui trăsăturile lui Marte și Apollo, vitejia mitică a lui Ahile și înțelepciunea lui Enea, iar Penelopa, Claudia, Cornelia, Porția, Suplicia, Zenobia, Niobe – eroine ale mitologiei și literaturii antice – n-au fost mai cinstite, mai caste, mai devotate, discrete și supuse și mai rodnice decât este principesa Juana, numită și *Juana cea nebună*, soția

¹ Traducere din limba latină de Ioana Costea, Editura Ratio și Revelatio, Oradea, 2010, p. 97.

Prințului Filip. Istoria reală nu se potrivește nici în acest caz (nici în cazul Prințului Filip) cu biografemele Juanei – cea care întrece în virtuți pe toate eroinele mitologiei și ale istoriei antice – cu datele din panegirul lui Erasmus, o ficțiune, în fapt, care eroizează, sublimizează personajele. Trebuie citită ca atare și apreciată nu pentru adevărul din interiorul ei (cu totul discutabil) cât pentru erudiția, cu adevărat, impresionantă și imaginația bogată a ideilor. Nu știm, de altminteri, dacă în subtextul acestui enorm encomion, care epuizează toate excelențele spiritului și toate virtuțile morale posibile, nu are în subtext și o ironie fină. Oricum, azi îl citim cu această bănuială și chiar cu această dorință obscură, izbăvitoare.

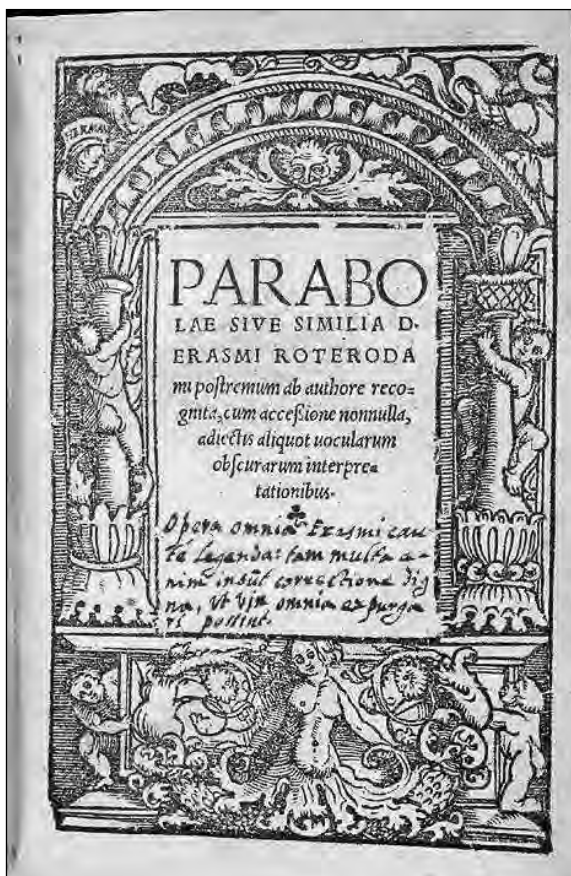
Panegirul are însă și o notă didactică pentru că, în marginea portretului ideal (și neverosimil), autorul discută, mai obiectiv, condiția unui Principe bun, care îndeplinește pe pământ, „printre muritori” rolul „unui soi de divinitate”, scrie Erasmus. Mesagerul divinității are însă multe obligații și interdicții, aici, pe pământ. Erasmus nu ezită să le precizează, biziindu-se pe autenticitatea care-i oferă în continuare modelele, de data aceasta în totalitate pozitive, demne de urmat. De la Cicero preia ideea că acela care exercită funcții publice trebuie să aibă înaintea de orice „meritul integrității și al înțelepciunii”. Să nu folosească, apoi, cruzimea în exercițiul puterii („cruzimea este pentru un rege ceva atât de dezgustător”), să nu fie atins de „stigmatul efeminării” (iată o anti-virtute nepomenită până acum!), să nu accepte în preajma sa *lingușeala* și *calomnia* (păcate vechi, reprimare de mai toată literatura parenetică) și în genere, Principele să reprime „alaiul de vicii familiar Curții principilor – ambiția, aroganța, vanitatea, adulația [...], licențiozitatea, violența și luxul”. Să cultive, în schimb, „artele păcii” și să tindă să fie iubit pentru „totala [sa] omenie”. Gloria obținută în timp de pace este mai de dorit decât gloria obținută pe câmpul de luptă. Pentru un Principe înțelept este o politică mai bună să obțină o pace injustă, decât să pornească războiul cel mai drept etc.

Erasmus este mulțumit de veacul său

(„adevărat veac de aur”) și crede că „alaiul virtuților din vârsta nevinovăției” vor reveni și se vor reînnoi sub veghea Prințului ideal pe care îl imaginează în panegirul său. În *Institutio principis Christiani* (1516), el reia, amplifică și reordonează despre virtuțile și primejdiile morale ce pândesc pe Principele desăvârșit care, avertizează din nou, în acord cu punctul de vedere al Bisericii, este „un soi de divinitate printre muritori”. O credință deja vulnerabilă în „veacul de aur” (Renașterea) în care Erasmus se simte bine. Și pe care, de altfel, îl reprezintă în literatura lui filosofică și moralistică în chip strălucit. Tratatul este dedicat lui Carol, nepot al neînvinsului Maximilian, care, – comparat cu Alexandru cel Mare – îl întrece pentru că a cucerit lumea și a construit durabil, folosind „artele păcii” nu artele războiului:

„Dar tu, slăvite principe Carol, îl întreci pe Alexandru în noroc și sperăm că deopotrivă vei fi în stare să îl întreci și în înțelepciune. Acela stăpânise, fără îndoială, un imperiu uriaș, dar care nici nu a fost ferit de vărsare de sânge și nici nu a durat după

aceea. Tu, născut într-un imperiu plin de strălucire, ești sortit să stăpânești unul încă și mai măreț; așa încât am putea spune că, în vreme ce Alexandru cel Mare se trudea să cucerească, pentru tine ar fi mai trudnic efortul de a ceda o parte din moștenirea ta decât acela de a câștiga ceva în plus. Îi datorezi Celui de sus faptul că ai dobândit un imperiu lipsit de vărsare de sânge și ferit de rău și va depinde acum numai de înțelepciunea ta să îl păstrezi așa, anume neîntinat de sânge și în liniște”.

În aceeași *Închinare* encomiastică, Erasmus citează din *Republica* lui Platon celebra frază despre rolul filosofilor sfetnici într-o bună guvernanta. Fraza citată des și, cum am arătat în alt loc, comentată cu scepticism de cei care se gândesc la rolul nefast avut de Seneca-filosoful ca sfetnic al lui Neron. Bazându-se pe Platon și Plutarh,

Erasm crede însă că sfetnicii înțelepți, adică filosofii ar putea „ține în frâu” pe neînțelepții conducători și ar putea asigura o guvernare armonioasă statelor dacă ei ar ajunge la guvernare. Nu filosofii care cercează *principiile*, ci de aceia care cunosc „rostul bunei guvernări după modelul eternei voințe divine”. Precizare importantă. Bunul sfetnic nu este, așadar acela care „strică sufletul principelui cu idei greșite și cu poftă”, ci filosoful care eliberează sufletul Principelui și ale vulgului de „simțirile păcătoase”.

Ca să lămurească mai bine lucrurile, Desiderius Erasmus compune un cod moral al Principelui desăvârșit, în 239 capitole, din care reținem, mai întâi, că atunci Principele bun este ales prin vot după virtuțile lui morale și nu după numele strămoșilor sau performanțelor fizice, cum fac barbarii. El trebuie să aibă, de pildă, un *spirit calm*, nu *năvalnic* și, în genere, înclinația lui să fie *spre liniște*, *cumpătate*, *prudență*, iar preocuparea lui să fie *spre binele public*. Sunt calități de care vorbește toată literatura parenetică, la Vestul și la Estul Europei. Ideea lui Erasmus, preluată de la Aristotel, este că un principe este exemplar dacă are o educație corectă și că cele mai bune și rodnice învățături se fac în copilărie. Este nevoie, în prealabil ca nașterea unui principe să fie cerută divinității prin rugăciuni. Curios! Raționalistul Erasmus introduce în tratatul său despre morala Principelui ideal o notă mistică. Formarea unui „conducător benefic” este condiționată de nașterea unui copil „bun din naștere” și, pentru acest fapt să se întâmple, trebuie solicitată voința divină. De abia după aceea intervine învățătura oamenilor înțelepți pentru a pregăti copilul bun să devină „un principe măreț și înțelept”. Profesorul trebuie să-l *dojenească atunci când greșește fără să-l jignească și să-l laude, când e cazul, fără să-l lingusească*. Este citat, la acest punct, Seneca, un filosof pedagog pe care Erasmus îl respectă și-l urmează. Toate acestea și altele ce țin de suflet și spirit trebuie făcute în spiritul creștinis-

2 Desiderius Erasmus, *Educarea principelui creștin*, ed. cit., p. 179.

mului. Modelul pedagogic suprem este Iisus, sugerează Erasmus, și educatorul și, mai târziu, sfătuitorul Principelui, adică *filosoful*, trebuie să fie, el însuși, creștin. Căci – încă o dată – chiar dacă se folosesc denumiri diferite, din orice alt punct de vedere „a fi filosof” este același lucru cu „a fi creștin” – scrie adversarul lui Luter.

Când vine vorba de noblețea Principelui, necesară oricum („principelui îi șade bine noblețea desăvârșită”), Erasmus atrage atenția că noblețea este de trei feluri: 1. noblețea „născută din virtute și din bună făptuire”, 2. noblețea „[ce] deschide din cunoașterea celor mai onorante discipline” și 3. noblețea „ce se cântărește după chipurile părinților și după blazoanele înaintașilor și după avere”². Traduse în limbaj modern, aceste trei feluri de noblețe sună astfel: *noblețea de merit* (obținută prin meritele proprii), *noblețea de spirit* și doar în al treilea rând *noblețea de sânge*. Aceasta din urmă, nu este suficientă pentru a da măreție și glorie Principelui de Renaștere, sugerează Erasmus. O spune de-a dreptul într-o propoziție: „dacă te străduiești să te arăți strălucit, nu te fâlii cu sculpturi sau portrete” (altfel zis, cu chipurile, blazoanele înaintașilor). Virtutile proprii sunt esențiale. O schimbare importantă intervine, așadar, în Renaștere în ceea ce privește modul de a concepe și judeca imaginea (modelul) prințului perfect. Accentul nu cade aici pe ascendență, ci pe calitățile (virtuțile) obținute și pe *elocvența înfăptuirilor*.

Imaginea bună a Principelui benefic nu se poate constitui însă în afara religiei creștine, mai exact: principele este o *imagine a lui Dumnezeu*, este *reprezentantul lui Dumnezeu*, ceea ce înseamnă trei principii conjugate explică autorul: o *bunătate absolută*, o *înțelepciune absolută* și o *putere absolută*. Pe toate acestea Principele trebuie să le cucerească prin înțelepciune și să le folosească în actul guvernării fără cruzime. Iar înțelepciunea (virtute prioritară în codul lui Erasmus) se dobândește prin învățătură, să

nu uităm. Învățătura vine din cărțile pe care Principele trebuie să le citească, din aforisme și maxime. Numai așa el poate ajunge să fie în același timp cârmuitor „și harnic, și bun, și înțelept”, nu un tiran. Adică nu unul care crede că *statul sunt eu*, ci altul, înțelept, care este conștient că el, principele, este servitorul statului. Modelele antice la care trimite mereu Erasmus sunt Platon și Aristotel, în speță învățăturile lor notate în *Republica* și *Politica*, iar în ceea ce privește personalitățile istoriei, numele cel mai des citat este, ca și în alte scrieri parenetice din epocă, Alexandru cel Mare. Principele ideal este, după vorba lui Platon, reluată de Erasmus, un *paznic* al Republicii (statului), iar virtutea paznicului (și aici intervine viziunea renașcentistă a lui Erasmus) se bazează, în fapt, pe un cumul de virtuți morale și spirituale în care intră, deopotrivă, cele trei principii ale divinității și, ca element nou și determinant, *cunoașterea sau voința de cunoaștere* ce duce la înțelepciune.

Față de modelul prințului medieval (*desăvârșit și întreg*) apare, în forma *mentis* pe care Erasmus și după el, Castiglione și alți filosofi și moraliști de la începutul acestui secol de răscruce (secolul al XVI-lea european) o imaginează și o propune, apare, zic, criteriul cunoașterii lumii din afară dublat de criteriul (virtutea) cunoașterii de sine. Altfel zis: omul este o creație a lui Dumnezeu și este gândit ca o imagine a divinității, dar omul se construiește, în interior, pe sine și ajunge să se definească, așa cum vor spune mai târziu filosofi (dacă n-au spus chiar mai înainte!) nu numai prin *a fi*, *a avea*, dar și prin *a face*. A face și a se face. Prințul creștin al lui Erasmus trebuie să cunoască aceste trei verbe fundamentale care definesc omul în genere. Pe primele două le evocase deja înțeleptul Augustin.

2. Machiavelli

Ca să-și consolideze puterea, odată ce-a cucerit un principat nou, Principele trebuie

3 Niccolo Machiavelli, *Principiele*, traducere, ediție îngrijită, studiu introductiv și cronologie de Lucian Pop, Editura Cartex, 2016.

să facă în așa fel încât să dispară tot neamul vechiului principe. Să nu scoată repede legi noi, nici să elimine dărilor. Există, apoi, trei moduri de a stăpâni o țară nou cucerită: primul este cel deja anunțat (ștergerea urmelor vechii puteri, începând cu nimicirea familiei principelui înlăturat), apoi noul principe să se stabilească în țara pe care a cucerit-o și, al treilea, să lase țara să se conducă după legile vechi, cerându-i un nou tribut și un guvern fidel noii stăpâniri. Bine este ca Principele și oamenii lui să-i dezbine pe locuitori, ațâțând urile vechi și diferențele, inevitabile, dintre ei. Cum această politică nu este totdeauna eficientă, mai sigură este – recomandă Machiavelli – distrugerea. Ea nu dă greș. Principele trebuie să fie autoritar și, în același timp, abil. Ca să-și învingă dușmanii, el trebuie să știe să se facă *iubit și temut* de popor. Când nu izbutește să-l convingă cu vorbe bune, prietenești, să nu ezite să folosească *înșelăciunea* și chiar *forța*. *Frica* este mai eficientă în exercițiul puterii decât toleranța. Cruzimile trebuie făcute rar, dar bine, adică fără ezitare, pentru a-și produce efectul de intimidare și a provoca teamă. Binefacerile – dacă este strategic necesar să le facă – trebuie făcute încet, pe îndelete, pentru a prelungi în popor sentimentul de bine.

Modelul Principelui perfect este, după Machiavelli, ducele Valentino, cunoscut cu numele de Cezar Borgia, fiul papei Alexandru al VI-lea. Acesta din urmă a reușit să se impună prin înșelăciune. Cunoscând bine firea omenească, el promitea tuturor ceva și făcea, în realitate, altceva. Cezar Borgia, fiul său, și-a întrecut tatăl prin abilitate și cruzime, știind să fie, după împrejurări, leu sau vulpe, feroce și prefăcut, fără scrupule și, la nevoie, tolerant... Numai așa poți stăpâni *Republica* și pe oamenii ei sfâșiați de uri vechi și profunde. Pe scurt, Principele trebuie să știe să fie „animal și om” – scrie Machiavelli în capitolul al XVII-lea din tratatul său, bazându-se

pe scriitorii antici. Centaurul Chiron, maestrul (azi am spune: *le maître à penser!*) lui Ahile, Iason și Hercule, este, după autorul *Prințelului*, simbolul acestei alianțe alegorice dintre animal și om, indispensabile în actul politic. Leul este puternic, dar nu știe să evite cursele ce i se întind, vulpea este șireată, dar are și ea un cusur: nu știe să se apere de lupi și, în consecință, poate fi sfâșiată. Traducând această alegorie în termeni politici, Machiavelli face acest portret al Principelui puternic și eficient:

„Așadar, nu este necesar ca un principe să aibă toate însușirile despre care am vorbit mai sus, dar trebuie să pară că le are. Ba chiar voi îndrăzni să spun că dacă le are și le folosește mereu, îi sunt dăunătoare, dacă numai pare că le are, îi vor fi folositoare; astfel, faptul de a părea milos, statornic, ome-

4 Apud ed. cit., p. 123-124.

5 Baldesar Castiglione, *Curteanul*, traducere, prefață și note de Eta Boeriu, Editura pentru Literatură Universală, București, 1967.

nos, cinstit și credincios este de ajutor; totodată va trebui să fie gata oricând ca, atunci când nu trebuie să pară astfel, să poată și să știe să se comporte tocmai pe dos. Și mai trebuie să înțelegem că un principe, și mai cu seamă un principe nou, nu poate să respecte toate aceste virtuți pentru care oamenii sunt considerați în general buni, deoarece, pentru a-și păstra statul, este constrâns adeseori să acționeze împotriva cuvântului dat, împotriva milei, a omeniei, a credinței în Dumnezeu. Și de aceea sufletul lui trebuie să fie întotdeauna gata să se îndrepte după cum îi poruncesc vânturile sorții și schimbarea condițiilor și, așa cum am mai spus, să nu se îndepărteze de ceea ce este bine, dar să știe să facă și răul, dacă e nevoie.”³

În privința ideii care circulă în literatura parenetică din epocă – și anume că Principele înțelept trebuie să-și ia sfetnici înțelepți – Machiavelli se arată mai degrabă sceptic. El pleacă de la convingerea că Principele este înconjurat, de regulă, de oportuniști și lingușitori, nu de oameni cin-

știți și înțelepți. Apoi, dacă știe să se înconjoare de sfetnici buni, aceștia au păreri diferite și-i spun azi una, mâine alta. Cum să aleagă, atunci, sfatul bun? Principele să se sfătuiască, adevărat, cu oamenii din jurul lui, „dar numai atunci când vrea el și nu când vor alții”. Și, dacă le cere sfatul, Principele să știe să deslușească adevărul de minciună în ceea ce i se spune. Cu alte vorbe, să fie el însuși un om înțelept. Altfel, lucrurile se încurcă și merg spre catastrofă. Căci, avertizează strategul florentin:

„Căci e o regulă generală, care nu dă greș vreodată, și anume că un principe care nu este înțelept el însuși, nu poate să fie sfătuit cu folos, afară dacă printr-o întâmplare fericită nu a avut norocul să-și pună toată încrederea într-un singur om care să-l conducă în totul și să fie el însuși un om de o înțelepciune desăvârșită. În cazul acesta, lucrurile ar putea să meargă bine, dar totul ar dura prea puțin, deoarece un astfel de ministru, nu peste multă vreme, i-ar lua puterea. Dacă un principe, care nu este el însuși un înțelept, se sfătuiește cu mai mulți, negăsind părerile lor puse cap la cap, nu va putea să le pună el însuși de acord. Altfel, fiecare dintre sfetnici se va gândi la interesul propriu, iar principele nu va ști nici să-i îndrepte, nici să afle ce le trece prin minte. Dar nici nu pot fi găsiți sfetnici de acest fel; căci, oricum i-ai alege, oamenii se vor dovedi totdeauna răi, dacă o nevoie oarecare nu-i va constrânge să fie buni. Așadar, ajungem la concluzia că sfaturile bune, de la oricine ar veni, trebuie să fie urmarea înțelepciunii principelui, iar nu înțelepciunea principelui să vină din sfaturile bune ale supușilor.”⁴

Este limpede: Machiavelli vedea mai lucid treburile puterii și răstoarnă mitul sfetnicului filosof. Filosoful poate fi un sfetnic bun al puterii, dacă acela ce deține și exercită puterea (Principele) este, el însuși, înțelept. Altminteri, scenariul puterii și al înțelepciunii se încurcă rău. Sceptic se arată autorul *Principelui* și în ceea ce privește noțiunea de *soartă* (destin) des invocată, când este vorba de *putere*, *bine*, *fericire*, *plenitudine morală*, *noroc* și *nenoroc*, și de formarea și comportamentul omului desăvârșit în scrierile medievale și renaștentiste. Fericit

este cel care „poate să se dea după vremuri”, iar nefericit e acela care e „în dezacord cu vremurile”, scrie Machiavelli în ultimele capitole ale lucrării sale. Nici *binele*, *fericirea*, *firea omului*, nici *vremurile*, de bună seamă, nu sunt statornice. Nici chiar *soarta*. Și atunci? Atunci, încheie moralistul cinic și lucid Machiavelli, atunci „închei prin a spune că, dacă soarta se schimbă, iar oamenii rămân neschimbați în atitudinile lor, sunt fericiți atâta vreme cât îi sunt pe potrivă și nefericiți, dacă nu sunt. Și mă gândesc că e mai bine să fii violent decât precaut, deoarece soarta este ca și femeia: dacă vrei s-o stăpânești, trebuie s-o bați și s-o contrazici. Îmi dau seama că se lasă învinsă mai mult de aceștia, decât de cei care o fac în mod cumpătat. Și fiind femeie, e întotdeauna prietenă a celor tineri, deoarece aceștia sunt mai puțin prevăzători, mai violenți și i se impun cu mai multă îndrăzneală.”

Văzând câtă nedesăvârșire și nestatornicie există în lume și, mai ales, în politică (știința puterii), se pune întrebarea câtă desăvârșire și statornicie poate avea un Principe care ajunge să guverneze nedesăvârșirile și nestatorniciile supușilor săi? Este întrebarea pe care ți-o pui când citești acest tratat scris de un om lucid care nu amestecă pe Dumnezeu în știința (arta) și strategiile puterii. Îl citează rar și nici de biserică nu face mare caz. Mai mult, pe cardinali îi consideră nocivi când se amestecă în afacerile politice, iar Papei Alexandru al VI-lea îi face, s-a reținut, un portret negativ. Pe Dumnezeu îl citează rar, metaforic, când este să dea o pildă sau să elucideze un fapt din istorie. Rostul divinității nu se vede prea limpede în treburile Republicii, așa cum o imaginează acest politologi vizionar și demitizant, lucid până la cinism, cum se arată secretarul Republicii Florentine. „Dumnezeu nu voiește să săvârșească totul, pentru a nu ne lua voința liberă și partea de glorie ce ni se cuvine” – scrie el cu vădită convingere în ultimul capitol al *Principelui*, îndemnându-i pe italieni să se unească. Și adaugă: „Restul voi să-l faceți”. Vom vedea de îndată că în scrierile parenetice răsărite (în literatura bizantină, în genere), Dumnezeu este prezent în toate ipostazele

și în toate actele unui principe bun și înțelept. Înțelepciunea acestuia începe cu credința creștină, iar desăvârșirea și întregirea lui, ca om, nu se poate închipui fără evlavie față de divinitate. Principele lui Machiavelli este un produs al politicii și, deci, al circumstanțelor. Principele răsăritean stă și el sub vreme și este produs al vremilor, dar harul și toate virtuțile lui vin de la Dumnezeu și depind de ordinea divină.

3. *Curteanul* lui Baldesar Castiglione

Merită a fi citat, fiind vorba de educația Principelui și, în genere, de formarea omului exemplar – modelul lumii europene de la începutul secolului al XVI-lea, *Curteanul*⁵ italianului Baldesar Castiglione (1478-1529) – diplomat, om de litere, prieten cu Rafael și, o vreme, atașat de Curtea lui Carol Quintul, în fine, eclesiast. Cartea a fost scrisă între 1508 și 1516 și tipărită în 1528 la Veneția. Sainte-Beuve spune despre autor că e cel care a alcătuit „codul omului de curte”. *Curteanul* (tradus în franceză sub titlul *Le Parfait Courtisan*!) este, într-adevăr, un cod moral și estetic al omului ce trăiește în preajma unui prinț în epoca Renașterii, dar este, în egală măsură, o operă de meditație (despre pregătirea și comportamentul curtezanului perfect, despre modul cum se poartă față de femei, cum se îmbracă, despre prietenie, iubire, morală și despre relația pe care trebuie s-o aibă omul instruit cu artele și jocurile de societate. Un manual complex în care reflecția morală foarte fină se unește cu imaginația romanească. *Curteanul* poate fi considerat până la un punct un *roman de formare* și un *roman*, în egală măsură, *de moravuri* în epoca Renașterii italiene. Un număr de minți (cavaleri) luminate se adună seară de seară în casa ducelui de Urbino și, ca în scrierile lui Boccaccio, povestesc nu istorii erotice scandaloase, ci discută, ca într-un simpozion, despre însușirile pe care trebuie să le aibă și să le cultive un curtezan desăvârșit. Modelul, precizează autorul, este acela pe care îl recomandă antichitatea („o amintire

scumpă nouă”). Cum ducele se culca devreme din pricina betșugurilor pe care le are, convorbirile au loc în prezența ducesei Elisabeta Gonzaga și a cumnatei sale, Emilia Pia, femei cultivate, pline, amândouă, de înțelepciune și virtute.

Discuția are loc după cină și este însoțită, de regulă, de muzică, dansuri și jocuri iscusite. La toate acestea participă, ne mai spune autorul (aflat atunci cu o misiune la Londra, dar bine informat asupra acestor petreceri complexe, dovadă că le pune pe toate într-o narațiune detaliată), oameni vestiți ai momentului, ca seniorul Gasparo Pallavicino, Messer Pietro Bembo – cardinal erudit, cunoscut pentru studiile sale despre opera lui Cicero –, Federico de Fregoso – arhiepiscop de Salerno –, strălucitorul, zice Castiglione, Julianio de Medici – poet, în realitate, obscur, fiul cel mic al vestitului Lorenzo Magnificul –, Pietro de Napoli și alți „cavaleri de viță” – ține să ne asigure naratorul acestui seminar de Renaștere în care toate părerile sunt, principial, acceptate, cu condiția ca ele să fie elocvente. Acceptate și discutabile. Un joc al spiritului liber, condus cu abilitate de ducesa Elisabeta, despre *curtenie* (curtoazie) sub toate ipostazele ei și, cum am precizat, despre curteanul desăvârșit (*perfect*). O dezbatere lungă, inteligentă, cu vorbe de spirit și speculații morale fine, urmate de istorii luate din cărțile anticilor sau din viața mondenă de la curte, în fine, un adevărat *tournoi d'éloquence*, în manieră italiană, într-o libertate deplină a spiritului. Nu lipsește din el o notă de finețe și chiar o notă de frivolitate, din moment ce invitații ducesei de Gonzaga își pun și problema dacă un curtean desăvârșit trebuie să-și încârlionțeze sau nu pletele sau dacă gesturile lui să fie gingașe ori doar molatice, în fine, dacă statura lui să fie înaltă sau scurtă. Opinia admisă este că statura nu trebuie să fie nici prea înaltă, nici prea scundă, mișcările lui să fie sprintene și să sugereze forță. O primă concluzie, în ceea ce privește înfățișarea și calitățile trupului, este că, bine legat, armonios alcătuit, ager la minte și iute în mișcări, curteanul-model trebuie să cunoască și să știe să folosească fără cusur știința (arta) armelor, dar să știe

să se coboare, când este cazul, și la „îndeletniciri mai blânde și tihnite”. Să fie, de pildă, grațios („să fure această grație de la cei ce socotește el c-o au, și de la fiecare tocmai acea parte pe care o găsește mai vrednică de laude”), să cunoască și să practice jocurile de salon și, când face ceva, să facă fără ostentație, pentru că – remarcă unul dintre *debateur*-ii lui Castiglione – „adevărata artă e aceea doar ce nu se dă pe față; și întru nimic nu trebuie să te căznești mai mult decât în faptul de a o ascunde: căci dacă o dai pe față, îți pierzi curând încrederea și stima”. Se profilează deja modelul curteanului: bine și armonios alcătuit la trup (un ideal estetic), destoinic mânător de arme (virtutea războinică), el trebuie să aibă, neapărat, și virtuțile, grațiile unui perfect om de lume. Cea dintâi însușire a lui este aceea de a nu fi afectat. Să fie, adică, scutit de „pacostea afectării”, cum spune un personaj din acest colocviu la care participă numai spirite înalte, aristocrați ai bunelor maniere. „Armonia prea căutată” nu dă nici ea bine, după cum nici „stăruința excesivă” nu este de recomandat. Omul trebuie să se poarte firesc și să evite nenaturalul în toate. Dacă a călătorit în străinătăți, să nu înceapă să vorbească *romana* (limba vulgară), să evite „înfloriturile” în limbaj și să nu folosească, ostentativ, cuvinte vechi, este de părere ducesa Elisabeta. Punctul ei de vedere este rațional și are o notă judicios estetică în ceea ce privește limba scrisă și limba vorbită. În amândouă trebuie să stăpânească buna rânduială și moderația. Curteanul bine educat să arate, când apare în lume, „măreție și strălucire”, iar când vorbește, să nu vorbească „nici prea subțire ori galeș ca o femeie, nici într-atât de aspru și înfricoșător, încât să aducă a glas de cioban, ci limpede, pătrunzător, curat și bine încheșat”.

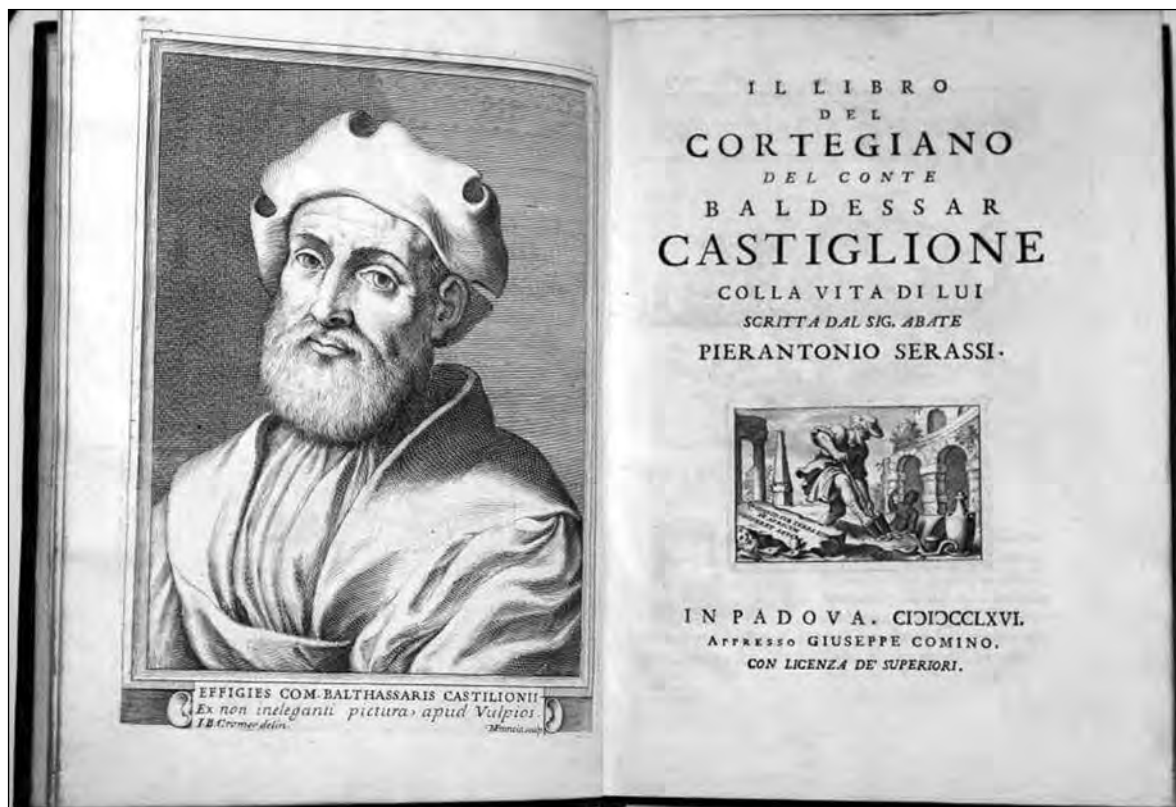
După lipsa de afectare, virtuosoasa modestie, limbajul potrivit, vine la rând *bunătatea* și *dragostea de carte*. Curteanul trebuie să le dobândească neapărat. Cine nu cunoaște „dulceața dragostei de carte” nu ajunge să cunoască și să măsoare măreția gloriei. În acest punct apar în discuție și primele modele din trecut: Alexandru cel Mare și François I. *Iliada* era cartea de căpătâi a lui

Alexandru, iar Regele François I pune mai presus de orice literatura. Curteanul, pentru a cuceri desăvârșirea, trebuie, așadar, să ia aminte. Să nu ignore, apoi, limbile clasice (greaca și latina) și, pentru a deveni un om deplin, trebuie să cunoască muzica. Seneca a învățat să cânte la chitară la bătrânețe, iar Chiron l-a învățat pe Ahile să cânte la citeră. În fine, curteanul să știe că și pictura și sculptura și, în genere, toate artele fac parte din zestrea educației sale. Antichitatea este și la acest capitol exemplul de urmat. Conteșe și Doamna Emilia, care dezvoltă această temă, vorbesc de *desfătarea* pe care o produc pictura și sculptura și aduc, din nou, exemplul antichității care a prețuit artele și pe artiști. Alexandru cel Mare, care-l îndrăgea mult pe Apelles din Efes, este, iarăși, un punct de referință pentru modelul pe care îl propun, în plină Renaștere, personajele lui Castiglione.

Aria dezbaterei se lărgeste, în cărțile (capitolele) următoare (sunt patru la număr), acolo unde vine vorba de portretul ideal al *femeii curtezane*, de cinste, devotament, prietenie, de sentimentul datoriei față de Prinț și, desigur, de *onoare*, care trebuie să existe în orice formă a *curteniei*. Sunt idei care au intrat, între timp, în manualele de educație și în codul moral al omului civilizat. La începutul secolului al XVI-lea ele marcau ruptura cu tipul de viață medieval și, în genere, cu ceea ce filosofi de mai târziu au numit: modul omului de a se percepe pe el însuși și de a se situa în universul din afară. Renașterea aduce în prim-plan *cunoașterea* și *plenitudinea*, în locul modelului *Misticului*, specific Evului Mediu, apare *Călătorul* (descoperitorul), *Vizionarul*, *Omul cu spiritul dezamărginit* – cum ar spune Lucian Blaga. Se desacralizează el, cum îi reproșează mai târziu teologii ortodoxiei, sau dau sacrului altă funcție în viața de toate zilele, asociindu-i valorile umanismului și ale esteticului?

Ca să răspundem, să vedem ce gândesc personajele lui Castiglione despre această chestiune. Cum arată *omul deplin* reprezentat de *curteanul perfect*? O primă observație este că omul desăvârșit despre care este vorba în *Curteanul* și pe care încearcă să-l

definească, în calitățile lui dominante, este mai puțin Principele, ci omul din preajma Principelui: sfătuitorul, compagnonul, om de arme și, în acest timp, om de lume și om de carte. În raport cu *Sfântul* (misticul) și *Cavalerul* (războinicul) – modelele Evului Mediu – omul Renașterii vine, între altele, cu pasiunea lui de a cunoaște și cu dorința lui de a fi fericit, sociabil, plăcut, om de spirit. El își păstrează sentimentul de datorie față de Principe (se angajează să-l iubească mai presus de orice), dar vrea să se construiască, pe dinăuntru, și pe sine însuși. Dovadă că se iubește tot atât de mult și pe sine, nu știm dacă mai presus de devotamentul lui, dar, în mod sigur, cu aceeași ardoare și perseverență. Selectăm din cartea lui Castiglione câteva caracteristici ale perfectului curtean. El trebuie să aibă, de exemplu, „un fel plăcut și cuviincios de a sta de vorbă cu ceilalți”, să fie politicos și discret, „să nu pătrundă niciodată cu seniorul în odaia lui ori în alte încăperi tănuite”, în fine, să nu înceapă vorba în fața seniorului, dacă nu este invitat s-o facă și, dacă vorbește, să nu se întindă la vorbă. Recomandările continuă. Ele cuprind o arie vastă de subiecte. Curteanul să se arate mai modest decât este rangul său, să se ferească de favoruri, să dovedească mereu, în manifestările sale publice, sobrietate și cumpătate, eleganța lui să fie, de asemenea, cumpătată, să nu poarte veșminte prea bogate etc. Să urmeze, în această privință, pe seniorii spanioli, care sunt mai serioși și par a fi „adevărații maestri în curtenie”, spre deosebire de francezi care sunt îngâmfați, lăudăroși și împoțonați cu panglici și alte lucruri sclipitoare. Curteanul perfect are și îndatoriri. În primul rând, morale. Nu trebuie, de pildă, să-l părăsească pe seniorul său la nevoie. „Că e rușine” – zice un participant la această agoră a bunelor maniere. Legea prioritară de comportament începe cu *onoarea*, care, dacă nu este, nimic nu este, și continuă cu *decentța*, *grația*, *modestia*, dar și cu *priceperea*, *abilitatea*, *inteligența* și *râsul frumos*, *harul de a povesti* și *de a face glume*. Pe toate trebuie să le știe curteanul, în toate trebuie să exceleze. Chiar și în jocul de șah, care are însă cusurul de a cere să-l știi bine pentru a câștiga, iar

dacă câștigi, nu mai ai cu cine juca... Așadar, curteanul trebuie să performeze și ca om de societate, pe scurt, ca *om de spirit*, să cunoască și să practice artele, de la literatură la muzică și artele plastice. Și aici antichitatea, pe care Renașterea o reabilitează, o revalorifică și o cultivă, oferă modele. Ahile învățase să cânte la citeră, Alexandru cel Mare iubea muzica și cânta frumos, în fine, se spune că, la vârsta cărunteții, Socrate începe să învețe să cânte la un instrument de coarde.

Omul renascentist nu este deplin dacă, pe lângă virtuțile trupului și ale spiritului, nu stăpânește și pe acelea ale inimii. Iubirea este o temă ce revine în tratatul pe care îl discutăm aici. Iubirea și prietenia. *Iubirea* – spune Pietro Bembo – „este o revărsare a bunătății dumnezeiești”, *frumusețea* – zice alt conviv sau poate autorul în cartea a IV-a (aceea care trage concluziile) – este cea care deschide alaiul virtuților, „e începutul tuturor celorlalte”. Frumusețea însoțită de bunătate: „nedeslușita frumusețe a bunătății supreme”. Curteanul perfect trebuie să-și stăpânească pasiunile, să nu se grăbească,

să-și păstreze cumpătul de care a fost mereu vorba până acum? Trebuie, dar nu de tot, pentru că, avertizează cineva: „înfrânarea este o virtute incompletă”... Pot iubi bătrânii fără a se face de râs? Este dragostea doar apanajul tinereții? Și acest subiect este debătut îndelung de înțelepții de la Curtea ducelui de Urbino sub veghea (în Cartea a IV-a) ducesei Eleonora Gonzaga, soția noului duce Francesco Maria Rovere, succesoarea Elisabetei... Pietro Bembo, cardinalul, face teoria *celor trei virtuți cunoscătoare* („prin simțuri”, „prin judecată” și „prin minte”) și ajunge la concluzia că iubirea simțurilor stă rău la orice vârstă (bătrânii, oricum, trebuie să se ferească de ea, pentru a nu deveni vulnerabili) și că, *dacă dorințele se lasă conduse de judecată*, bătrânii se pot apropia și bucura de frumusețea feminității și, deci, de iubire: „căci frumusețea e bună și e sfântă”... Omul desăvârșit al Renașterii poate fi, așadar, fericit la orice vârstă, dacă... Dacă pasiunile lui sunt controlate de rațiune...

Trecând peste alte prevederi ale codului moral, surprinde interesul pe care îl arată

personajele lui Castiglione (personaje-actori, oameni de opinie, cu o bună poziție socială, învățați, cu talent de moralisti), îl arată, zic, limbajului și, am putea spune, discursului public al curteanului. Retorica face parte din etica și estetica *omului de curte*. Așa că el trebuie învățat ce să vorbească și, mai ales, cum să vorbească. Este pregătit să și tacă, spunându-se de mai multe ori nu că tăcerea este de aur, dar că, uneori, în prezența Principelui este mai bine să taci decât să te repezi să vorbești. Oricum, e bine, este civilizat, am văzut, să nu iei vorba înaintea *Ocârmuitorului*, oricare ar fi el. Iar dacă ești întrebat, să vorbești scurt, fără mari înflorituri și fără poticneli. Curteanul desăvârșit trebuie să știe cum să spună vorbele de duh, când și cum să râdă. Este și aici o tehnică, un mod nobil de a povesti și de a-și exprima bucuria sau doliul spiritului. Invitații ducesei Elisabeta sau ai urmașei sale, ducesa Eleonora, au păreri și în aceste chestiuni delicate, convinși că, pentru a fi un bun curtean, nu-i suficient cu ce te naști, este necesară și o educație ce trebuie să cuprindă trupul și spiritul, în totalitatea atributelor și manifestărilor. Căci caracterul și inteligența omului se văd după cum gândește, să zicem, pe Dumnezeu, dar și după cum se poartă cu o femeie. Capitolul dedicat femeii și, fatal, iubirii (sub toate formele ei) este amplu și controversat. Amplu pentru că seniorii au o vastă experiență în materie, iar cei care-i ascultă și-i judecă (în speță ducesa și cumnata ei) sunt femei cultivate, cu spiritul liber, intervenind prompt când vreunul din convivi – de pildă, senior Gasparo – arată prea mult scepticism în ceea ce privește virtuțile femeii. Messer Gasparo face filosofia sexelor, zicând că femeia *reprezintă materia*, iar bărbatul *se aseamănă formeii* și, după cum forma este superioară materiei generative, așa și bărbatul este cu mult mai perfect decât femeia. Magnifico Giuliano intervine în discuție, susținând și el ideea că femeia este imperfectă, dar are în imperfecțiunea ei și elemente pozitive: este statornică și dâră, în timp ce bărbatul e nestatornic... Ducesa Emilia respinge, se înțelege, aceste scepticisme ce bat spre misoginie. Replica ei nu-i lipsită de o

ironie subțire, împăciuitoare. Messer Cesare Gonzaga aduce argumentul (cam slab, vădit minimalizant) că, fără femei strălucite, Curtea Prințului ar fi tristă și curteanul perfect și-ar pierde farmecul și strălucirea, neavând un stimulent puternic. Așadar, *curtenia* are nevoie, pentru a fi în plenitudinea ei, și de o *femeie-curtezană* care, în afară de frumusețea ei (frumusețea este cea dintâi virtute a sa), trebuie să fie de o cinste ireproșabilă, să fie prevăzătoare, să aibă grație și să știe să converseze cu oricine despre lucruri „cinstite și plăcute”.

Sunt, în acest cod de bună purtare, și interdicții: *femeia să nu rostească vorbe deșuchate, să nu aibă apucături nerușinate, să nu chicotească pe înfundate și să nu se laude prea tare, seriozitatea ei (necesară) să fie îndulcită de înțelepciune și bunătate*. Fapt curios: i se interzice femeii de la Curte să cânte din flaut (nu se aduc argumente), să călărească, să mănuiască armele, să bată mingea, să se lupte... Seniorul Magnifico crede că este urât ca o femeie să bată toba sau să sufle în trâmbiță. Când este invitată la dans sau să cânte din instrumente mai delicate decât cele citate mai înainte, să se lase rugată și, dacă acceptă, să manifeste sficiune și să manifeste „acea nobilă rușinare ce e potrivnică nerușinării”. În fine, după varii confruntări, elogii și nuanțe, delimitări, scepticisme amabile și delicate recriminări, narațiunii lui Castiglione cad de acord că, dincolo de funcția decorativă, femeia are și alte rosturi și virtuți. Cu grațiile și imperfecțiunile sale, ea nu poate lipsi din tabloul unei curtenii perfecte:

„Căci așa după cum nici o curte, oricât de mare ar fi, nu poate avea fără femei nici strălucire, nici veselie, nici podoabe de preț în sânul ei, tot așa nici curtean nu poate fi care să aibă farmec, să fie întotdeauna plăcut și îndrăzneț, să știe a săvârși frumoase fapte cavalești, dacă în toate acestea n-ar fi îmboldit de cunoașterea, de dragostea și de plăcerea pe care i-o oferă femeile; și chiar și faptul însuși de a vorbi despre curtean e un lucru nedesăvârșit în sine, dacă femeile, dându-și și ele părerea, nu-și aduc partea lor de gingășie, prin care împodobesc și fac a fi într-adevăr desăvârșită curtenia.”

Seniorul Magnifico pune punct acestui *tournoi* discursiv, care nu are o pronunțată notă frivolă, deși subiectul încurajează de regulă această nuanță. Oameni de Renaștere, oaspeții Ducei de Urbino definesc, în fond, noua concepție despre *femeia de curte*, eliberând-o în bună parte de prejudecățile Evului Mediu. Ea își câștigă o parte din drepturile (virtuțile) bărbatului. Nu pe toate, dar două, în mod cert, dacă ne luăm după portretul pe care-l face Messer Roberto de Bari, după ce ascultă toate punctele de vedere exprimate în această societate de seniori inteligenți: dreptul, întâi, de a deveni subiect de dezbatere liberă (altfel zis: de a intra pe scena socială înaltă) și dreptul de a avea acces la desăvârșire. Sau, cum scrie un autor modern, femeia capătă în Renaștere dreptul (statutul) de a fi mai mult decât o *femeie-peisaj* (sau o *femeie-păpușă*) și de a fi, deci, admirată ca obiect estetic, dreptul de a se bucura, liber, de frumusețea și farmecul ei și de a fi respectată:

„De aceea vreau ca doamna mea de curte – spune Magnifico – să nu pară – prin vorbe și fapte necinstite – că-i gata să se dea oricui o vrea și nici să încerce a amăgi, pre câte îi stă în putință, ochii și vrerea celui ce-o privește, ci dimpotrivă, prin meritele ei și prin purtările-i alese, prin frumusețea și prin farmecul ei să inspire celui ce o vede acea dragoste adevărată pe care o simți în mod firesc față de toate lucrurile plăcute și acel respect ce spulberă întotdeauna nădejdea celui care se gândește la lucruri necinstite. Acela dar, care va fi iubit de o asemenea femeie, pe bună dreptate va trebui să se mulțumească cu orice dovadă, cât de mică, și să prețuiască mai mult o singură privire de dragoste din partea ei, decât faptul de-a fi stăpân pe toate celelalte dovezi pe care le-ar putea avea; iar întru cât mă privește, eu nu știu zău ce alta i-aș mai putea dori acestei doamne, decât să fie iubită de un curtean atât de desăvârșit ca cel pe care ni l-au zugrăvit acești domni, și ea de așîșderi să-l iubească, astfel încât să ajungă amândoi la culmile desăvârșirii.”

Dar *curteanul desăvârșit*? Cum apare el în această inteligență, fermecătoare narațiune dialogică, boccacciană, plasată tematic în

sferă morală și estetică? După ce l-au cercetat și *l-au descusut* în comportamentul, virtuțile, înfrânările și abaterile, slăbiciunile posibile și imposibile, personajele-naratori din romanul-eseu al lui Castiglione fac o sinteză preluată de autor, aducând în discuție, ca modele ale Antichității, pe Alexandru cel Mare și Dione Siracuzanul și pe sfetnicii lor, filosofi Aristotel și Platon. Modelul Prințului din Renaștere trebuie să pornească, așadar, de la această înfrățire dintre *putere și filosofie*. Puterea, la rândul ei, reprezintă o sumă de virtuți morale (nu numai acelea ale cavalerului din Evul Mediu) și trebuie însoțită, totdeauna, de înțelepciunea filosofului-sfetnic. *Curteanul desăvârșit* trebuie să urmeze acest model, să fie, altfel spus, ca și stăpânul lui (Principele), un om de lume perfect și un înțelept (un filosof) sau un om de fapte ca Ahile și un Fenice care l-a învățat cum să vorbească și ce să facă. Homer este doar un punct de plecare pe calea desăvârșirilor. Aristotel și Platon vin să desăvârșască prin filosofia lor desăvârșirea Prințului și a Curteanului său în epoca Renașterii. Merită să reproducem acest fragment care, evocând figurile mari ale Antichității, înfrățește, din nou, în epoca emergenței umanismului european, pe *omul puterii* cu *omul cunoașterii* într-un model ideal: *Prințul și Curteanul-filosof și om de lume*. Nu-i o prea mare cutezanță să-i propui, la 1528, ca sfetnici ai puterii, pe Aristotel și Platon? Nu-i o pură ficțiune să-l aduci pe scenă și să-l recomanzi, ca model de acțiune, pe Alexandru cel Mare? Baldesar Castiglione îndrăznește să propună acest model de existență ce cumulează virtuțile spiritului cu virtuțile trupului și ale caracterului:

„Și nici nu cred că Aristotel și Platon s-ar fi simțit înjosiți de denumirea de curtean desăvârșit, deoarece e limpede că s-au îndeletnicit și ei cu meșteșugul curteniei și au trudit către acest scop, unul cu Alexandru cel Mare, iar celălalt cu regii Siciliei. Și deoarece este de datoria unui bun curtean să cunoască firea și înclinările principelui său și astfel, după nevoi și împrejurări, să-i câștige cu iscusință bunăvoința, așa precum am spus – pe acele căi ce-l fac să ajungă

neîndoios la țintă căutând apoi a-l îndruma către virtute – Aristotel a cunoscut așa de bine firea lui Alexandru și cu atâta îndemânare a știut să țină seama de ea, încât acesta l-a iubit și preacinstit mai vârtos decât pe un părinte, drept care printre multe alte semne pe care Alexandru i le-a dat drept mărturie a bunăvoinței sale, a fost și acela de-a reclădi Stagira, orașul său de baștină, care fusese nimicit odinioară; iar Aristotel – în afară de faptul că l-a îndrumat către acea țintă glorioasă, dorința adică de a face astfel ca întreaga lume să devină o patrie a tuturor și oamenii să alcătuiască un singur popor, care să viețuiască în prietenie și bună înțelegere, sub o singură cărmuire și o singură lege, care să strălucească pentru toți la fel, întocmai ca lumina soarelui – l-a îndrumat și în științele naturii și în dobândirea virtuților sufletești cu atâta măiestrie, încât a făcut din el un om nespus de înțelept, de puternic, de cumpătat-și un adevărat filosof.”

După cum se poate deduce din acest lung citat, *Principele* este, aici, o carte deschisă, iar sfetnicul (*Curteanul*) are un rol multiplu: este, mai întâi, un îndrumător (modelator) care-l învață pe Principe, ca pe un elev, științele naturii și modul în care să dobândească virtuțile sufletești, dar și cum să guverneze și cum să se poarte în lumea pe care o păstorește... Rol, încă o dată, multiplu și greu. Sfetnicul-filosof nu-i numai filosof, este și un om practic, competența lui se întinde de la agricultură la tainele familiei... În toate trebuie să fie priceput și să știe să modeleze naturile refractare. Iar când își dă seama că nu poate îndrepta un principe înrăit în vicii, e bine să-l părăsească. Înțeleptul nu trebuie să slujească la infinit răul irecuperabil... Înțeleptul, talentatul, sculpitorul Castiglione vorbește, să se remarce, aproape numai de *Curteanul perfect* și foarte puțin de *Principele desăvârșit*. Dovadă că Renașterea începe să se conducă după altă concepție asupra puterii. Principele este important, dar nu-i unicul ce poate asigura o bună guvernare. Are nevoie de cunoaștere, înțelepciune, de o morală a cutezanței și a iscusinței și, pentru a le căpăta și a conduce cu ele, trebuie să aibă în jurul lui sfetnici

care să-l pregătească și să-l îndrume. *Curteanul perfect* este gata s-o facă... Statutul lui de sfetnic obedient (cum îl recomandă Evul Mediu) s-a încheiat. Îl așteaptă un rol nou și important... Remarcăm, încă o dată, că divinitatea apare rar în această carte. Nu este negată (nici nu se poate în Italia secolului al XVI-lea!), dar în scenariul *curteanului perfect* și a *Prințului desăvârșit*, Dumnezeu și Biserica (instanța supremă în literatura parenetică din răsăritul european) intră rar în narațiune, iar când intră funcția lor este pur decorativă.

Gisèle VANHESE

Sous le signe d'Hermès. *Poésie et science*

Abstract

Expunerea ce urmează este o meditație asupra imaginilor simbolice, din perspective analizei mitice, cu scopul de a caracteriza devenirea europeană în domeniul artelor umaniste, respectiv a poeziei. Asistăm azi la o dinamică a științelor plasată sub semnul lui Hermes care nu mai tinde să opună polii cunoașterii, ci să-i integreze într-o schemă a complementarității. Au apărut astfel opere (literare) care unesc gândirea diurnă cu gândirea nocturnă, conceptul (științific) cu imaginea (artistică), știința și poezia. Unul dintre reprezentanții literaturii migrante, despre care va fi vorba în paginile următoare, este Lorand Gaspar în opera căruia se aliază spiritul de finețe (simțul artistic) și spiritul de geometrie (înclinația spre știință).

Cuvinte-cheie: literatura migrantă, imaginarul complementar, uniunea știință și poezie, Gaspar Lorand, poemul științific.

The following discussion is a reflection about symbolic images from a mythical perspective analysis in order to characterize the European becoming into humanities arts, especially of lyrics. We are assisting today to a dynamic of sciences placed under the sign of Hermes, dynamic which doesn't tend anymore to oppose the poles of knowledge, but to integrate them into a scheme of complementarity. Many literary works appeared nowadays joining nocturnal thinking and diurnal thinking, the concept (scientific side) with the image (artistic side), the science and the poetry. One of the representative of migrant literature, about who we will talk in the following pages is Lorand Gaspar where in his work is forming an alliance between the spirit of finesse (artistic sense) and the spirit of geometry (inclination towards science).

Keywords: migrant literature, the complementary imaginary, alliance between science and poetry, Gaspar Lorand, scientific poem

C'est dans la perspective de la mythanalyse que nous proposerons une réflexion sur les grandes images symboliques - qui nous ont été léguées par la Grèce classique - pour caractériser le devenir européen. En effet, Gilbert Durand a mis en évidence « comment le XXe siècle a progressivement glissé d'un prométhéisme exténué dans les

mythes „décadents” de Dionysos, pour finalement ressusciter une vaste mythologie hermétiste »¹. Pour lui, après les « grands midi prométhéens, XVIIe siècle cartésien. *Aufklärung*, scientisme de la fin du XIXe siècle »² et la réaction dionysiaque décadente³, nous assistons à la constitution d'une dynamique des savoirs placée sous le signe

Gisèle VANHESE - Universitatea din Calabria (Italia), Facultatea de Litere și Filosofie, e-mail: gvanhese@unical.it , gvanhese@libero.it

1 Gilbert Durand, *Figures mythiques et visages de l'œuvre*, Paris, Berg International Éditeurs, 1979, p. 33.

2 Gilbert Durand, *L'Âme tigrée. Les pluriels de psyché*, Paris, Denoël/Gonthier, 1980, p. 11.

3 Voir Jean Brun, *Le Retour de Dionysos*, Tournai, Desclée de Brouwer, 1969.

d'Hermès. Ce développement tend à ne plus opposer les divers pôles de la connaissance comme dans le régime de l'imaginaire prométhéen qui privilégiait la posture héroïque, l'antithèse et les schèmes de séparation. Le processus situé sous le signe d'Hermès révèle, lui, un régime de l'imaginaire où dominant des schèmes d'intégration et de complémentarité.

Durand dénonce ce qu'il appelle « la couche prométhéenne de nos pédagogies » qui ont préconisé une séparation des savoirs. Or déjà, au XXe siècle, de profonds penseurs ont exemplairement tracé un itinéraire intellectuel unissant science et littérature. Nous nous référons en particulier à Lucian Blaga et à Gaston Bachelard. Nous voudrions montrer aujourd'hui combien il est important, dans le parcours pédagogique actuel, de briser l'opposition entre les savoirs, en proposant aux jeunes générations européennes des œuvres qui allient à la fois la pensée diurne et la pensée nocturne, le concept et l'image, la science et la poésie. Parmi les auteurs qui ont uni ce que Pascal appelle l'esprit de finesse et l'esprit de géométrie - comme, par exemples, Paul Valéry, Mircea Eliade, Ion Barbu, Solomon Marcus⁴ et plusieurs autres auteurs - nous choisirons un écrivain qui non seulement offre à la fois une œuvre scientifique et une œuvre poétique, mais qui inscrit directement la science au centre du poème comme nous voudrions le montrer. Il s'agit de Lorand Gaspar, un représentant de la littérature migrante dont Eugen Simion⁵ a défini les différentes vagues d'écrivains roumains

qui, à plus d'un titre, peuvent s'inscrire dans le paradigme du multiculturalisme.

1. Lorand Gaspar et la renaissance du poème scientifique

Lorand Gaspar⁶ est né en Transylvanie où il a vécu toute son enfance et sa jeunesse avant de partir pour la France: « On m'a dit que je suis né en 1925, dans une petite ville de la Transylvanie orientale » (SA, p. 7) écrit-il. Sa migration géographique et spirituelle l'amènera à s'établir en Judée, en Grèce, en Tunisie et à parcourir les grands déserts. Il a choisi le français comme langue de sa créativité pour une œuvre qui compte de nombreux recueils de poésie et de prose. Etant de profession médecin-chirurgien, Lorand Gaspar a condensé, dans son œuvre, cette « double gravitation »⁷ entre poésie et science, comme le révèlent les titres mêmes: son premier recueil comprend une section intitulée *Le Quatrième Etat de la matière* et une autre *Corps corrosifs*; plusieurs pages à *Approche de la parole* (1978), à *Apprentissage* (2004) et de *Feuilles d'observation* (1986) sont dédiées à l'expérience clinique. Il reprend même la tradition du poème scientifique avec la section *Clinique d'Egée Judée* (1980) et avec les *Neuropoèmes* (2010).

Dominique Combe a montré combien le genre du poème scientifique - représenté exemplairement par le *Poème* de Parménide et le *De natura rerum* de Lucrèce - « se confond avec les origines mêmes de la philosophie et de la science »⁸. Le critique dis-

4 Solomon Marcus, *Arta și Știința*, București, Editura Eminescu, 1986.

5 Eugen Simion, « La littérature migrante », in Eugen Simion et Gisèle Vanhese (éd.), *Caiete critice, La littérature migrante - Literatura română «migrantă»*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, n. 3-4, 2011, pp. 3-12.

6 Lorand Gaspar, *Sol absolu et autres textes*, Paris, Gallimard, [1972], 1982 (SA); *Feuilles d'observation*, Paris, Gallimard, 1986 (FO); *Egée Judée* suivi d'extraits de *Feuilles d'observation* et de *La Maison près de la mer*, Paris, Gallimard, [1980], 1993 (EJ); *Patmos*, Paris, Gallimard, [2001], 2004 (P); *Approche de la parole suivi de Apprentissage avec deux inédits*, Paris, Gallimard, [1978], 2004 (AP); *Derrière le dos de Dieu*, Paris, Gallimard, 2010 (D). Les citations de Lorand Gaspar seront désormais accompagnées de l'abréviation de l'œuvre suivie de la page.

7 Jeanine Holman, « Un vide porte-voix », in Yves-Alain Favre (éd.), *Lorand Gaspar. Poétique et poésie*, Pau, Université de Pau, 1989, p. 397.

8 Dominique Combe, « Lorand Gaspar et le poème scientifique », in Daniel Lançon (éd.), *Le Temps qu'il fait, Lorand Gaspar*, Cahiers seize, 2004, p. 216.

tingue deux sous-genres, tous deux présents dans la production poétique de Gaspar: le poème scientifique proprement dit et le poème cosmogonique centré sur l'origine de l'univers. Le thème de la Genèse est central dans sa poétique et apparaît dès le recueil *Sot absolu* qu'il structure entièrement.

Dans l'œuvre de Gaspar, nous pouvons différencier le poème scientifique proprement dit, en trois sous-espèces: le poème et la science historique, y compris l'histoire de la médecine; le poème et la pratique clinique; le poème et les sciences (comme la neurobiologie). L'auteur en renouvelle complètement l'approche et le style. En effet, dans *Sol absolu*, il utilise tout un appareil de citations provenant en particulier d'historiens anciens, de naturalistes, d'Aristote, Galien, Flavius Josèphe, Pline, de géographes grecs et arabes. Ces citations possèdent un statut spécifique car elles sont isolées, par la typographie et la ponctuation, du reste du texte. Ces blocs citationnels, le plus souvent en prose, comprennent des parties descriptives offrant le « style, supposé neutre, de l'exposé scientifique »⁹. Dans les recueils successifs, cette mosaïque intertextuelle alterne avec des références scientifiques qui s'inscrivent, cette fois, directement, dans le corps du poème. Leurs sources sont reportées, en fin du volume, dans des notes visant à éclairer le lecteur sur la provenance et la signification de certaines expressions qui demeurent difficilement compréhensibles pour un non spécialiste de certaines disciplines scientifiques. Lorand Gaspar est sans doute l'un des seuls poètes contemporains de langue française à utiliser une structure paratextuelle aussi complexe.

2. Le poème et l'histoire de la médecine

Dans plusieurs poèmes d'*Egée Judée*, la science archéologique nourrit à la fois la vision poétique et les références citationnelles. Dans la section *Fouilles*, les titres font

allusion à une périodisation historique précise: *Néolithique II*, *Minoen ancien*, *Minoen moyen III*, *Minoen récent I*.

La science archéologique est si importante pour l'auteur qu'il n'hésite pas à comparer, en une image saisissante, le poème à un masque antique qu'ont corrodé la mer et le temps:

Etincellement du pelage des eaux!

Grésillement du sel dans l'or chaud de l'huile,

dans le masque rongé du poème (EJ, p. 14).

Chaque poème transpose les sensations de l'auteur qui construit sa perception de l'époque archaïque à partir d'objets matériels comme les statues préhistoriques de Grandes Déeses, les vases qu'il définit dans la note accompagnant *Minoen ancien*: « Vases de pierre, de marbre, d'albâtre et de stéatite: à Mochlos, à Paros, à Antiparos, à Naxos, à Amorgos... » (EJ, p. 195). Les poèmes cités mériteraient en particulier une analyse de leur substrat intertextuel, que nous nous proposons de réaliser dans une étude successive. Voici comment Gaspar évoque des statues néolithiques, utilisant ici le poème en prose:

Déeses adipeuses que n'a pas encore touchées la proportion, ni les

grâces compliquées, ni l'ascèse,

tout à leur réserve de lait, de lipides, de semences - (EJ, p. 21).

A la fin d'*Egée Judée*, la section *Clinique* est dédiée au beau-père de Lorand Gaspar, le professeur de médecine René A. Gutmann, le fondateur de la gastro-entérologie moderne. La plupart des poèmes comportent à la fois des citations directes et des notes renvoyant aux œuvres d'Hippocrate et au *Corpus Hippocraticum*. Plusieurs textes sont construits sur la structure de l'énumération et de la litanie comme dans *Sous le platane de Cos*, où sont évoqués les représentants de la médecine antique ainsi que des héros homériques:

à Hygie, amante et nourrice des serpents sacrés,

9 Dominique Combe, *op. cit.*, p. 218.

à Podalire, penché sur la folie d'Ajax,
à Machaon, tombé en héros devant Troie,
habile à extraire les flèches
et à panser les plaies,
à Alcmeon de Crotone, qui connut les
accords et les désaccords des
substances du vivant,
à Empédocle poète et médecin,
à l'esprit d'Hippocrate, aux auteurs du
Corpus,
à Aristote, fondateur de la biologie,
à Hérophile de Chalcédoine et
Erasistrate de Chio,
anatomistes et physiologistes incompara-
bles (EJ, p. 73).

3. Le poème et la pratique clinique

Parlant de son expérience de médecin et
de chirurgien, Lorand Gaspar observe:

J'aurai passé le plus clair de mon temps
en ces lieux où se concentre la douleur des
hommes.

Mes yeux se seront remplis journalle-
ment des images de cette décomposition de
la forme humaine, de sa défaite inévitable
(EJ, p. 153).

La section *Clinique d'Egée Judée* com-
prend des poèmes consacrés aux divers
actes médicaux et chirurgicaux qu'il a prati-
qués. Le corps rayonne de toute son aura
obscur au centre de ces textes.
L'auscultation devient ainsi le geste primor-
dial: « Secoue le malade en appliquant
l'oreille sur les côtés... »

Bruit du vinaigre qui bout, des râles

Bruit de cuir que l'on plie, des plèvres
enflammées

Bourdonnement d'amphores des
grandes cavernes pulmonaires

Tintement métallique, bruit d'airain et de
flot dans les épanchement

d'air et d'eau de la poitrine

Bruit du sel que l'on décrépète à une cha-
leur douce dans une bassine:

Râles d'oedème et d'apoplexie

Râles ronflants et sibilants de bronchite

Gargouillement de gangrènes et d'abcès
(EJ, p. 76).

Ce poème est accompagné d'un texte en
prose qui en énumère les sources, extraites

pour la plupart du *Corpus Hippocraticum* et
du *Traité de Vauscultation Médiante et des
Maladies des Poumons et du Cœur* de Laënnec.
Dans le texte immédiatement successif, il
reprend des citations de l'ouvrage anonyme
Traité du cœur. De telles références introdui-
sent massivement dans son écriture poé-
tique des termes du vocabulaire médical et
plus en général du langage des sciences.
Enfin, remarquons que la présence prépon-
dérante du corps n'appartient pas seule-
ment aux poèmes relatant l'expérience
médicale de l'auteur, mais qu'elle se dissé-
mine dans toute l'œuvre de Gaspar. Des
analyses spécifiques ont été réalisées sur les
thèmes de la main, de l'œil, du poumon, du
toucher qui transmutent cette poésie en une
poésie de l'immanence.

4. Le poème et les sciences

La troisième sous-espèce de poème
scientifique met en évidence une prédomi-
nance du langage de certaines sciences
comme la neurobiologie. Dans les essais en
prose recueillis dans *Approche de la parole* et
dans *Apprentissage*, Gaspar alternait déjà
des réflexions sur la poésie et sur les
sciences les plus récentes. Pour lui, le déno-
minateur commun est la notion même de
langage, qu'il découvre à tous les niveaux
de l'organisme et de l'expression humaine.
Langage qui devient chant dans sa vision
vitaliste de l'existence. C'est ainsi qu'il
illustre une de ses réflexions par le dessin
d'un « Fragment de la formule chimique
développée de l'acide désoxyribonucléique
» (AP, p. 100):

Eau océane qui bruis si familière dans
mes cellules, indifférente ta houle qui m'em-
porte. Et moi je bégaie. J'arrache avec peine
des fragments d'herbes et de rochers, des
sons mal dégrossis, cloués ici-là d'une joie
étrange. *Mais j'entends le chant.* 11 me bouge,
il m'ouvre, me détruit. Et je l'entends encore
(AP, p. 101).

Dans le recueil *Derrière le dos de Dieu*, il
existe même une section appelée
Neuropoèmes, dédiée au chercheur et clini-
cien Jacques Fradin. Dans le premier
poème, intitulé *Anatomie*, il se réfère à

Ramôn y Cajal, médecin, histologue, pathologiste et Prix Nobel espagnol en 1906, que Joaquim Gironella Coll évoque dans sa communication. *Anatomie* conjugue à la fois l'hermétisme scientifique et la provocation qui a peut-être comme lointaine ascendance le langage expérimental des avant-gardes dadaïste et surréaliste:

Anatomie

*Le noyau du lit de la strie terminale
(dans l'amygdale)*

celui qu'on dit accumbens et
le gris péri-aqueducal ceux du raphé

quelque cent milliards de neurones du
cerveau font des clin d'œil à quelque
cent milliards d'étoiles de la Voie lactée
« les papillons mystérieux de l'âme »
(disait Ramôn y Cajal parlant de la com-
plexité du cerveau)
dont les battements d'aile pourraient un
jour
clarifier tant d'autres secrets
(mais ce n'est rien à côté du nombre des
synapses = connexions: 10 puissance 15)
(D, p. 93).

Le poète nous dit ici tout son émerveille-
ment face à l'infiniment petit (les cent mil-

liards de neurones du cerveau) et à l'infiniment grand (les cent milliards d'étoiles de la Voie lactée). Sa méditation sur la complexité de notre corps et de l'univers se fonde en fait sur les correspondances entre microcosme et macrocosme. Enfin, il termine son poème par une constatation sur le nombre vertigineux des synapses pour ouvrir des perspectives inouïes à la méditation. Vision poétique du cerveau, le cerveau qui est au centre de la réflexion de Jean Askenazy¹⁰.

Les autres *Neuropèmes* ne comportent pas une aussi haute densité de technicismes ou scientismes, qui rendent toujours la lecture un peu difficile. Citons la conclusion de *Je suis lumière et nuit*:

[...] être une goutte
de clarté dans l'espace et le temps infinis
née de la rencontre des sens d'un corps
de milliards de neurones de soleils et de
vents inconnus (D, p.96).

Ou encore dans *Comme les crabes dans le même panier*, cette conclusion sur la fin du corps:

[...] en attendant que se défasse l'étonnant arrangement
l'ajustement
complexe de milliards de neurones
noyaux, faisceaux, synapses et réseaux
(D, p. 98).

Finalement, l'insistance sur le caractère éphémère de la condition humaine, ce qu'Yves Bonnefoy nomme la finitude, débouche sur une sagesse:

Poème naissant, parole du matin,

la pesanteur bue parle dans l'ouvert -
dansent dansent deux hirondelles et toi sans
mot et sans musique -pure persistance, vois,
ici eut lieu l'acte périssable, ici travaille une
mémoire qui périra-précision de ta voix
figurant sans bornes le pensable le temps
barré n'empêche plus l'ouverture — comme

tu coules vers les bouches de pierre,

Lorand Gaspar alterne ici, dans ce *Neuropème*, réflexion médicale - « une mémoire qui périra » — et réflexion héraclitéenne sur le devenir du temps qui précipite vers la mort: « tu coules vers les bouches de pierre ». Mais sous l'inéluctabilité du Grand Passage semble se dessiner souterrainement un espoir. En effet qu'est-ce ce « bruissements de fontaines » sinon un souvenir de l'enfance roumaine tel qu'il réapparaît aussi dans la poésie de Paul Celan avec sa réévocation de la terre natale qu'il appelle *Brunnenland*¹¹: pays de « sources » ou pays de « puits »¹²? Alors que le poète devient, chez Celan, un creuseur de puits afin de retrouver la mémoire des morts de la Shoah, chez Lorand Gaspar le bruissement des fontaines annonce le retour à l'enfance roumaine immémoriale en intégrant ainsi l'existence humaine dans le Grand Temps des naissances-morts- renaissances.

5. Une poétique scientifique

Dominique Combe reconnaît que chez Gaspar « essais et „poèmes” recourent constamment aux modèles — au sens épistémologique - de la médecine, de la biologie, de la biochimie, de la physique, de la géologie, de la botanique - dont on pourrait étudier systématiquement les images, qui font l'originalité de la voix de Lorand Gaspar »¹³. Il observe que cette spécificité le différencie non seulement des autres poètes contemporains mais aussi de la tradition lucrécienne du poème scientifique. En effet, pour le critique, chez Lorand Gaspar, « le modèle scientifique, loin de s'imposer au nom de quelque exigence positiviste, apparaît comme une source de l'imaginaire »¹⁴.

Si pour Paul Celan, le poème est respiration, on peut parler - pour Lorand Gaspar -

10 Jean Askenazy, *Penser l'Europe comme un cerveau. A gândi Europa ca un creier*, București, 2015.

11 Paul Celan, *So bist du denn geworden*, in *Mohn und Gedächtnis*, *Pavot et mémoire*, Traduit de l'allemand par Valérie Briet, Paris, Christian Bourgois Editeur, 1987, pp. 120-121.

12 *Brunnen* est un mot ayant plusieurs significations — « source », « puits » et « fontaine » — que n'éclaire pas toujours le contexte de la poésie hermétique celanienne.

13 Dominique Combe, « Poétique et poésie », in Madeleine Renouard (éd.), *Lorand Gaspar. Transhumance et connaissance*, Paris, Editions Jean-Michel Place, 1995, p. 67.

14 *Ibidem*.

d'une « circulation », terme de médecine et de botanique si fréquent dans son œuvre. Lorand Gaspar réaffirme cette constante de la culture européenne, depuis ses origines présocratiques, qu'il n'y a pas de rupture entre la science et la poésie, entre l'art et la vie. Sa poésie se fonde en effet sur un syncrétisme analogique, dominé par les correspondances entre les divers règnes. La plupart des critiques s'accordent pour reconnaître que le poète privilégie les correspondances horizontales plus que les correspondances verticales, choisissant d'inscrire ainsi le poème dans l'immanence plus que dans la transcendance:

Ce monde, immanent à lui-même, n'en évacue pas moins la dimension du sacré, s'il est vrai que le mystère ne gît plus dans quelque inaccessible ailleurs, mais se plie et se replie, se ploie et se déploie dans l'évidence immédiate et palpable des choses¹⁵.

Le poème est ouvert sur le monde pour en dire tous les aspects: « Le texte poétique est le *texte de la vie* » (AP, p. 84). Cette volonté de rapprochement entre science et poésie, entièrement sous le signe d'Hermès, a comme homologue dans l'écriture de Gaspar une prédominance de l'oxymore fondé sur l'union des contraires. Avec son poème scientifique renouvelé, Lorand Gaspar offre une façon de voir le monde, où science et art ne seraient plus divisés, en vue d'un nouvel humanisme où le *cogito* serait, selon l'expression de Gilbert Durand, « conscience, c'est-à-dire connaissance dialoguante », ce qui est le contraire de la standardisation des savoirs. Dans son essai *Science, philosophie & arts*, Lorand Gaspar reconnaît que aujourd'hui la spécialisation de plus en plus poussée triomphe dans la plupart des domaines (on peut le comprendre pour des gestes techniques complexes qui nécessitent un long apprentissage, par exemple en chirurgie; peut-être dans certains types de recherches), mais l'avenir nous demandera de nous ouvrir à des échanges interdisciplinaires.

Le poète, le philosophe, le scientifique vraiment ouverts, cherchent à déployer leur quête autant que leur vie, les deux étant inséparables.

Dans chaque domaine de l'exploration, de la recherche humaine, créer (avec ce que nous propose, permet la vie), chercher à ouvrir un sentier dans l'inconnu, suppose de prendre des risques.

C'est à la recherche de tels sentiers dans l'inconnu que nous convie une rencontre comme celle d'aujourd'hui en vue de la création d'un dialogue entre les différents savoirs, dialogue pluriel qui est l'une des caractéristiques de la culture européenne depuis ses origines, dialogue à la fois porteur de risques mais aussi de découvertes et d'innovations encore à venir.

România și adoptarea euro.

Oportunitățile momentului

Abstract

Textul continuă tratarea problemelor abordate în numerele precedente, din perspectiva mutațiilor politice în plan european și global (alegeri în Franța și Germania, S. U. A., Brexit) și maniera în care acestea pot constitui oportunități ale adoptării monedei euro în România. În legătură cu noul context, adoptarea monedei unice este reevaluată în raport cu schimbările de paradigmă a UE, dar și cu adecvarea stilului nostru de trata erorile de strategie în problema integrării cu care ne-am confruntat, trei dintre acestea majore, expuse în precedentele articole. Ca o condiție fundamentală, autorii exprimă ferm necesitatea ca adoptarea monedei euro să fie un proiect politic asupra căruia să reflecteze întreaga națiune. În sprijinul acestor opinii sunt aduse numeroase exemplificări provenite din conținutul public al dezbaterilor recente pe acest subiect, în care au fost implicați președinți de state, politicieni și finanțiști din sfera comunitară. Adepți ai unei decizii „la pachet” (vizând un cadru mult mai larg de probleme și politici ale Uniunii, concretizat în desenarea unei perspective reale a procesului integrării europene), autorii detaliază ceea ce numesc „scenariul nr. 6” al aderării..

Cuvinte-cheie: Uniunea Europeană, paradigme, România, reforme, economie, oportunități, euro..

The text resumes the problems approached in the previous issues, from the perspective of the political mutations in European and global plan (elections in France and Germany, the USA or Brexit) and the manner in which these may constitute opportunities of the adoption of the Euro currency in Romania. Regarding the new context, the adoption of the sole currency is reevaluated taking into consideration the changes of paradigm in the EU and the adequacy of our style of dealing with the errors of strategy we have faced, three of these major ones, presented in the previous articles. As a fundamental condition, the authors firmly state the necessity that the adoption of the Euro currency shall be a political project upon which the whole nation is supposed to reflect. Numerous examples are given in support of these opinions, coming from the public content of the debates on this subject, which have taken place quite recently, in which state presidents, politicians and financiers in the Community were involved. Adepts of a “package” decision (envisaging a much wider field of problems and policies of the Union, materialized in the drawing of a real perspective of the process of European integration), the authors detail what they call “scenario no. 6” of the adherence.

Keywords: The European Union, paradigms, Romania, reforms, economy, opportunities, Euro.

Anul 2017 va fi reținut ca un moment important al istoriei globale, prin mutațiile politice ale unor importanți actori europeni

și globali, și orientările impuse de aceștia, fie mai vechi și care trebuie consolidate, fie noi, în sensul abordărilor care duc spre ace-

lași scop. Dincolo de mutările din SUA și Marea Britanie – un nou președinte, respectiv un divorț de UE, Brexit –, avem în vedere configurarea unei noi formule de lideri ai Europei care, credem noi, se vor ocupa în mod serios de viitorul Europei.

Odată cu anunțarea rezultatelor alegerilor parlamentare din Germania, putem vorbi despre (re)constituirea nucleului dur al Uniunii, cu privire la efectele relegitimizării motorului franco-german, prin alegerea noului președinte al Franței și realegerea cancelarului Germaniei, la care se adaugă corolarul agendei viitoare a Uniunii, în discursul președintelui Comisiei Europene, Jean-Claude Juncker (Bruxelles, 13 septembrie 2017). Asupra conținutului discursului, care practic „perie” scenariile deja cunoscute dintr-o perspectivă proprie a președintelui Comisiei, vom reveni, dar după ce ne vom referi la abordările mai largi, ori specifice, vehiculate în spațiul european.

Criterialitatea încrucișată

Oportunitatea momentului trecerii la euro nu poate fi redusă la valorificarea ei doar după criteriile de convergență nominală (singurele prevăzute ca obligatorii în tratate) și de convergență reală (asumate ca necesare în mod informal). Foarte puțină lume însă vorbește despre convergența juridică, explicația constând în obturarea voită a unei realități conflictuale. Armonizarea legislativă și instituțională cu dreptul Uniunii și al competențelor puterilor în statul de drept ar fi trebui să conducă la performanțe comparabile cu celelalte state membre ale Uniunii, măcar din punct de vedere al unui proces de „catch-up” accelerat spre standardele comunitare. Ceea ce auzim mai des este tocmai lipsa capacității instituționale, pe domenii în care puteam progresa mai mult, însă cu sprijinul politiciilor Uniunii (ex. valorificarea fondurilor structurale, domeniu unde cerem mult și utilizăm puțin).

Sușinem afirmația nevoii de a face apel la o multitudine de criterii prin faptul că oportunitatea, ea însăși, este structurată

prin factori stimulativi interni și externi, și riscuri de natură diferită (economică, politică și geopolitică). De altfel, vom constata că documentele de reflecție ale Comisiei Europene, asupra cărora România trebuie să se exprime, ne prezintă în fundamentare o încrucișare de argumente față de care trebuie să ne raportăm printr-o poziție multicriterială. Exercițiul demersului pentru adoptarea euro, făcut de țările noi aderente la Uniune, nu mai poate fi singular și strict focalizat pentru noii pretendenți, România fiind un caz.

Suntem în fața unei inițiative de amploare în ceea ce privește reinventarea Uniunii, de interes major pentru România, care, prin seriozitatea implicării, și nu a „așteptării” ci, mai ales, a acomodării la realitățile vremurilor, are șansa de a deveni *membru refondator* al Uniunii reformate. Este prilejul cel mai bun pentru a deveni ceea ce ne tot promitem, actor proactiv în interiorul Uniunii și faptul că România este, în adevăratul sens, parte a Uniunii. Nu este momentul pentru a se diseca posibila complexitate sau chiar imprevizibilitate a drumului reformării Uniunii, în stilul dezbatelor devenite „tradiționale” și care nu duc la nimic. Trebuie abordată adecvarea acțiunii noastre la una dintre căile prefigurate de scenariile puse în dezbatere. Din aceste scenarii, prin încrucișarea unei multitudini de argumente, devenite pentru noi criterii (născute din realitățile momentului, unele fiind destul de neliniștitoare), trebuie să ne asigurăm, în primul rând, că **suntem la masa negocierilor și a deciziilor de care putem beneficia în viitor.**

Schimbarea de atitudine, asupra căreia tot insistăm, presupune **consolidarea avantajelor** anterioare de stat membru al Uniunii (remarcând că valențele acestora sunt departe de a fi fost consumate) și **valorificarea noilor oportunități într-un sens mai puternic al apartenenței noastre la Uniune**, fiind nevoie de o și mai bună articulare la realitățile și oportunitățile vremii. Un eveniment recent, organizat de redacția Cursdeguvernare.ro („Reforma iminentă a UE: România și «nucleul dur». Adecvare, politici, măsuri necesare”, 19 sept. 2017)

reliefa că adevărată integrare se va cunoaște cu adevărat după toamna anului 2017: „Impactul acestei reforme va însemna pentru noi ceva mai greu decât aderarea din 2007: acum va fi „de-adevăratelea”.

Sfârșitul anului 2017 poate însemna, o spunem și noi, o modificare de paradigmă, iar acest lucru trebuie luat în serios dacă recunoaștem necesitatea unei schimbări de atitudine în ceea ce ne privește. Nu putem judeca o nouă paradigmă spre care se îndreaptă Uniunea fără *adecvarea* stilului nostru de a trata problematica integrării, tratare caracterizată prin trei trăsături care nu prea ne-au onorat: **prima** – cea de a aștepta mai mult decât a livra noi, de a face alții mai mult pentru noi decât noi pentru noi; **a doua** – de a ne trata problemele și a le raporta la cele ale Uniunii, ca și când am fi în afara ei; **a treia** – nu puțini au fost cei care au vorbit chiar împotriva țării în forumurile Uniunii.

La momentul *toamna anului 2017*, devine cert că ceea ce se întâmplă în mai toată Europa, respectiv analize și dezbateri cu disecarea scenariilor privind viitorului Europei, trebuie să se întâmple și în România. Mai mult, **revenind la adoptarea euro, acest proces, oportun de antamat la momentul menționat, trebuia privit ca o dimensiune a unui proiect mult mai larg legat de destinul Uniunii**. În prezent, adoptarea euro face parte dintr-un demers complex, mult mai structurat, la care România este în mod obligatoriu parte, întrucât trebuie să se pronunțe asupra întregului în care se regăsește problematica Zonei Euro și a lărgirii acesteia.

Pentru România, unicitatea adoptării monedei euro este, în primul rând, **un proiect politic asupra căruia este necesar să reflecteze întreaga națiune**, iar susținerea lui trebuie să fie credibilă. Această înțelegere a adoptării euro este mai mult decât necesară pentru momentul unei noi decizii politice, înțelegând acum calitatea acestei monede de ancoră a apartenenței și întărind rolul ei de vehicul, și nu de scop.

Un efort național condus cu această credință este un exercițiu de neînlocuit cu alte opțiuni, întrucât realizarea lui este deschi-

zătoare de drumuri pentru ceea ce considerăm modernizarea României într-o Europă Unită, consolidarea apartenenței sale europene, dar, mai ales, ireversibilitatea opțiunii pentru modelul de civilizație și valori occidentale, din care să nu mai poată fi dislocată. Euro vine să întărească material și funcțional tratatul juridic de aderare a României la Uniunea Europeană, respectiv de a cere și livra, pentru a sta la masa decidenților. Zona Euro este o Uniune „mai multă”, cu participare a „mai multora”, în rândul cărora credem că trebuie să fie și locul României. Într-o lume agitată de comportamente imperiale periculoase, România are nevoie de o ancoră de ireversibilitate a opțiunii sale politice de fond, adoptarea euro devenind una dintre garanțiile necesare.

„*Va fi greu în Zona Euro, dar și mai greu în afara ei*” spune Victor Grigorescu, fost ministru al Energiei, într-un articol publicat în ziarul Adevărul (sept. 2017), dar acest lucru nu trebuie să ne îndepărteze de analiza oportunității adoptării euro, fiind doar copleșiți de „efectele” imediate, precum cele enunțate de autor: „*Până acum, ne-au explicat economiștii ce se întâmplă dacă trecem la euro: nu vom mai putea folosi unele instrumente importante de politică monetară, Banca Națională va fi restricționată în anumite decizii, companiile românești vor exporta cu mai multă dificultate produsele atâta timp cât România va avea o monedă puternică, poate vor trebui să investească mai mulți bani pentru a crește calitatea, ca să justifice creșterea costurilor*”.

Un alt mesaj de oportunitate, practic cu aceleași conotații ca și cele menționate anterior, este cel al ministrului portughez de Externe, Augusto Santos Silva (interviu Bloomberg, august 2017), probabil stimulat și de declarația ministrului român de Externe, că România ar putea adera la Zona Euro în 2022. Statele care ezită să treacă la euro în prezent, spune ministrul portughez, ar putea întâmpina de acum încolo dificultăți majore dacă vor amâna prea mult decizia. Motivul este că țările Zonei Euro se vor angaja la o mai profundă integrare și vor impune condiții formale și informale mai dificile de intrare în zonă a pretenților de mai târziu, care pierd oportuni-

tatea momentului: „dacă nu urmezi drumul integrării, devine din ce în ce mai greu să te întorci la momentul oportun integrării”... în Zona Euro (s.n.)

Trebuie să privim în față și un alt adevăr, apropo de convergența reală de realizat, ca o condiție asumată informal (din păcate ca scuză) pentru adoptarea euro, pe care, practic, ne-o impunem moral, întrucât tratatele nu stipulează expres acest lucru. Este o stare de spirit insuflată de necesitatea sustenabilității oricărui progres – o frumoasă noțiune excesiv folosită, dar mai puțin explicată –, chiar dacă vorbim numai despre criteriile de la Maastricht. Se pare însă că, tocmai așteptând realizarea convergenței reale, ne-am îndepărtat de indicatorii care îi caracterizează performanța, iar costurile trecerii la euro vor exista întotdeauna și vor fi și mai mari cu trecerea timpului. Oare mesajul economiștilor, alții decât autorii acestei lucrări, „să așteptăm până când vom fi cu adevărat pregătiți și economia noastră va putea face față presiunilor competitive ale Zonei Euro” (sintetizat de V. Grigorescu), poate fi valabil perpetuu și în orice condiții? Rezistența la presiunile competitive nu o avem oare asumată prin tratatul de asociere, când ne-am angajat să avem o economie de piață rezilientă la competiția loială? Peste 70% din exporturile noastre, care depășesc 60 de miliarde de euro pe an, se duc pe piețele Uniunii, și asta nu din motivul că nu ar face față competiției comunitare? Avem o creștere economică bună, generalizată și chiar continuă după aderare, evident cu influențele ciclice normale unei economii de piață, dar, fiind în afara Zonei Euro, ne-am apropiat mai mult de prosperitatea partenerilor cei mai dezvoltați din Uniune?

Ridicând aceste întrebări, este bine să cunoaștem ceea ce fac alte țări membre ale UE, care trebuie să pună capăt derogării de a adopta euro, dar acest lucru nu trebuie să ne ducă spre alinierea la argumentele lor, prin care își justifică neprecizarea unor date (Cehia, Polonia, Ungaria, Bulgaria). Știm însă un singur lucru, și anume că țările spre ale căror argumente privim sunt toate pregătite *stand-by* pentru adoptarea monedei euro, având îndeplinite toate condițiile instituționale și de abordare a deciziei finale

în orice moment, condiții recunoscute de partenerii Zonei Euro pentru seriozitatea operaționalizării demersului adoptării euro, ceea ce nu este cazul României.

România, abia din 8 decembrie 2016, are o hotărâre de guvern prin care s-a creat **Comitetul interministerial pentru trecerea la moneda euro** (HG nr. 931/2016), dar niciun comunicat public, cu amănunte despre demersul instituțional ce urmează, care să ajungă la urechile Bruxelles-ului pentru a fi luați în serios. Primul comunicat public este un inventar de opinii chiar în nota disparității acestora, cu efectul prezumției că suntem încă departe de o voință politică coerentă, focalizată pe o acțiune de pregătire autentică. Este de prisos să menționăm și lipsa de coerență în mesaje în ceea ce privește intențiile României, dacă imediat după declarația ministrului de Externe român (care nu poate fi luată drept opinie personală), reacția șefului PSD partidul de guvernământ, a creat o și mai mare confuzie declarând că nu există un demers guvernamental pentru adoptarea euro în 2022 și nu crede că cineva ar fi început „o asemenea aventură” (!).

Decizia la pachet

Am menționat că oportunitatea momentului nu mai poate fi folosită pentru exercițiul singular și focalizat al adoptării euro, în condițiile în care reinventarea Uniunii ține cont de obiectivele multiple cărora trebuie să le facem față. În circumstanțe geopolitice complexe, multe dintre acestea adverse. Decizia României de trecere la euro trebuie să vină la pachet cu altele, care configurează un cadru mult mai larg de probleme și politici ale Uniunii, dacă se dorește desenarea unei perspective reale, de acum încolo, a procesului integrării europene. Uniunea a ajuns la un grad înalt de complexitate, astfel că o împiedicare, din orice motive, a acțiunii de consolidare a unei fațete a acestui poliedru impietează asupra ansamblului, ceea ce explică inerția letargică și periculoasă în care s-a ajuns, în opinia celor care vorbesc despre posibila destrămare a proiectului european.

În mod obiectiv, considerentul complexității trebuie judecat dintr-o altă perspectivă și, pentru a nu fi subiectivi, vom face apel la o opinie exprimată de fostul guvernator al Băncii Angliei, Mervin King, în lucrarea sa *Sfârșitul Alchimiei* (2016), venită de pe poziția unei țări pe cale să părăsească UE. Ceea ce sesizăm, sau poate doar intuim, este faptul că decizia, la pachet, de adoptare a monedei unice trebuie bazată *ab-initio* și pe opțiunea de abordare fundamentală a oportunităților momentului. Poate că valorificarea optimă a acestora ține de modul cum vedem soluționarea crizei nucleului Uniunii, Uniunea Monetară Europeană: fie dăm ceasul puțin înapoi, pentru reduce complexitatea modelului dată de calitatea interrelaționării statelor membre prin liderii lor, fie se redecide accelerarea procesului integrării spre obiectivul final, uniunea politică.

În capitolul *Căsătorie și Divorț: banii și națiunile* (p. 247, Editura Comunicare.ro, 2017) Mervin King spune că nu se poate soluționa criza Uniunii Monetare Europene „fără a contesta fie ambițiile supranaționale ale Uniunii, fie natura democratică a guvernelor supranaționale ale Uniunii Europene. Una sau cealaltă dintre părți va trebui să cedeze”. King continuă însă cu necesitatea alegerii între întoarcerea la valutele naționale și asumarea „unui transfer clar și precipitat de suveranitate politică înspre un guvern european”. Observăm cu claritate necesitatea de a nu mai rămâne în zona gri atunci când vorbim despre destinul Uniunii, iar acest lucru înseamnă a fi decis, credem noi, pentru opțiunea a doua.

Dacă discursul președintelui Franței, Emmanuel Macron, arată hotărârea pentru a se face pași spre finalitatea celei de a doua opțiuni, urgența fiind Zona Euro cu un parlament, uniune fiscală, buget (o redefinire a ideii fondului monetar european) și ministru de finanțe, cu un sprijin de principiu din partea cancelarului german – care poate deveni funcțional prin câștigarea unui nou mandat –, atunci trebuie să intuim, în virtutea reușitelor motorului franco-german de-a lungul existenței Uniunii, că destinul României în Uniune trebuie legat de conso-

lidarea și continuarea viguroasă a proiectului european, prin instituții puternice, cu privire nu numai la condiția economică a membrilor ei, ci și la politica și geopolitica, internă și externă a Uniunii, nu numai cu indicatorii de convergență în spatele cărora ne ascundem neputința.

În orice moment vom decide adoptarea euro, vor exista costuri pe termen scurt, dar și beneficii pe termen lung, în virtutea principului recuperării unei investiții inițiale. Discursul zilei oripilează prin simplitatea judecăților de valoare care ar trebui extinse la politică, geopolitică și strategie cu bătaie lungă, judecăți care, din păcate, sunt în favoarea așezării noastre la periferia lucrurilor importante în derulare. Tocmai acest lucru ne face să achiesăm la concluzia lui V. Grigorescu că „rămânerea în afara Zonei Euro ne păstrează în actuala stare de neputință”, ceea ce înseamnă că orice aspirații politice de a juca un rol european din situația de a fi la periferia Uniunii sunt sortite eșecurilor. Politicieni, cercuri de faceri, parteneri occidentali inserați în economia românească, simplii cetățeni, în orice forme de asociere, trebuie să-și asume costurile adoptării euro, care vor exista mereu, dar nu trebuie reduse doar la cele economice, după cum avantajele adoptării euro nu trebuie judecate doar în termeni economici. Curajul acestei opțiuni, într-un moment de mare oportunitate, trebuie însoțit de întrebarea extrem de dură asupra locului pe care ni-l dorim în Uniune în următorul deceniu, formulată de același fost ministru român: „la periferie, singuri, sau în mijlocul celui mai mare bloc economic al lumii. Unde ne va găsi viitoarea criză economică, cu mâna întinsă la porțile Zonei Euro?”.

Schimbarea de atitudine trebuie privită și ca o **trezire** absolut necesară dintr-o reverie în care suntem blocați de aceleași (pre)judecăți perdante. În 24 martie 2017, Etienne Davignon, președinte al Prietenilor Europei și fost vicepreședinte al Comisiei Europene, a lansat un apel pentru revenirea la idealul european. Momentul a fost bine ales, tocmai când la summitul de la Roma al Consiliului European se lansa carta viitorului/destinului Europei. Așa cum noi pledăm

să nu rămânem la periferia Uniunii, cu necesitatea asumării costurilor în momentul de oportunitate existent, Davignon pledează pentru ca Europa să nu rămână la periferia lumii ca urmare a procesului de globalizare (**The Awakening**: „*On the 60th anniversary of the signature of the Treaty of Rome, Etienne Davignon, President of Friends of Europe, launches an appeal for an awakening of a European ideal*”, 24 martie, 2017).

Este inevitabil ca Europa să-și piardă locul de frunte în lume, iar cetățenii ei să devină o minoritate, ca o consecință inevitabilă a globalizării, spune Davignon. Soluția viitorului pentru cetățenii europeni este de a „rejecta fatalismul, ca singura alegere pentru cei care cred că pot modela viitorul. Destinul nostru nu poate fi retrogradarea la periferie”. Parafrazând alte ziceri ale autorului apelului, considerăm că și România, confruntată cu globalizarea și schimbările accelerate, își dorește ca modelul occidental – Uniunea – să fie prezervat, istoria demonstrând că ieșirea din modelul de democrație de tip occidental și căderea în izolare au marcat timpuri cu mari eșecuri pentru țările în cauză. Mai mult, destinul României nu mai poate fi rupt de cel al Uniunii și credem că avem tot dreptul și interesul să fim în prima linie a acțiunilor acesteia, nu numai cu privire la acțiunile interne, ci și pe plan global. Însăși **necesitatea de a face față provocărilor/riscurilor globalizării ne obligă să ni le asumăm din interiorul Uniunii**, ca actor global.

Jean Monet a avut dreptate în scrierile sale, strecurând o frază căreia trebuie să-i acordăm atenție: „*Nimic nu este posibil fără oameni, dar nimic nu durează fără instituții*”. Înțelegerea ei este mai mult decât emblematică dacă ne referim la Uniunea Economică și Monetară (UEM), aflată încă în zona de pericol după criza financiară. Ceea ce vedem este exact întărirea instituțiilor ei vechi și noi, printre care se numără și Uniunea Bancară. Putem participa la aceste instituții consolidate, dar și la cele noi, acceptând costul momentului în lumina beneficiilor pe termen lung, dacă vrem să modelăm viitorul României prin a fi în prima linie, mai puternici în Uniune și cu

Uniunea. Acesta este unul dintre sensurile deciziei de adopta euro la momentul de oportunitate.

Tot Davignon spune, în apelul citat, că este momentul să revedem fragilitatea instituțiilor comunitare „responsabile pentru toate aspectele și realizările UEM”. Dacă ne asumăm acest adevăr ca stat membru al UE, atunci, știind că participând la întărirea instituțiilor comunitare și aderând la ele – adoptarea euro fiind o cale –, nu vom putea fi în situația de a fi criticați că, prin atitudinea noastră de a rămâne la periferie, împiedicăm statele care vor mai multă integrare. Ajungem astfel la problema spinoasă a Uniunii cu mai multe viteze sau ritmuri. Ne rămâne să judecăm acest adevăr (care a însoțit de fapt toată evoluția UE) prin ceea ce afirmă, de asemenea, Davignon: „Unul dintre marile merite ale proiectului european a fost că nu a forțat mâna niciunui stat membru, **dar niciun stat membru nu are dreptul să țină pe loc alte state de a progresa în integrare**”. Credem că aluzia este clară când ne lamentăm privind Uniunea cu mai multe viteze. Nu lamentarea rezolvă problema Uniunii cu mai multe viteze și adesiunea pentru o mai multă Europă împreună cu România. Acesta este momentul unei mari decizii, moment de care România trebuie să facă uz și, repetăm, adoptarea euro este doar o parte a ei.

Tema aderării României la Zona Euro este stringentă și, așa cum am susținut în repetate rânduri, trebuie tratată exclusiv politic, contextul actual adăugând și conotația geopolitică. Nu numai faptul că proiectul euro este unul politic, ci și situația geopolitică regională, centrifugarea unor state de la deciziile Bruxelles-ului, luate prin Consiliu, reiterarea perspectivei unei Uniuni în viteze, ritmuri, intensități diferite sunt fie eufemisme ale unei realități existente de mult timp, fie chiar posibile prin tratatele Uniunii. Pot fi însă judecate și drept cauze ale percepției de dezintegrare a Uniunii. Toate sunt, cu certitudine, elemente de reflecție serioasă pentru decidenții politici români.

Trebuie făcută o alegere rapidă între a critica faptul de a te fi conformat unor disci-

pline care te califică pentru Zona Euro, dar fără drept de vot, și temerile că, deși la nivel de țară, pe medie, mai toți indicatorii economici de convergență pentru Zona Euro sunt buni (criteriile Maastricht și cele din Semestrul European), discrepanțele regionale sunt mari (oare a cui o fi vina, după 20 de ani de la asocierea la UE?). **Oare faptul că, de la criza financiară, cursul leului a rămas în stabilitatea reclamată de mecanismul cursului de schimb II (ERM II), adevărat cu un suport al împrumutului de la FMI, în loc de un sprijin al BCE, nu este cel mai bun element de credibilitate că putem face față cerințelor adoptării euro?**

Atât timp cât vorbim că **Zona Euro este nucleul dur** al Uniunii (ceea ce este altceva decât conceptul de o Uniune cu două etaje, care bântuia prin anii '80) Europa cu multe viteze sau, mai știm noi, cu celelalte eufemisme folosite de fapt pentru o Uniune cu cercuri concentrice, nu va mai avea relevanță dacă România va sta la masa statelor din Zona Euro. Doar așa ar putea fi parte la decizii privind ceea ce este și ce va fi centrul unei UE reinventate. Iată baza care oferă dreptul de a putea vorbi despre toate celelalte provocări.

Pentru a nu o spune noi, atunci când pleddăm cu obiectivitatea cerințelor momentului la decizia-pachet, dar cu credința adevărului relativ, cităm doar titlul prezentării făcute de Pierre Defraigne, de la College of Europe, Bruges, cu ocazia **Seminarului Jean Monnet** cu tema „EU à la carte?” (2016): „**Întărirea euro trece prin construcția apărării comune**”. Avem confirmarea complexității angajamentelor care trebuie asumate prin poziționarea României față de documentele de reflecție ale Comisiei și, mai ales, a secvențialității acestora din punctul de vedere al efectelor în lanț, pentru a asigura viitorul unei Europe puternice, cu România în Uniune, cu Uniunea și pentru Uniune.

Ca urmare, decizia la pachet înseamnă, din punctul nostru de vedere, a achiesa la o Uniune a Securității și Apărării, Uniunea Economică și Monetară (cu intrarea în RMNII), Uniunea Bancară, Uniunea Fiscală cu toate ingredientele de credibilitate și

capacitatea de a livra ceea ce România s-a angajat: respectarea statului de drept, păstrarea echilibrelor macroeconomice, stabilitatea prețurilor, stabilitatea cursului de schimb, Semestrul European, spațiul de manevră pentru politicile de macrostabilizare, stabilitatea financiară, observarea optimizării mixului de politici economice, cu obiectivul stabilității politicii monetare prin alegerea conduitei politicii fiscale pe termen lung, cu semnificații profunde: adoptarea euro cu asigurarea perspectivei pilonului fiscal al monedei unice în interiorul Zonei Euro, transferul suveranității asupra apoliticii monetare naționale către BCE, trecerea la transferurile dintre statele membre/regiuni prin Eurobonds sau varianta pseudo-Eurobonds (European Safe Assets/ESAs, vezi *Reflection paper on the deepening of the economic and Monetary Union*, 31 mai 2017).

Nota bene pentru această suită de achiesări este evitarea susținerii conservatorismului, ca să nu spunem încăpățânării Germaniei, pentru programe guvernamentale austere (citește politici fiscale austere), solicitând disciplină mecanică în cheltuielile publice. Elemente care, toate, s-au dovedit că alimentează cercul vicios al crizelor în lanț declanșate de criza financiară: economică, fiscală, a datoriilor, a băncilor, cu posibila revenire la o altă criză economică.

Problema spinoasă în egală măsură a Uniunii și a României (chiar limitată pentru noi la ultimul obstacol, cel al convergenței reale) este reprezentată de necesitatea avansării în reformele structurale, de regulă lipsite de rigoare și fermitate. Uniunea are probleme de convergență economică și de creștere economică incluzivă, iar Zona Euro a înregistrat practic un deceniu (economic) pierdut (Steinberg, Ph., 2017), ca să nu spunem că Uniunea în ansamblu este într-o inerție letală (Defraigne, P., 2016), cel puțin până la exprimarea adeziunilor statelor membre la unul din scenariile propuse prin documentele de reflecție ale Comisiei Europene. Să nu rămânem însă ancorați în problemele economice, evitându-le pe cele de percepere socială a realităților, de care va depinde succesul reformelor anunțate de acum încolo!

În septembrie 2017, Benoit Coeure, membru al consiliului executiv al BCE, se exprimă, în publicația *Borsen Zeitung*, cu privire la o schimbare de atitudine a socialului față de UE, determinată de creșterea economică, reducerea șomajului, stabilizarea veniturilor, dar și de evenimentele politice (alegerile) din numeroase state din UE, prin care forțele antieuropene, radicalii de dreapta, și-au pierdut pozițiile de influență. Sprijinul pentru Uniune și euro marchează cele mai înalte cote din toate timpurile, demonstrând creșterea sentimentului de unitate pentru și încredere în democrație, în optimismul noilor inițiative franco-germane, care pot duce Europa la noi progrese tangibile. Concluzia este că Europa trebuie să valorifice această oportunitate, dincolo de inerția resentimentelor și temerilor față de economia deschisă promovată de integrarea europeană.

Destinul Uniunii trebuie formulat, ca urmare, cu luarea în considerare a soluțiilor posibile pentru trei îngrijorări de bază ale populației față de globalizare și de piețele libere. *Viitorul Uniunii poate aduce stabilitate, onestitate și justiție în societate?* Răspunsul nu poate fi decât în unificarea eforturilor pentru soluții multinaționale și nu individuale. Puține țări își mai pot permite să se pună la adăpost prin propriile forțe de provocările globalizării, dominată de piețe libere. „**Momentul**” unei Europe unite înseamnă adoptarea unor soluții comune în abordarea provocărilor globale, progresele așteptate fiind necesare pe două fronturi: „un angajament pentru întărirea instituțiilor existente și o viziune clară pentru mersul înainte al integrării”. Procedând în acest fel, Coeure ne propune să avem permanent în minte „promisiunea pe care am făcut-o când a fost fondată Uniunea Europeană, și anume că ea va aduce prosperitate și oportunități”.

Problematica reformelor structurale, la a cărei abordare este obligată atât Uniunea cât și România, necesită o asumare prin luarea în considerare a scopurilor proiectului european (pace, prosperitate), a mijloacelor de realizare (cooperare aprofundată în cele mai multe domenii și cooperare și coordonare în politicile comunitare) și a oportu-

nităților momentului, în enumerarea acestora din urmă intrând realitățile politice, geopolitice, economice și de atitudine a cetățenilor Uniunii. Criterialitatea încrucișată în momentul european actual de oportunitate presupune decizii la pachet cu privire la poziționarea României, simultan la toate documentele de reflecție ale Comisiei, cu angajarea în reforme structurale care să-i dea credibilitatea alegerilor dintre cele cinci scenarii: (S1) **continuăm pe același drum** (accent pe realizarea agendei de reforme pozitive); (S2) **accent exclusiv pe piața unică** (refocalizare numai pe piața unică); (S3) **cei care doresc mai mult realizează mai mult** (cooperarea mai strânsă a celor care vor mai multă integrare în anumite domenii); (S4) **mai puțin, dar mai eficient** (rezultate mai multe, mai bune și rapide în anumite domenii de politică); (S5) **mult mai mult, împreună** (statele membre decid să realizeze mai mult, colaborând intens în toate domeniile de acțiune).

Oricum am citi scenariile prin prisma adoptării euro, în mod obiectiv trebuie să facem legăturile între acțiuni multiple în cadrul aceluiași pachet de decizii. Dacă opțiunile în care credem (noi autorii) sunt benefice pentru România, atunci ele vor asigura o trecere de la (S4) la (S5): întărirea pieței unice în domeniul serviciilor, a economiei digitale, a energiei; coordonarea politicilor economice; uniunea bancară, uniunea fiscală, uniunea pentru apărare și securitate etc., toate împreună cu noi măsuri care să le instrumenteze pentru o Uniune mai unită și mai puternică.

În ceea ce privește România, **perspectiva conservării poziției de net primitor** (în sens generic), de altfel necesară, impune o serioasă reformă fiscală structurală internă (veniturile bugetare sunt numai 28% din PIB!), prin care să-și asigure resursele complementare, nu numai în urma ieșirii Marii Britanii, ci și a restructurărilor obiectivelor Uniunii de finanțat și, posibil, a creșterii cofinanțării, care condiționează accesul la fondurile Uniunii. Exemplul cel mai relevant, respectiv ideea cu care trebuie să ne obișnuim și mai mult dacă vrem mai multe bunuri și servicii publice de la Uniune: să

investim și noi în capacitatea și soliditatea ei pentru a ni le putea oferi: „bugetul UE este prea mic pentru nevoile actuale ale statelor membre și că acesta poate chiar scădea dacă statele net contribuitoare vor decide acest lucru, mai ales când una dintre acestea va ieși din UE în 2019” Dăianu, D., 2017).

Scenariul nr. 6

*„Aveam la dispoziție doar două opțiuni:
fie să ne reunim în jurul unei
agende europene pozitive,
fie să se retragă fiecare în colțul său”.*
Jean-Claude Juncker

Am încercat*, pe parcursul cercetării noastre, rememorarea fondului evenimentelor premergătoare unor decizii cât mai conturate și convergente pe o agendă europeană cât mai fezabilă, într-un context complicat și centrifug. Încheiem ceea ce s-ar dori a fi unele concluzii, cu o opinie asupra discursului privind Starea Uniunii 2017 a președintelui Comisiei Europene, Jean-Claude Juncker. Până a ne exprima asupra fondului discursului de interes pentru România cu privire la tema monedei unice, ne oprim asupra formei documentului care exprimă o stare de spirit care s-a vrut a fi indusă statelor membre.

Discursul este personal, asumat ca lider al unei structuri de o importanță vitală în creionarea destinului Uniunii, combinând romantismul (este aprecierea premierului Olandei, Mark Rutte) cu optimismul, altfel spus cu trecutul glorios care poate fi perpetuat numai prin ceva din trecut la un moment oportun. Uniunea, prin trecutul ei, a fost și pentru România un punct de atracție și a reușit să-i fie tangibil. Chemarea de fond este că nu ne putem opri aici, iar pentru ușurarea deciziei naționale J. C. Juncker propune un nou scenariu, al șaselea, rezultat al sintezei turului de forță făcut în statele membre pentru consultarea în materia apropiierii scenariilor (în număr de cinci), descrise anterior. Propunerile sunt

clare, coerente, aduc a un plan de acțiune care poate fi convenit, atenție, posibil cu o majoritate calificată.

Descoperim, în contrapartidă, *necesitatea urgenței, implicării, acțiunii pe câteva fronturi* unde prezența celor mai multe state vor da tonul refacerii unității pentru o Uniune mai puternică. *Adoptarea monedei euro ține de toate aceste fronturi*, unde sunt prevăzute reforme într-o viziune care trebuie să aducă plusvaloare procesului de integrare și dividende statelor membre. Pentru redresarea economică, devenită fapt, și nu o dorință, există posibilitatea concentrării pe provocările care au nevoie de soluții astfel ca proiectul să dăinuie. Deși alegerile din Germania nu erau consumate (la data demersului lui J.C. Juncker, n.n.) se induc amendamente oricărui guvern german posibil rezultat din alegerile parlamentare, referitoare la dinamismul unor propuneri făcute de președintele Franței, Emmanuel Macron. Cancelarul Angela Merkel la conferința de presă avută cu omologul francez, Edouard Philippe, își imagina un post de ministru european al finanțelor, guvernanta întărită a Zonei Euro, participarea la finalizarea Uniunii bancare și înființarea Fondului Monetar European ca instrument de intervenție în condiții riguroase în situații de criză. Acest lucru nu înseamnă, încă, o armonizare a viziunii de reformă, nici franco-germană și nici cu expozeul lui Juncker. Cel mult o apropiere, dacă „sloganele guvern economic, ministru european al finanțelor și un buget comun” vor fi argumentate cu substanța de care au nevoie, spunea Merkel.

Așa cum observă mulți analiști, legată de subiectul acestui capitol, propunerea-cheie este posibila implementare a unui mecanism de pre-aderare pentru țările care doresc să adopte moneda unică. Este doar o mână întinsă sau un interes discret definit, că o Uniune mai puternică înseamnă o piață unică, o monedă unică extinsă la mărimea ei? Iată întrebarea față de care potențialii beneficiari ai mecanismului propus nu par să fie cu toții încântați, pentru că, după opi-

* Vezi și secvențele tratate de noi în nr. 10 și 11 din *Caiete critice*.

nia noastră, dăinuie închistarea în argumentele lipsite de viziune. Nu negăm faptul că există temeri și din partea „oferanților”, dar, la acest moment al Europei, observăm o prelungire a tarelor egoismului, și nu a solidarității din partea unor parteneri europeni, care, după ce și-au creat o prosperitate durabilă, chiar pe seama celorlalți parteneri europeni, au probleme majore de moralitate numai față de propriii cetățeni.

Cu scuzele durității aserțiunii noastre, cu riscul de a fi bănuți de a nu înțelege fundamentul, sensul și obiectivul integrării economice, întrebăm mai departe, dacă, în loc să ne preocupe un nivel generalizat al unei prosperități, ne încurcăm în barierele apărute în calea ei. Oare care mai este sensul corelației dintre prosperitate și securitate atunci când vorbim despre pacea pe continent? De ce viitorul imediat al Europei constă în realizarea unei Uniuni a apărării și securității?

Subterfugiile sau chiar bunele intenții ne dau argumentele solide asupra necesității de a trece cât mai repede la adoptarea euro. Motivațiile bune sau rele ale celor care împiedică acest lucru trebuie valorificate ca buni negociatori. Victor Bratu, ziarist cu multiple preocupări în cauzele pe care le tratează, ne spune pe bună dreptate că este de neimaginat cum cele opt țări care încă nu au adoptat euro (fără Marea Britanie) și având o pondere de 15% din PIB-ul Uniunii să nu funcționeze la unison, pe baza politicilor Eurozonei, dar cu moneda euro, și desigur cu riscuri rezonabile (vezi articolul „Scenariul 6 de reformă a UE”, *Cursdeguvernare.ro*, 14.09.2017).

Discursul lui J. C. Juncker, de la care am pornit a produs „prozeliți și supărați”. Unii prozeliți au chiar aceleași rezerve, cum este cazul ministrului german de finanțe, Wolfgang Schauble, care crede că adâncirea cooperării pe baza extinderii Zonei Euro intră în viziunea Berlinului, „dar este clar că toate condițiile trebuie îndeplinite”. Putem citi că, în spatele argumentului tehnic al unor criterii, unele oficiale, altele apărute informal pe parcurs, stă de fapt menținerea *status quo*-ului Germaniei, performantă și individualistă. Dintre cei supărați, vehemența Olandei și Austriei continuă cu aceeași ardoare menținerea la distanță a

României de Spațiu Schengen și Zona Euro. Ungaria și Polonia pedalează pe drumul înfundat al cedărilor de suveranitate, negând practic statura lor de stat membru al Uniunii. Dar, propriile lor argumente se contrazic atunci când se pune întrebarea ce este de făcut, iar România credem că trebuie să iasă din capcana incoerențelor **între ceea ce trebuie făcut și ce se poate face.**

Juncker, care a demonstrat și rezultate, ca personalitate europeană și prin funcțiile politice avute în țara sa, dar și în Uniune, subliniază șansa României de a discuta aderarea la Zona euro, **măcar prin adoptarea ERM II, ca instrument de protecție față de slăbiciunea competitivității sale** (idee elaborată de Fritz Scharp și reluată de Lukas Vesely în articolul „Can Europe Converge on What Convergence Should Mean”, *Social Europe*, aprilie 2017). Se pare că în (ne)înțelegerea convergenței găsim cheia viitorului monedei euro și al Zonei Euro, deocamdată diferită prin prisma modelului economic, adoptat să spunem de țările nordice și cele sudice ale Uniunii.

România trebuie să mășeze pe ideile lui J. C. Juncker, conținute în reiterarea tezelor privind o *Uniune a valorilor*, o *Uniune mai puternică* și o *Uniune mai democratică*. Reluăm din discurs următoarea frază: „Dacă vrem ca moneda euro să unească mai degrabă decât să divizeze continentul nostru, atunci aceasta ar trebui să fie mai mult decât moneda unui grup select de țări. Euro are vocația de a fi moneda unică a Uniunii Europene în ansamblul său”. Apoi „Statele membre care doresc să adopte moneda euro ar trebui să poată face acest lucru. Propun, aşadar, să creăm un instrument de aderare la Zona Euro, care să ofere asistență tehnică și chiar financiară. Dacă dorim ca băncile să funcționeze în temeiul acelorași norme și să fie supravegheate în același mod pe întreg continentul, atunci ar trebui să încurajăm toate statele membre să adere la uniunea bancară”. Desigur, nu trebuie uitate rezervele („Toate statele membre, cu excepția a două dintre ele, trebuie și au dreptul să se alăture Zonei Euro **de îndată ce îndeplinesc toate condițiile**”).

Avem de negociat „condițiile”, dar avem și propunerea de a fi creat **un instrument de aderare la Zona Euro** care să ofere asistență

tehnică și chiar financiară țărilor decise să intre în Zona Euro. Poate ar fi bine să fim cei care descurcă itele invitației într-o Uniune deocamdată divizată, printr-un caiet de sarcini sau o foaie de drum în care să ne regăsim cu forța de a fi mai bine pregătiți pentru euro. Desigur, avem de luptat și cu realitățile noastre, reflectate într-un seminar organizat de CursdeGuvernare.ro (deja menționat), la sediul BNR, imediat după discursul lui J. C. Juncker. Că sunt triste, osificate sau nu, ele atrag atenția supra substanței unor eventuale negocieri.

În nume personal, economistul-șef al BNR, Valentin Lazea, vorbește despre necesitatea reformelor structurale interne, în fața unui auditoriu care întreabă, ca și autorii acestui studiu, care este definiția reformelor structurale, ca să nu le mai privim ca pe o formulare criptică: „Toate aceste măsuri nu au culoare politică. Ele ar trebui luate de orice guvern, fie de stânga, fie de dreapta. Aceste măsuri sunt de tip win-win: câștigul ar fi nu numai economic, ci și de tip politic, pentru că reforma în fiecare domeniu afectează câteva zeci de mii de oameni, care trăiesc pe anumite rente, dar aduce beneficii pentru 20 de milioane de români”.

Directorul general al BCR Pensii, Radu Crăciun, spune că „dacă vrem ca alții să ne ia în serios, trebuie ca mai întâi noi înșine să ne luăm în serios... Cred că este o iluzie să ne imaginăm că o decizie politică europeană poate să reprezinte o scurtătură pentru eșecurile politice, pentru derapajele democratice, pentru guvernarea mediocră a României din ultimele decenii... Cu toată onestitatea, este de decelat în ce măsură o declarație politică, precum cea a domnului Juncker, anulează diferențele mari de dezvoltare economică și de calitate a guvernanței care separă România de restul Europei”.

A fi realiști este o necesitate, dar gestionarea realității este alta. Desigur, nu pot exista înlocuitori pentru o politică de dezvoltare sănătoasă, așa cum au afirmat Radu Crăciun și Ionuț Dumitru, președintele Consiliului fiscal, sau cum a sintetizat acest lucru Ana-Maria Vasile (Wall-street.ro: „Ce ne califică să aspirăm la statutul de membru al Zonei Euro și al nucleului dur al Europei? Mai nimic!”), dar era de dorit ca subiectul

vehemenței să aibă și propuneri realiste. Altfel, rămânem în retorica descrisă deja, a neputinței, și nu era timpul față de Momentul Europei în care vrem să ne scriem istoria.

Încheiem „apelul” autorilor cu îndemnul de a nu se determina alăturarea realităților României la o Eurozonă „percepută ca zonă a dezastrelor, unde discuțiile au fost centrate pe o posibilă destrămare”, **greșit privită în această manieră** de mulți (cum spune Daniel Gros, director al Centrului de Studii Politice Europene, Bruxelles, în articolul său „The Eurozone's Hidden Strength”, *Project Syndicate*), ci la o zonă euro redresată economic, deci un fundament pe care trebuie clădit acum, prin voința politică.

O notă de optimism, în sensul celor argumentate de noi, o aduce Liviu Voinea, viceguvernator BNR, în cadrul unei analize dedicate adoptării euro. Este un nou semnal că banca centrală, ca instituție și abordare instituțională, nu poate fi pasivă față de acest demers și continuă să-l dezvolte ca posibilitate. În expunerea sa, intitulată „România în Zona Euro: când și cum” remarcăm o ordonare a demersului cu argumentele pozitive necesare și care trebuie valorificate. Ideea unei foi de parcurs pentru adoptarea euro este extrem de încurajatoare. Este de observat, așa cum și Juncker și-a fondat discursul pe ceea ce vor cetățenii de la Uniune, că „românii sunt cei mai înfocați susținători ai monedei unice, deși economia românească are cel mai scăzut nivel de convergență reală cu zona UE” – 64% din cei intervievați (Doru Cireașă, „Sfat BNR: Asigurați-vă bunăstarea înainte de adoptarea Euro!”, *Digi 24*).

Poate că din ceea ce susține Banca Națională, o instituție importantă pentru economia României, sunt de reținut următoarele:

a) **România îndeplinește criteriile nominale de convergență** (cele oficializate formal ca obligatorii, criteriile de la Maastricht), dar sunt necesare reforme structurale, care să consolideze fundamentele economice, pentru realizarea unei macrostabilități dinamice, să reducă tensiunile care se pot acumula pe fondul creșterii economice peste potențial, dar mai ales să

întrețină un permanent sentiment favorabil al pieței;

b) Euro trebuie tratat ca un proiect, ca urmare adoptarea monedei unice are nevoie de o decizie politică, fundamentată pe consens național și în acord cu partenerii din Zona Euro;

c) Este nevoie de o foaie de parcurs care să pună accent pe rolul de ancoră a monedei euro pentru România, inclusiv în sens de securitate;

d) **Există un cost de oportunitate al amânării adoptării euro**, care poate face loc adâncirii **decalajelor dintre România și Zona Euro, convergența reală de care ne plângem.**

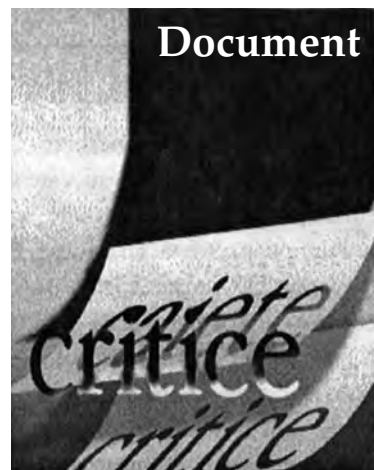
Detaliile tehnice pălesc în fața pierderii oportunității momentului unei decizii politice, **întrucât nu vom putea participa la lua-**

rea unor decizii care ne privesc, în cel mai direct mod, și vom pierde exact stimulentele dezvoltării pentru convergență. **Un dialog imediat este necesar**, ne spune și Daniel Dăianu, membru neexecutiv în CA al BNR: „*Avem șansa de a participa mai consistent la «refondarea/regândirea UE», chiar a Zonei Euro, iar dialogul acesta nu trebuie să aștepte summitul din 2019.*”

Intrarea României, a leului, în ERM II este fezabilă la acest moment de oportunitate, acest lucru având nevoie de „un avânt” politic național, un stimulent exact pentru a grăbi convergența reală de care ne plângem. Poate așa cum și Uniunea „a pus” euro înaintea Uniunii Politice, România poate avea curajul de a pune euro înaintea convergenței reale.

Livia Dymsza în corespondență cu Mihail Antoniadă (VII)

Abstract

Articolul de față prezintă un istoric al etapelor editării scrierilor lui Titu Maiorescu, de la oarta cărui s-au împlinit, în această lună, o sută de ani. Informațiile focalizează pe documentele și manuscrisele rămase de la Maiorescu și moștenite de fiica sa, Livia (Maiorescu) Dymsza. În perioada anilor '20 și '30, Livia (Maiorescu) Dymsza s-a străduit să promoveze documentele literare prin intermediul revistei „Convorbiri literare” și, mai ales, să reediteze scrierile ilustrul ei părinte. Aceste strădanii fac obiectul corespondenței prezentate începând cu numărul de față dintre Livia (Maiorescu) Dymsza și Mihail Antoniadă, fost student al lui Titu Maiorescu, cunoscut avocat și om de cultură. Sunt prezentate profilurile intelectuale ale celor doi corespondenți și rolul determinat jucat de aceștia în editarea și pregătirea pentru viitor a totalității operelor lăsate culturii române de Titu Maiorescu. Despre voluminoasa lor corespondență în legătură cu moștenirea spirituală maioreșciană nu s-a scris nimic până în prezent. Prin carcterul lor inedit, scrisorile publicate acum în serial vor contribui la mai buna cunoaștere a personalității lui Titu Maiorescu și, sub aspect editologic și istorico-literar, la iluminarea contextului cultural, social și politic în care au fost pregătite pentru apariție.

Cuvinte-cheie: Titu Maiorescu, documente, corespondență, jurnal, istorie literară, opere complete.

The present article records the history of preparing an edition of Titu Maiorescu's writings to honour the anniversary of one hundred years since his death. The information focuses on the documents and manuscripts left by Maiorescu and inherited by his daughter, Livia (Maiorescu) Dymsza. During the 1920s and 30s, Livia (Maiorescu) Dymsza did her best to promote these literary documents in the pages of the literary magazine „Convorbiri literare” and also to re-publish the writings of her illustrious father. These efforts make up the substance of the correspondence that we now offer to our readers, starting with the present issue of our magazine, between Livia (Maiorescu) Dymsza and Mihail Antoniadă, Titu Maiorescu's former student, a well known attorney and a man of far-reaching culture. The article presents the intellectual profile of the two and the major role they played in publishing and preparing for the future the massive oeuvre bestowed by Titu Maiorescu to Romanian culture. Nothing has been written so far on their correspondence regarding Maiorescu's spiritual legacy. These unknown letters, that we are now publishing for the first time, in installments, will facilitate a better understanding of Titu Maiorescu's personality – and, from an editorial and historic-literary point of view, will shed new light on the cultural, social and political context of their publication.

Keywords: Titu Maiorescu, documents, correspondence, diary, literary history, complete works.

Către LIVIA DYMSZA

București, 14 octombrie 1939

Mult respectată Doamnă Dymsza,

Am luat cunoștință de scrisoarea D-voas-

tră din 8 septembrie acum o săptămână, când am sosit în București dintr-o lună de odihnă la țară. A fost singura noastră vacanție, deoarece toiu verii l-am tre-cuț în oraș, unde am fost ținut de începerea clădirii unei

case puțin mai încăpătoare decât cea pe care o cunoașteți și în care nădăjduiesc să găsesc mai mult loc pentru cărțile ce s-au adunat de patruzeci de ani și acum amenință să mă gonească din casă, cum spunea odată și Domnul Maiorescu. Am terminat programul construcției din anul acesta și acum trebuie să așteptăm pentru a continua primăvara viitoare. Dar știe numai Domnul ce va aduce. Bietul om știe și el numai una: nu e bine să trăiască în vremuri istorice și este mai fericit în răstimpurile în care nu se petrece nimic. Am fost martor îngrozit la prăbușirile întâmplare și vă doresc să scăpați și D-voastră, ca și noi, de primejdiile amenințătoare.

În ceea ce ne privește, suntem acum mai liniștiți. Dorința întregii suflări românești este să stăm deoparte de văpaie și conducerea noastră este cuminte și energică. Avea dreptate D-l Maiorescu atunci când constata că în clipele grele românii au meritul de a fi uniți într-o conștiință a rostului lor național.

De o săptămână mă tot gândesc la cele ce mi-ați scris. Văd că nu ați primit scrisoarea mea de răspuns din 14 iunie la cele ce îmi scriați la 25 mai.

Încep cu părțile mai ușor de rezolvit. Nu cred că este bine să remit D-lui Ocneanu scrisoarea așa cum ați redactat-o D-voastră. Nu este nici o nevoie să-i arătați cu ce vă considerați D-voastră legată și să-i cereți favoarea să vă dezlege în vederea editării Operelor complete. Este mult mai bine să vă țineți la generalități și să-i trimiteți o scrisoare concepută în termenii pe care vi i-am indicat la 28 decembrie 1938.

Reproduc aci textul proiectului meu de scrisoare:

“Librăriei Socec, S.A.,

Aflând din comunicarea ce D-l Ocneanu, directorul D-voastră, a făcut-o D-lui M. Antoniadă că în împrejurările actuale nu sunteți dispuși a publica ediția completă a Operelor D-lui Maiorescu și dorind totuși ca pentru Centenarul din 1940 să se tipărească o asemenea ediție, vă rog să binevoiți a-mi arăta situația exactă a scrierilor editate la D-voastră pe temeiul contractelor încheiate sau scrisorilor

schimbate între noi.

Voiesc a ști: 1) asupra căror scrieri aveți D-voastră dreptul de editură; 2) dacă acest drept se întinde numai asupra edițiilor deja tipărite sau și asupra unor ediții viitoare; 3) în ce condiții a-ți fi dispuși ca noul editor ce aş găsi să tipărească chiar volumele editate de D-voastră și pe care le aveți încă nevândute.

Timpul fiind înaintat, vă rog să binevoiți a-mi da răspunsul D-voastră cât mai curând și pentru a simplifica transmiterea lui să-l înaintați D-lui M. Antoniadă: București, Strada Visarion 3.

Primiți, etc.”

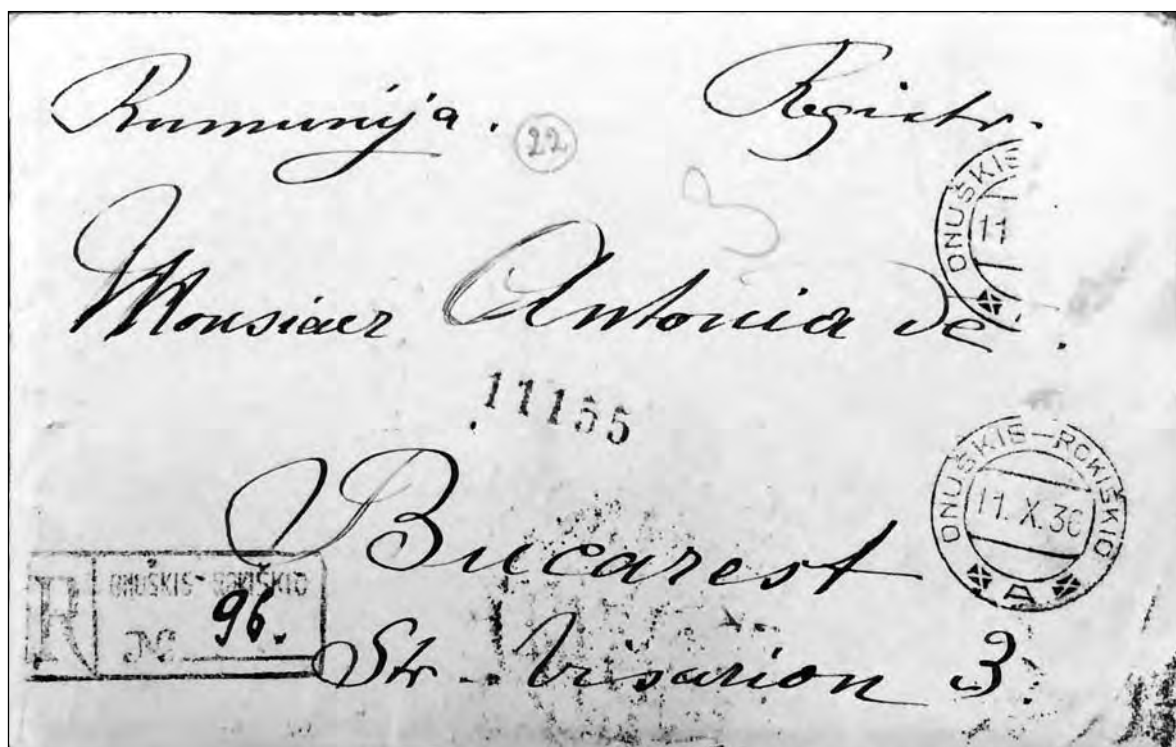
Ca să fim siguri că scrisoarea va ajunge, va fi bine să faceți una recomandată direct Librăriei Socec, iar al doilea exemplar să mi-l trimiteți mie, spre a mă duce la ei, dacă văd că întârziează răspunsul.

În ce privește problema [Rădulescu-]Pogoneanu, lucrurile stau mai greu. Găsesc scrisoarea D-voastră prea aspră. Nu vă supărați că vă spun părerea mea. Ar fi poate mai nemerit să spunem D-lui Torouțiu că sunteți dispusă a-i da dreptul de a publica Operele complete și să-l autorizați pe Domnia-sa, să trateze cu D-l [Rădulescu-]Pogoneanu în privința Însemnărilor... Ar putea propune ca D-l [Rădulescu-]Pogoneanu să continue cu pregătirea textului și D-l Torouțiu să publice manuscriptul ce i se va da. Sunt sigur că Domnia-sa va ști să stăruiască pe lângă D-l [Rădulescu-]Pogoneanu pentru a-l stimula să grăbească lucrarea. În convorbirea ce va avea, D-l Torouțiu îi va putea propune chiar să ia asupra Domniei-sale pregătirea textului.

Cred că o asemenea procedură ar fi mai nemerită și nu ar aduce D-lui [Rădulescu-]Pogoneanu jignirea pe care ar suferi-o, cu siguranță, dacă i-aș cere eu manuscriptul.

Condițiile pe care îmi cereți să le propun D-lui Torouțiu sunt convenabile. Cred însă că este mai bine să mă autorizați să am o convorbire de principiu cu Domnia-sa, ca să vedem întâi ce propune Domnia-sa.

Remiterea manuscriptelor la Academie cred ca va trebui făcută după publicare și cu condiția ca o nouă publicare să nu se facă

decât mai târziu. În acest chip se va evita pericolul unei sechestrări din partea persoanelor de a căror influență în Academie vă temeți. Ca să aveți siguranța că D-l Torouțiu nu va voi să păstreze Domnia-sa manu-scriptul, i se va putea pune obligația prin contract ca îndată după tipărire să le remită unei persoane a D-voastră de încredere.

Vă rog să-mi scrieți dacă sunteți de acord cu cele de mai sus, spre a mă pune îndată în legătură cu D-l Torouțiu.

În orice caz, scrisoarea către Socec trebuie făcută fără întârziere.

D-l Ocneanu mi-a spus acum câteva zile că volumul II al Însemnărilor... va fi gata înainte de sfârșitul acestei luni.

Vă mulțumesc de interesul, pe care îl purtați soției mele și mie și vă rog să credeți că vă stau totdeauna la dispoziție pentru rânduirea tuturilor acestor cestiuni în care lucrați cu atâta pietate și devotament.

Nădăjduiesc că vă aflați în bună sănătate și că Domnișoara este voinică și voioasă, așa cum am avut plăcerea să o cunoaștem.

Vă rog să primiți respectuoase salutări din partea amândorora,
[Mihail Antonia de]

Către MIHAIL ANTONIADE

Onuskis
Rokiskis
Lituania

23 octomvrie 1939, Ilsenberg

Stimate D-le Antonia de,

Între scrisoarea de față și cea care v-am trimis-o la începutul lunii septemvrie a fost o țară ștearsă de pe carta Europei. 80000 răniți, femei și copii în spitale (câte au mai rămas) din Varșovia, unde trăiau 2 cumnate ale mele cu copiii lor și copiii mici, 3 frați și două surori ale ginerului meu, 4 surori cu 20 de copii ale vecinei noastre de la Rokiskis, gara noastră (35 kil.) unde [?] au moșia lor. E un orașel cu 3500 locuitori, în momentul de față cu 1300 de internați.

Am fost din nou ca la 1917, în ajunul cămășilor roșii, care din întâmplare s-au oprit la 80 kil. de aci. Presupun că vor cere predarea internaților, ca să le trimeată pe cunoscuta cale, unde au mai murit mii de oameni spre Siberia.

Nu-mi dau sama întru cât, după omorul Călinescu, viața e norma-lă la noi.

Nu știu dacă ați primit o scrisoare întrei-

tă, cu gândul că dacă nu sunteți (precum știam) la București, veți fi având o slujnică, una care să vă păstreze corespondența. V-am trimis o scrisoare, ca să-i puneți data, pentru Domnul [Rădulescu-]Pogoneanu, cerând să vă înapo-izeze manuscrisul D-lui Maiorescu și copia mea. Am avut prostia să-l aștept 5 ani și jumătate cu un lucru care-l făgăduise peste un an. Și, așteptându-l, am stricat rostul ediției Operelor complete, care voia Torouțiu să le înceapă încă din anul 1938.

Nu știu dacă le-ați primit toate scrisorile acele. Poate ați binevoi să-mi trimeteți o carte poștală, înștiințându-mă dacă le-ați primit și dacă să poate ajunge la o înțelegere cu D-l Ocneanu pentru a-mi da libertatea de a tipări din nou Criticele, Discursurile parlamentare, Logica și Aforismele [lui] Schopenhauer. Pentru Însemnările zilnice nu există acea clauză, că adecă n-am voie, cât va ține această învoială făcută la 1922, să tipăresc aceste scrieri în altă parte.

Deoarece am fost curățiti de bolșevici, de tot ce seamănă cu bani, bijuterie, argintărie, mobilă, cărți etc., precum și aici la țară de 40 de cai, vaci, automobil, pluguri etc., etc., mi-a rămas, după reforma agrară de aici (care din nou s-a ivit acum, ca să ne scază și mai mult) 80 hect[are], cu case foarte mari, grajduri și alte șoproane, care ne mănâncă cu acoperișurile lor aproape jumătate de arenda de 20000 lei români pe an.

Cu greu „nous parvenons à joindre les deux bouts”¹, încât eu nu pot înlesni cu bani regularea chestiei editurii D-lui Ocneanu. Însă presupun că în lungii ani de când au tot vândut acele cărți, mai cu seamă după întocmirea „Marei României”, când atunci s-a vândut multe Critice și Aforisme, a putut avea un folos destul de însemnat, încât acum poate și el, prin regularea „à l’amiable”², acestei chestii, con-tribui la înfăptuirea editării complete, care vrea s-o facă D-l Torouțiu.

Nu-mi dau sama de-aici întru cât viața la noi a rămas normală. Toate acestea, dacă ați binevoi să mi le spuneți, ca să știu ce pot încerca să scriu D-lui Torouțiu.

Presupun că în curând, când vor fi stabilite fruntariile între roșii și bruni, să reîncea-

pă circulația poștei în chip mai normal.

Sunt foarte „curieuse”³ cum se va dezvolta treaba cu noi. Dacă ne mai scade până la 40 hect[are], vom fi tocmai ca țărani. Nu e vorba de foame la țară – cartofi, lapte, orz măcinat, care dă un fel de mămăligă de orz; apoi, vara, toate câte le sameni: fasole, mazere, roșii, salată și fructe. Iarna e mai monotonă; doară: sfeclă, cartofi, varză, lapte, ouă și făină.

Dar și acum, când e vorba de-o haină caldă, trebuie să te gândești cu lunile înainte, să-ți strângi un lit după celălalt.

Nu știu dacă urmăriți „les communiqués”⁴ ale celor roșii – cu ce grabă fulgerătoare au și liberat pe „bieții oameni” de „boierii polonezi care le sugeau sângele”, încât s-au și împărțit toate moșii-le Vilnei, iar proprietarii au fost puși în temniță. Și cum se fălea D-l cafeniu că nu admite regimul roșu. Când colo, l-a chemat, de-a nimicit tot. 600 aeroplan au fost deasupra Varșoviei. Înțelegeți ce a mai putut rămânea nedărmănat.

Aștept răspunsul D-voastră, dacă ați primit rugămintea mea de la începutul lunii septembrie.

Sper că ați putut petrece vara în mod liniștit, încât sunteți odihnit și sănătos – plin de energie pentru lucrul care vă așteaptă cu reînceperea toamnei și a iernei.

Noi am și dat de frig, de îngheț. Trăim cu urechile întinse spre radio, așteptând din zi în zi vreo nouă năzdrăvănie. Ar fi fost de ajuns cu 1905, istoria cu Japon, războiul de la 1914, revoluția [din] februarie 1917 și naționalizarea din octomvrie 1917.

Doamnei, complimentele noastre, precum și pentru Dumneavoastră.

L. Dymsha

À peine on trouve du sel, du sucre et du pétrole on en reçoit un litre par mois! Et les jours sont si courts!⁵

1 O scoatem la capăt / facem față cheltuielilor (fr.).

2 În mod amiabil (fr.).

3 Curioasă (fr.).

4 Comunicatele (fr.).

5 De-abia dacă găsim sare, zahăr; cât despre

petrol, primim doar un litru pe lună! Iar zilele sunt atât de scurte! (fr.).

Către MIHAIL ANTONIADE

29 octombrie 1939, Rokiakis – Onuskis

Stimate D-le Antoniadă,

Scuzați hârtia, dar nu se găsește alta.

De-abia azi primesc scrisoarea D-voastră de la 14 X, cu toate că, „Dieu merci”¹, bolșevicii au distrus linia Lwow – Suyatin – Cernăuți.

Îmi pare bine că vă „măriți”. Noi am scăzut cu naționalizarea. Ce n’est pas à dire², că stăm cu case mici – 28 încăperi, odată pline de covoare, meuble³ etc., acum deșarte. Numai 5 avec le pluts nécessaire⁴. Iar acoperișul îți mănâncă din când în când jumătatea arendei.

Vă trimet scrisoarea lui Socex. Cât despre [Rădulescu-]Pogoneanu, nu, mi-au ieșit pe gât minciunile lui cu care „il m’abreuve”⁵ de 5 ani și jumătate. C’est un homme qui n’est pas loyal⁶. Dacă vă scriu în ianuarie: volumul se tipărește – iar dacă la Paște acel volum nu e tipărit, atunci, la întrebarea mea: unde e volumul?, dacă ești om cumsăcade, nu răspunzi peste 10 zile: e gata – iar după aceea, o tăcere de moarte. Un homme loyal écrit, explique, mais ne se tait pas subitement après m’avoir inondée de lettres. Il a publié sa préface, il a mis son nom sous celui de Maiorescui, le rest lui est égal. Même d’après la loi roumaine, vous savez donc qu’après 3 ans on a le droit de retirer à un éditeur le manuscrit s’il ne publie rien. Si [Rădulescu-]Pogoneanu s’était conduit en gentleman avec Torouțiu, votre idée serait peut-être bonne, mais notez qu’en mai 1934 j’avais prié M. Kirileanu de prier M. Torouțiu dont les documents littéraires m’avaient beaucoup plu de venir chez M. [Rădulescu-]Pogoneanu pour causer de la publication de ces Însemnări...⁷.

Când am venit acolo, erau numai D-l Kiril[eanu] și D-l [Rădulescu-]Pogoneanu prezenți. Dar ce e cu D-l Tor[ouțiu]? [Rădulescu-]Pogoneanu s’est levé et il est sorti, Kirileanu rougi⁸. Apoi, vezi mata, el zice că nimeni să nu se amestece, atunci am

crezut etc. Cu toate Însemnările... D-lui M[aiorescu], care scria de D-l [Rădulescu-]Pog[oneanu]: „moale la lucru, leneș, cu ambiție personală, încât l-am destituit și l-am înlocuit prin D-l Philipide” la Dicț[ionarul] Academiei. D-l Pog[oneanu] le spunea așa de frumos, că de toamnă ’34 cel dintâi volum va fi gata, iar al doilea, imediat va urma, încât cu D-l Rudinescu credeam că la ’36 vor fi publicate toate Însemnările...

După doi ani, mi-a venit o scrisoare de la D-l Torouțiu – ce devin Însemnările... care n-am voit să i le dau lui. Că toți așteap-tă și nu înțeleg ce au devenit. Atunci, fiind în contact direct cu el, l-am întrebat: „Bine, D-le Torouțiu, da ce-a fost asta de n-ai venit atunci la D-l [Rădulescu-]Pogoneanu? Îmi pare rău că cuviința nu ad-mite să vă trimet scrisoarea lui cu răspunsul acelei întrebări. A venit omul, l-au lăsat să aștepte vreo 1/2 ceas, apoi a ieșit Doamna Pogon[eanu], întrebându-l ce vrea. Atunci el a spus că D-l

Kiril[eanu], din partea mea, l-a rugat să vie, să se discute publicarea Însemnărilor... Atunci ea a spus: Te înșeli, Domnule, nouă ne trebuie un tipo-graf, nu editor. Atunci el i-a spus: Tipografia mea e în str. Arg[enti-na]. Atunci ea a ieșit din odaie. El a mai așteptat – și a plecat.

N-aș fi menționat această întrevvedere curioasă dacă D-voastră nu m-ați fi întrebat: de ce n-am venit etc.

Tout cela est écrit avec un tel manque de fiel, avec l'unique idée de la chose⁹. Că m-am gândit ce bine i-ar fi părut D-lui Maiorescu să vadă un om tânăr cu astfel de apucături. Tot astfel, felul criticilor lui sunt foarte „obiective” și politicoase.

Ca să nu ziceți că sunt încăpățânată – bine să-i scriu și să-i propun dacă vrea să mai meargă pe la D-l [Rădulescu-]Pogoneanu. E atât de entuziast pentru tot ce e literatură, că poate va consimți. În orice caz, îi scriu să meargă la D-voastră. Poate că două capete „masculines” vor găsi un modus vivendi¹¹.

Bine-mi spunea Tzigara[-Samurcaș] de Crăciun: Merg la D-l [Rădulescu-]Pog[oneanu] și îi iau manuscrisul. Îl dau lui Torouțiu, care-l va tipări până la vară.

Vedeți, pe-atunci am mai încercat să fiu cu răbdare și am pierdut X luni, încât n-au rămas decât 4 luni până la data centenarului,

Întrebați dacă fiica mea e voinică și voioasă. Nu-mi închipuiesc că dacă s-ar fi nimicit țara românească D-voastră ați fi voios. Poate dați alt înțeles acelui cuvânt.. Țara nimicită, orașul atât de frumos, cu frumoasele biserici nimicite și dărâmate, iar toate rudele căzute în mâna bolșevicilor fără veste, fără posibilitate de veste. Una e războiul, alta e inundația roșie. O dată am văzut-o la toamna 1917. Ce mișelie să te faci că combați roșăța și-apoi s-o chemi chiar în mijlocul Europei.

Da, e voinică, suntem sănătoși, a venit iarna și a încărunțit în 2 săptămâni fiică-mea care șade cu mine; pe cealaltă n-am văzut-o de mult. Noi am fost aproape de tot de acea roșăță, care mai apoi s-a retras. Ea, fiică-mea măritată e lângă Memel. Cu toții avem o inundație de nefericiți, scoși din viață.

Dar cum vă place istoria cu vecinii noștri, baronii din Letonia, să stai vreo 300-400 de ani într-un loc și într-o frumoasă zi de dimi-neață să te pomenești că te mută în altă parte, fără voia ta? Poate că și D-voastră vă trageți, dintr-un german în vreo generație.

Fiica mea cu mine vă dorim să petreceți zile liniștite și ferici-te cu nevasta D-voastră în casele cele noi.

Vă mulțumesc pentru bunăvoința cu care sper că se vor descurca treburile acea-tea pașnice literare.

Livia Dymysza

Nici nu-mi spuneți în ce stradă a situată casa D-voastră cea nouă.

1 Îi mulțumesc lui Dumnezeu (fr.).

2 Să nu mai vorbim despre asta (fr.).

3 Mobilă (fr.).

4 Strictul necesar (fr.).

x Vezi: forma scrisorii către Ocneanu în scri-soarea lui Mihail Antoniadă din 14 octombrie 1939.

5 Mă duce de nas / (pe care) mi le toarnă (fr.).

6 Omul ăsta nu e cinstit / corect (fr.).

7 Un om corect / cinstit scrie, explică, nu tace subit după ce m-a potopit cu scrisori. El și-a publicat prefața, și-a pus numele sub cel al lui Maiorescu, restul îi este indiferent. Chiar și după legea românească, D-voastră știți prea bine că după 3 ani ai dreptul să îi retragi unui editor manuscrisul, dacă nu l-a publicat. Dacă [Rădulescu-]Pogoneanu s-ar fi purtat ca un gentleman cu Torouțiu, ideea D-voastră poate că ar fi bună, dar rețineți că, în mai 1934, îl rugasem pe D-l Kirileanu să-l roage pe D-l Torouțiu – ale cărui Documente literare îmi plăcuseră foarte mult – să vină la D-l [Rădulescu-]Pogoneanu pentru a discuta despre publicarea acestor Însemnări... (fr.)

8 [Rădulescu-]Pogoneanu s-a ridicat și a ieșit din cameră, K-iri-leanu a roșit (fr.).

9 Toate astea sunt scrise fără nici un venin, fără pic de ran-chiună, doar cu preocuparea pentru subiectul în discuție (fr.).

10 De bărbați (fr.).

11 Fel de a trăi (lat.).

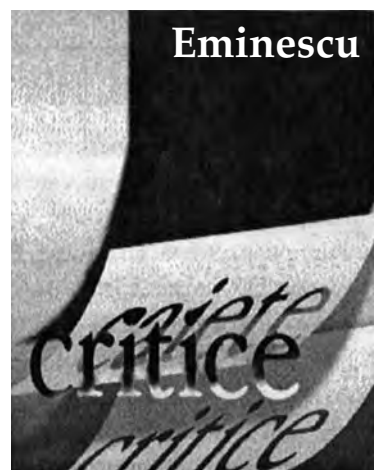
Traduceri de Ileana LITTERA
Text îngrijit de Marin DIACONU

Valentin COȘEREANU

Cronologie Eminescu

*Viața, opera, contextul socio-cultural
raportate la manuscrise și amintirile
contemporanilor (I)*

Abstract

Așa cum reiese din subtitlul Cronologiei, aceasta se referă la viața, opera și contextul socio-cultural în care a trăit poetul Mihai Eminescu, ilustrat cu citate din manuscrise și din amintirile contemporanilor.

Cuvinte-cheie: *viața, opera, amintiri.*

As it appears from the subtitle, the present work refers to the life, the work and the social and cultural context in which the poet Mihai Eminescu lived, illustrated with manuscript quotes and memories of contemporaries.

Keywords: *life, work, memories*

Conștiința românească a voit să dea celui mai mare poet al ei o obârșie fabuloasă. De asemeni, lipsind orice vești scrise din recea noapte scitică, [...] Întâia bănuială [...] ...este că strămoșul său ar fi fost turc. Emin Efendi, neguțător turc, pripășit în țară, s-ar fi așezat după unii la Vatra Dornei, după alții la Suceava și mai apoi la Botoșani, s-ar fi botezat creștinește schimbându-și numele în Eminovici și, însurat cu o româncă, ar fi pus temelia ilustrei familii [...]. Când pentru întâia oară Slavici îl văzu la Viena [...], îl crezu un albanez sau un persan. [...] Septentrionul revendică și el cinstea de a fi sălășluit pe strămoșii celui care a cântat diaman-tul ascuns în Marea Nordului. După unii, deci, Eminescu este, prin origine, suedez. El ar fi fost nepot de fiu al unui ofițer de cavalerie invalid din oastea lui Carol al II-lea, stabilit după bătălia de la Pultava la Suceava, pe lângă familia baro-nului Mustață. După mama, Eminescu pare însă, indiscutabil, rus. Căci moșul acesteia era un muscal, de nu cumva cazac, anume Alexa Potlov, fugit din Rusia pentru pricini politice și

așezat pe malul Siretului, în apropiere de satul Sarafinești, unde, în straie țărănești și sub numele Donțu, se îndeletnicea cu prisaca. Mama poetului, Raluca, ținea pe soțul ei de rutean, și aceasta devine credibil când aflăm că urmașii, în vârstă încă, ai lui Eminescu, vorbesc rutenește. Adversarii contemporani îl socoteau bulgar. [...] Dacă știrea dată de un francez că Eminescu ar fi de origine sârbă, e o simplă extravanțanță, mai nouă și mai măgulitoare este ipoteza unei descendențe polone. [...] O linie principală Eminowicz-Dolenga stăruie în Polonia, o alta laterală Eminowicz-Emberg apare în Podolia. [...] Dacă o familie polonă se izvodește din Murad Eminowicz, [armean n.n.], atunci și Mihai Eminescu este armean. (G. Călinescu)

...cercetând istoria veche a Banatului, vedem că, spre deosebire de Transilvania, această pro-vincie de la Dunăre [Banatul sârbesc n.n.] a cunoscut în trecut o puternică influență orienta-lă în lexic, ea fiind ocupată de turci între 1552-1716 și transformată în pașalâc. [...] În

consecință, după 1718, onomastica bănățeană neaoșă va începe să fie supusă unei sârbizări sistematice, numelor specific românești fiindu-le atașate sufixele patronimice sârbe -ovici, -evici, -ici. Iar primele victime ale acestei campanii de deznaționalizare aveau să fie desigur slujitorii bisericii ortodoxe române din Banat. Cu alte cuvinte, din Banat au fugit Eminoviceștii în Transilvania, din cauza asupririi sârbești și turcești. Îndeosebi de prigoana religioasă; ...în protocoalele școlii din Blaj pe anul 1755, la rubrica «Genus et conditio», în dreptul elevului Iosif Iminovici, găsim adnotarea «ingenius popae filius», adică pe românește «fiu de preot». [...] Devenit Iminovici [...], tânărul preot arăta a fi după nume fiul unui Imin(u), căci Imin-ovici înseamnă literal «Al lui Imin». [...] Însă amănuntul că acest enigmatic Imin își dă copilul la preoție retează în genere orice încercare de a-l identifica cu vreun turc Emin, pronunțat în graiul bănățean Imin, și ne obligă în replică să-l considerăm pe bunicul lui Iosif și tatăl preotului Iminovici din Blaj ca purtând de fapt o poreclă românească Imin(u), născut desigur din apelativul românesc de origine turcă «imin», ce trebuie să fi circulat odinioară în Banat. Prin urmare, ...deși numit sau poreclit cu un cuvânt de origine turcă, acest tată al lui Iovul și bunic al lui Iosif Iminovici era neîndoielnic de origine etnică română, întrucât botează cel puțin pe unul din fiii săi – pe Iovul – cu un nume tipic românesc, iar în plus, își dă copilul la preoție, ceea ce un musulman, de pildă, n-ar fi făcut-o în nici un caz. [...] Așadar, istoria numelui din părinți al lui Eminescu devine, în sfârșit, limpede. Ea începe cu un strămoș bănățean, poreclit sau supranumit «Imin(u)», născut cam pe la 1675, pe timpul ocupației turcești, al cărui fiu, hirotonisit preot pe la 1730 a devenit, sub ierarhia sârbească în biserică, primul Iminovici. (Ion Roșu)

Cum însă destinul i-a făcut nu să fie nesetatornici, ci forțați, de data aceasta, de prigoana grofilor, din Transilvania, acești Iminovicești [Iaminovicești, Eminovicești, Ieminovici] au plecat și de aici în nordul Moldovei, din moment ce poetul spune că bunii și străbunii săi au ținut coarnele plugului în această regiune și că e mândru de aceasta. Eminescu știa mai bine de unde-i vin rădăcinile, nu numai din informațiile familiale, dar și din acte pe care avea obiceiul să le cerceteze, așa cum a făcut întreaga sa viață.

1812

Februarie 10, Se naște la Călinești (Suceava) tatăl poetului, Gheorghe Eminovici, fiul mai mare al dascălului din Călinești, Vasile Eminovici, și al Ioanei Sărghei. Fiind băiat de cântăreț de strană, adică de om mai cu învățătură, îl vedem învățând carte, vreo trei ani, la dascălul Ioniță din Suceava. (G. Călinescu) Provenind dintr-o familie numeroasă și nu prea înstărită, Gheorghe Eminovici părăsește de timpuriu satul natal. Este, pe rând, scriitor de cancelarie la baronul Jean Mustăță, administrator al moșiei Dumbrăveni ce aparținea boierului Balș. Acesta din urmă îl ajută să obțină titlul de sluger. Agonisind oarecare stare, tânărul Eminovici se însură în primăvara anului 1840. Avea 28 de ani. S-a socotit destul de subțire ca să ceară stolnicului Iurașcu din Joldești pe fata sa Ralu, cu vreo patru ani mai tânără decât dânsul. Socrul i-a dat zestre bunicică. Pe lângă scule și alte ale casei, i-a dat înainte de nuntă 1.500 de galbeni, iar în ziua cununiei, la 20 iunie anul 1840, i-a numărat în mână bani buni încă 1.500 de galbeni, în total 3.000 de galbeni. Ba mai mult. Soția se vede a fi având și o moșie Orășenii, din vânzarea căreia soțul ia în arendă moșia Dornești, mai primind pe deasupra zestrei 1.400 galbeni tot de la soție «spre a pute spicularisă» pământurile ce le are. Va avea împreună 11 copii. La așa stare [...] îi trebuia lui Gh. Eminovici o urcare pe treapta boierească. Și iată-l cerând și căpătând, fără îndoială cu bani, de la Vodă Mihail Grigore Strurza, la 12 mai 1841, decretul de căminar [...], «Luând în băgare de samă slujbili ce ai săvârșit patrii în osăbite vremi». [...] Cu hârtia în buzunar, Eminovici se duse să se înfățișeze, după obicei, lui vodă. –«Ei, ce-i ? l-a întâmpinat acesta, văzându-l. – Să trăiești, măria ta, am venit să mulțumesc pentru boierie ! – Prin ce crășme te-i mai tăvăli de-acu înainte ? (G. Călinescu) Portretul căminarului este unul reconstituit de același Călinescu, în termeni veridici: Gheorghe Eminovici era un om de modă veche. Înalt, voinic mai mult decât gras, «munte de om», de o putere herculeană, trup sănătos, minte sănătoasă [...], cu un cap masiv, acoperit cu păr

trainic și învăluit în barba castanie [...], cu nas prădalnic și ochi albaștri verzui, care trec disprețuitori dincolo de lucruri, cu falca de jos obstinată și plină de sine. [...] Spiritele contemplative, înclinate către activitatea aparent gratuită a spiritului, repugnau lui Gh. Eminovici. [...] Multă vreme părintele său a refuzat să creadă că e ceva de capul fiului său Mihai, până când, uimit de considerația ce i se da, se lăsă biruit. Eminescu însuși îi scrie într-o epistolă, reproșându-i că orice om care nu caută numaidecât a se chivernisi, după cum o numești dumneata, trebuie să fie un om de nimic. Ești un părinte nenorocit – adevărat. Dar ești nenorocit mai mult pentru că vrei ca fiecare să trăiască și să-și măsoare pașii după cum dorești d-ta. (Manuscrisul 2258, f. 169) Pe de altă parte, căminarul era Cititor de cărți privitoare mai cu seamă la trecutul țării și înzestrat cu o memorie mare, îi plăcea să povestească. [...] Călătorea, ca un om luminat, în străinătate. (G. Călinescu) Stabilitatea materială la care râvnea căminarul ar fi putut fi în sfârșit obținută prin cumpărarea, în 1847, a moșiei de la Ipotești, unde familia acestuia se va muta definitiv abia în 1857, odată cu terminarea noii case, însă bună parte din veniturile moșiei vor fi folosite de Eminovici pentru a asigura fiilor săi studii liceale și universitare, costisitoare chiar și pentru o familie mai înstărită. În 1878, Eminovici este nevoit să vândă Ipoteștii pentru a-și plăti datoriile; rămâne ca administrator al noului proprietar până în 1884, anul morții sale. Este îngropat la Ipotești alături de soția sa, Raluca.

1816

Se naște la Joldești mama poetului, Raluca Iurașcu, a treia fiică a stolnicului Vasile Iurașcu și a Paraschivei Iurașcu, născută Donțu. Se căsătorește în 1840 cu Gheorghe Eminovici, aducând o zestre destul de frumoasă, care părea să fie de bun augur pentru tânăra familie. În afara unor lăzii cu zestre propriu-zise (brocaturi, argintărie, lenjerii etc.) va aduce și suma de 2.000 de galbeni (Călinescu vorbește de 3.000 de galbeni), din care, cu 250 de galbeni au cumpărat biserica din incinta casei, fostă proprietate a boierului Ilie Murguleț, boier botoșănean, biserică datând de pe la 1860,

construită din vălătuci și așezată pe tălpi de lemn. Raluca va avea unsprezece copii, dintre care șase vor muri în timpul vieții sale. Trei mor în casele noi construite de la Ipotești. Mama poetului moare în 1876, la Ipotești, unde este îngropată. Călinescu ne-o prezintă ca pe o *ființă supusă și blândă, mângâindu-se cu copiii și îngenunchind pe la icoane. [...] Raluca [pe numele adevărat Rareșa n.n.] era foarte mândră de străbunii ei, pe care-i pretindea boieri de rangul întâi. [...] Alexa Potlov, tată al Paraschivei Jurașcu, mama Ralucăi [...] fusese om cult, căci vorbea nemțește, franțuzește și leșește. [...] De statură era mică dar robustă. Umbla tăcută prin casă, cu un aer de resemnare: ochii negri aveau o orientare îndepărtată, visătoare, iar colțul gurii, un zâmbet dureros. Era plină de bunătate, statornică în iubire, ca și în ură și, ca mai toate ființele slabe și pasive, cu ieșiri, uneori de sarcasm. [...] Copiii o iubeau mai mult decât pe tată, pentru că, blândă și miloasă, îi apăra și îi ascundea de vajnica mânie pedagogică a acestuia.*

1818

Se naște Aron Pumnul în Căciulata Făgărașului Transilvănean. Va studia în școala din Odorhei, apoi la Blaj, de unde, în 1843 va urma teologia la institutul vienez *Sfânta Varvara*, pe cheltuiala Mitropoliei blăjene. Este viitorul profesor și îndrumător al lui Eminescu din anii gimnaziului de la Cernăuți, unde Pumnul sosise fugind de prigoana habsburgilor și unde a fost primit cu mare entuziasm: *Nici că ne-ar fi putut sosi mai la timp ! a fost replica spontană și entuziastă a lui Alexandru Hurmuzachi. După ce trece examenul de profesor cu un elaborat evident mai consistent decât al celorlalți candidați, va ocupa catedra de limba română. Era vorba de elaboratul intitulat Scurtă privire asupra istoriei limbii românești. La Viena, Mecca culturală a timpului, unde Aron Pumnul a studiat, acesta stătea departe de petrecerile și plăcerile deșarte și trecătoare [...], așa încât, aici și-a întărit convingerea că o comunitate de oameni [...] formează un organism propriu, un popor, o națiune [...] când are și cultivă un grai propriu, graiul său național, în care se manifestă și se întreține, se cultivă și se dezvoltă viața sa intelectuală. (I. G. Sbiera) Autor al Proclamației din 10 aprilie 1848,*

Aron Pumnul a fost urmărit cu sălbăticie de autoritățile ungurești. (Rușindilar) Între toate lucrările sale, *Lepturariul...* a rămas până astăzi opera sa de căpătâi, constituind prima încercare a unei istorii de literatură română din tot spațiul românesc. Prin el, Pumnul a dat culturii române o nouă direcție de dezvoltare. (Constantin Loghin)

1821

Se naște la Bacău Vasile Alecsandri. Scriitor exponențial pentru generația pașoptistă, ale cărei idealuri le-a susținut atât prin implicarea sa directă în politic și social, cât și prin creația sa literară (poezie, proză, teatru). Sunt cunoscute versurile, acum celebre, pe care Alecsandri le dă ca replică atunci când se ivește Eminescu la orizont:

E unul care cântă mai bine decât mine ?
Cu-atât mai bine țării și lui cu-atât mai bine;
Apuce înainte, ajungă cât de sus,
La răsăritul-i falnic se-nclină-al meu apus.

1829

Anul apariției primelor periodice românești: la București – *Curierul românesc* – editat de I. Heliade-Rădulescu, la Iași – *Albina românească* – editată de Gh. Asachi. Revistele au profil politic, social și literar, cu un rol substanțial în afirmarea și susținerea emancipării naționale și culturale în cele două provincii românești. Neexistând alte mijloace de informare, revistele acestea erau căutate și citite. Ele au contribuit la propășirea neamului, iar după exemplul lor, mai târziu, au fost editate și publicațiile bucovinene.

1830

Se naște folcloristul Petre Ispirescu (m.1887).

În traducerea lui Ion Heliade-Rădulescu apare prima versiune în limba română a *Meditațiilor* lui Lamartine.

Acum apar tipărite versuri ale lui Iancu Văcărescu, într-un volum intitulat *Poezii alese*.

1832

Apare volumul de *Poezii* de Gr. Alexandrescu.

1835

La Iași se inaugurează *Academia Mihăileană*, instituție de învățământ superior, la care se predau cursuri de istorie, drept, arhitectură, chimie și matematică. Din școala aceasta au ieșit mai multe personalități ieșene, învățând aici carte serioasă.

Se naște pictorul Nicolae Grigorescu (m. 1912).

1836

Decembrie 27 Moare Paraschiva Iurașcu (Donțu), bunica dinspre mamă a poetului, în urma unui accident cu trăsură. *Alesida de aur despre care pomenește foaia de zestre* (a Ralucai Eminovici, la căsătorie) fusese a Paraschivei Jurașcu, căreia i-o dăruise, când cu venirea rușilor la 1828, un general de intendență, Jeltuhin. Un portret în ulei, din chiar anul nunții, 1840, ne-o înfățișează pe Raluca cu alesida de aur masiv, învârtită de trei ori în jurul gâtului. (G. Călinescu) Paraschiva va fi în bune relații cu generalul rus Jeltuhin, căci vorbea rusește/rutenește. Portretul în cauză a fost făcut la Dumbrăveni, pozând în fața pictorului Antoni Zigri, pictorul familiei Balș, adus de la Viena special să le facă portretele Balșilor. Profitând de aceasta, soții Eminovici au pozat și ei, iar Raluca a ținut să își facă portretul cu respectiva alesidă. Originalele portretelor se aflau după 1989 la familia lui Mihai Beniuc.

1838

La Brașov, sub conducerea lui George Barițiu, apar: *Gazeta de Transilvania*, primul ziar al românilor din Ardeal, și revista culturală *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Este important de menționat că aceste publicații erau la curent și chiar ajutate de cele de dincoace de Carpați, ținându-se astfel legătura între românii de dincolo și de dincoace de munți, căci ziarul «*Bucovina*» n-a fost numai ziarul românilor din monarhia austriacă, ci el a înțeles să îmbrățișeze ideea ro-

mânească, orișunde se manifesta. (Constanatin Loghin)

1839

Iunie 10 Se naște la Humulești (Neamț) scriitorul Ion Creangă, autorul cunoscutelor *Amintiri din copilărie*, dar și al poveștilor și povestirilor, cu mențiunea că cel care l-a îndemnat insistent să scrie a fost Mihai Eminescu, prieten de nedespărțit. Din cele dintâi zile s-a stabilit mare prietenie între Creangă și Eminescu, sau mai drept Eminescu a fost cuprins deodată de o mare dragoste pentru Creangă. [...] Creangă a trebuit prin urmare ca să-l capteze imediat, căci el reprezenta pentru Eminescu tipul românului simplu, natural, nefalsificat de ideile și cultura modernă. [...] Legătura se stabili astfel, încât pe urmă nimeni nu mai văzu pe Eminescu fără Creangă și pe Creangă fără Eminescu. [...] Ce vorbeau între ei ? [...] Creangă istorisind povești din bătrâni și de la țară, Eminescu făcând teorii metafizice și croind visuri cum ar trebui să fie poporul român. (George Panu)

Se naște muzicologul și folcloristul român Theodor T. Burada (m. 1923), apreciat de Eminescu în publicistica sa: *D. Th. Burada, fondatorul almanacului muzical* [...], a pus deja de doi ani și nu încetează de a pune și astăzi la dispozițiunea publicului știința și experiența sa muzicală. [...] figurile intercalate împreună cu mai multe bucăți de muzică în text și la finele almanacului ne întăresc în credința noastră că autorul [...] au fost condus nu de un interes material, ci de dorința de a răspândi în popor un nou gen de cultură și că forma sub care și-a propus a realiza ideia sa, aceea a unui almanac muzical, este potrivită...

1840

Ianuarie 29 Gheorghe Eminovici se căsătorește cu Raluca Iurașcu.

Februarie 15 Se naște la Craiova Titu Maiorescu, viitorul critic literar și mentor al Societății Junimiste din Iași. Membru marcant al partidului conservator. *Eminescu e «junimist» de baștină sau «din școala lui Maiorescu», unul dintre cei mai adevărați reprezentanți ai «noii direcțiuni».* (Ioan Slavici) A fost ajutat de Maiorescu atât mate-

rialicește, cât și ca un bun și fin corector al creațiilor eminesciene. Că poetul a ținut sau nu cont de ele, e discutabil. Poetul i-a luat apărarea criticului de câte ori a simțit nevoia să pună lucrurile la punct, când neaveniții discutau despre *Logică*, atunci când logica însăși le lipsea, ca în cazul dr. Zotu. *Nici Maiorescu, nici Eminescu nu erau boieri sau moșieri, ca să-și apere prin conservatorism privilegiile clasei lor. Pe căi deosebite, ei au fost aduși la această doctrină politică speculativă a spiritelor lor, care îi făcea să vadă un ritm rațional în evoluția materiei și, mai la urmă – fără nici o apropiere de heghleanism – o lege generală, o filosofie a progresului, ce li se părea evidentă, acolo unde simplitatea empirică a liberalului nu vede decât un fenomen simplu și incondiționat al progresului.* (G. Călinescu)

Apare la Iași revista *Dacia literară* sub conducerea lui M. Kogălniceanu. În programul ei, revista își propune încurajarea creațiilor specific naționale, având drept sursă de inspirație folclorul și trecutul istoric. Până când să n-avem și noi *sujeturi de scris* ? se va exprima Kogălniceanu în *Predoslovie* revistei. Colaboratorii de prestigiu ai *Daciei literare* – V. Alecsandri, C. Negruzzi, Al. Russo – sunt adepții îmbinării esteticului cu eticul, punând accent pe menirea socială și patriotică a artei. Revista are un rol de seamă în cristalizarea ideologiei pașoptiste. Meritul lui Kogălniceanu nu s-a limitat numai la revistă, căci el a fost cel care la Cernăuți, fugit de prigoana domnitorului, a compus acolo *Dorințele partidei naționale în Moldova*; a știut să facă din Bucovina centrul aspirațiilor românești pentru crearea unui singur stat național cuprinzând toate provinciile de neam. (Nicolae Iorga)

Acum are loc evenimentul debutului lui V. Alecsandri, la Iași, cu piesa *Farmazonul din Hârlău*.

1841

Se naște Șerban, întâiul copil [...] oacheș, slăbuț, tăcut, seamănă, așadar, mai mult cu mamă-sa. Nu știm nimic din copilăria sa petrecută în parte la Dumbrăveni, decât că a urmat liceul la Cernăuți... (G. Călinescu) A rămas și

el repetent, ca toți Eminoviceștii care au studiat la Cernăuți, fiind arțăgoși și bătauși, dar mai târziu dornici să învețe pentru ei, nu pentru a obține diplome. Gh. Eminovici a trimis pe acest întâi vlăstar al său să studieze medicina la Viena și apoi la Erlangen (Bavaria). Dacă la 1870, pe primăvară, când ar fi adus pe Eminescu bolnav la Ipotești, se întorcea de la studii, înseamnă că le sfârșise destul de târziu, la 29 de ani. Lăsat, ca de obicei, de către tată fără suficiente mijloace bănești, el a trebuit să ducă, după câțiva ani de flămânzire pe la gazdele din Cernăuți, o studenție amarnică, nevoit adesea, la Viena, din lipsă de lumânare, să studieze la lumina felinarelor. (G. Călinescu) Deși nu-și obținuse titlul universitar, profesează ca doctor la Berlin; face operații reușite și acasă la Ipotești, unui copil mușcat de un câine. Despre el Eminescu va scrie părinților: *...are amici, cunoștințe cu doctori germani, și societatea lui e foarte căutată. El e și membru la o societate științifică-medicală. Ce sunt românii care învață medicina pe lângă el ? pot să zic că dispar... și cu toate acestea... Eu o spun curat, nu-l înțeleg și pace. Eu gândesc că n-ar avea decât să se prezinte aici, la Universitate, pentru ca să-l facă de trei ori doctor, dacă nu este încă. Aici la Berlin poartă acest titlu fără ca cineva să i-l contesteze, scrie rețete, face chiar vizite, căci după legile prusiane îi este permis aceasta, se-nțelege că sub responsabilitatea sa personală.* (Berlin, 17 iunie, 1873) Șerban Moare la 33 de ani, bolnav de tuberculoză, lăsând în urmă-i datorii, pe care va trebui să le plătească urmașii.

Mai 12 Gh. Eminovici primește de la Mihail Sturza, domnitorul Moldovei, rangul de căminar. Relatarea lui Matei, fratele poetului, în legătură cu întâlnirea dintre Domnitor și căminar l-a făcut pe Eminescu copil fiind să râdă mult timp, căci nu se aștepta sub nici un chip la replica tăioasă a Domnitorului, ci la cine știe ce discuții pe teme istorice între cei doi. *Și atâta au fost audiența, încheie Matei relatarea aceasta într-o scrisoare către Corneliu Botez. Replica Domnitorului – Prin ce crâșme te-i mai tăvăli de acu înainte ? nu se referea strict la cel care venise să-i mulțumească, ci la faptul că de obicei așa sfârșeau cei care își cum-*

părau boieria. Și Domnul știa bine acest lucru.

Se naște Iosif Vulcan, editor și director al revistei *Familia* care va apărea la Pesta (1865-1880) și apoi la Oradea (1880-1906). Este, cum se știe, nașul literar al lui Eminescu. *Reflexiv doar și prea mult, poeziile lui au timbrul filosofic care se manifestă în formă serioasă ori satirică, dar totdeauna printr-o cugetare adâncă. Drept specimen reproducem mai la vale: «Epigonii», una din cele mai frumoase poezii ale lui, care deodată este un elogiu și o satiră; elogiul poezilor noștri din epoca renașterii literare și satira literaturii noastre actuale, prezentându-se totodată și o altă caracteristică a lui Eminescu: pesimismul.* (Iosif Vulcan) La rândul său Eminescu îi scria redactorului după ce-i trimite acestuia și îi publică un florilegiu de poezii, când poetul primește de la Vulcan prima sa plată pentru niște producții literare: *Mulțumesc pentru onorariul trimis – cel întâi pentru lucrări literare pe care l-am primit vrodată-n viață. În România domnește demagogia și în politică și în literatură; precum omul onest rămâne aci necunoscut în viața publică, astfel talentul adevărat e înecat în buruiana rea a mediocrităților, a acelei școale care crede a putea înlocui talentul prin impertinență și prin admirație reciprocă.*

Se naște violonistul, profesorul și compozitorul român Eduard Caudella (m. 1924).

1842

Ianuarie 2 Familia poetului cumpără un rând de case în târgul Botoșanilor; *Eminovici dăduse, de bună seamă, bani frumoși la domnie pentru noul său titlu și, intrat în horă, trebuia să joace boierește, așa încât, bazându-se pe socoteli din viitoarele venituri, poate chiar pe zestrea soției, «a cumpărat, la mezat, niște case pentru dugheană, cu un loc împrejur și acareturi, lângă biserica Uspenia din Botoșani»* (Apud Valentin Coșereanu), case care rămân în proprietatea familiei până în 1855. Le vor închiria la doi botoșăneni diferiți, dar cu mahalagioaica Smaranda Varlaam au avut mari necazuri proprietarii, căci aceasta nu a vrut să părăsească locuințele atunci când se încheiasă sorocul contractului. Așa au fost nevoiți să se mute în provizorat la Ipotești.

1843

Februarie 2 Se naște Nicolae (Nicu), al doilea copil al familiei Eminovici ...urmează și el școala la Cernăuți, odată cu Șerban, deși mai tânăr, rămânând și el repetent și corigent [...] După aceea a studiat dreptul la Sibiu și s-a așezat în urmă la Timișoara, unde se afla prin 1867, ca scriitor al avocatului Emerich Cristiani (ms. 2287, f. 38). Era blând, bine crescut și foarte simțitor, încât atunci când tatu-său îl certa, se închidea în odaia lui și ședea tot timpul abătut. De aceea, probabil, îi ziceau «Neculai cel prost» (ms. 2255, f. 333). Prin 1881 îl găsim întors

acasă și ocupându-se pe lângă tatu-său cu treburile agriculturii. Bătrânul, văzând că și acest băiat, care nu se chivernisise, îi cade pe cap, scrie iritat în 1883 lui Mihai: «Mi s-a urât cu viața... fă ce faci și vino de-l ia, ca să-l duci în vreo casă de sănătate». Într-adevăr, Eminescu, săritor pentru frații lui, ia cu împrumut de pe unde poate 2.000 de lei cu gândul de a-i trimite. Înainte de Paști, 1883, Niculae aștepta cu nerăbdare banii, într-o scrisoare ce arată un om cu desăvârșire sănătos la minte. Dar în curând se întâmplă boala lui Eminescu (vara 1883) și nu mult după aceea moartea bătrânului (8 ianuarie

1884). [...] Fără nici un sprijin, bolnav, în neputință de a-și câștiga existența, Nicolae moare «prin împușcare de sine însuși» la 7 martie 1884, la Ipotești, unde a și fost înmormântat. (G. Călinescu) Așadar, lipsurile materiale și boala îl determina să se întoarcă în 1881, la Ipotești, unde își ajută tatăl în administrarea fostei moșii a familiei ținută acum în arendă de căminarul însuși. Nicolae este fratele pasionat de filosofia indică și cel mai probabil e faptul că Mihai, înainte de toate, în sufrageria casei, unde era și biblioteca, a primit de la acest frate îndrumări și titluri de lectură în acest domeniu. Documentele spun că mai toți frații, după ce au mai crescut, aveau obiceiul să se închidă în bibliotecă unde stăteau de vorbă cu învățații lumii. După moartea tatălui său, Nicu se sinucide, mărturisind că *s-a săturat de viață și că vrea să atingă stadiul liniștii eterne...* Cert este că biblioteca lor, cu timpul, a ajuns să fie cam a patra din Moldova după cea a Balșilor și a Hurmuzăcheștilor, în Bucovina. În orice caz era una consistentă, căci *se dedase la cumpărat cărți* nu numai căminarul, dar și fiii acestuia; în special Nicu, Șerban și mai târziu Mihai. După moartea lui Nicolae, Harieta se plânge într-o scrisoare că Matei a vândut mare parte din biblioteca Nicului, foarte valoroasă.

1844

Februarie 20 Moare Vasile Eminovici, tatăl lui Gheorghe Eminovici.

Aprilie 16 Se naște George (Iorgu), al treilea copil al familiei Eminovici și, *...după ce urmasse târâș-grăpiș câteva clase secundare la Cernăuți, a studiat științele militare în Prusia. Intrând în armată, fi trimis în 1869 la Berlin, într-o misiune din care făceau parte colonelul Manu, maiorul Cantili, locot. Oteteleşanu și alții. Iorgu era însărcinat în mod deosebit să ducă o corespondență a regelui către Bismarck sau către un membru al familiei regelui și autorizat să asiste la manevrele militare germane în Brandenburg. În urma unei răceli contractate la acele manevre sau a unei căderi de pe cal, s-a îmbolnăvit, și după vreo trei ani, la 21 septembrie 1873, muri, în vârstă de 29 de ani, fiind înmormântat la Ipotești. Se prea poate totuși să fi fost atins de ftizie. Acest frate înalt, negricios,*

asemănător mamei, era o fire tot așa de întunecată ca și Șerban. «Când râdea se schimba vremea». (G. Călinescu) Din întâlnirea cu Bismarck se știe că acesta, văzând capacitățile intelectuale ale lui Iorgu, dar mai ales pregătirea sa militară, stă de vorbă cu el o jumătate de oră, enorm pentru timpul lui Bismarck. Îl recomandă, probabil, la manevrele militare din Brandenburg, conduse de marele strateg al Europei timpului, generalul Moltke, din moment ce, prezent la ele, dă cea mai bună soluție tactică a respectivelor manevre și este laudat în fața trupelor de către însuși generalul.

Ion Heliade-Rădulescu publică *Balada Zburătorul* în *Curierul românesc*, baladă cultă în baza ȧesăturilor din tradiția folclorică românească.

1845

Mai 5 Se naște Ruxandra, prima fată a familiei Eminovici; moare timpuriu, în casele în curs de construire, la Ipotești.

1845-1852

Mihail Kogălniceanu publică la Iași *Letopiseștele ȧării Moldovei* (3 volume), citite cu sfințenie de tatăl poetului, și pe care le ținea în biblioteca sa cu mândrie, căci avea ce să relateze din ele musafirilor, atunci când era cazul, întrucât beneficia de o memorie considerabilă, pe care, de altfel, o vor moșteni și fiii acestuia. Altfel căminarul era un bun actor; nu numai că știa toate rudele domnitorului, cum le cheamă, ce vârstă au, unde locuiesc, dar îi și imita cu defectele lor cu tot, spre hazul celor ce-l ascultau.

1846

Iulie 1 Se naște Ilie, al cincilea copil al familiei Eminovici. Face școala la Cernăuți, unde a urmat numai trei clase, rămânând firește, corigent și repetent. [...] Urmând apoi medicina la școala lui Davila din București, se îmbolnăvește de tifos, luându-l de la soldații bolnavi din spitalul militar, și moare... Mai aproape de vârstă cu Eminescu (născut 1 iulie 1846), el a fost fără îndoială tovarășul de joc al acestuia, la Ipotești. Era și mai vesel, de altfel, semănând într-aceasta cu tată-său, ai cărui ochi îi avea. El

este negreșit fratele mort «în streinătate», pe care îi plângea Eminescu într-o încercare de poezie, pentru că el avea ochii albaștri:

Mort e al meu frate.
Nimene ochii-i n-a închis
În străinătate,
Poate-s deschiși și-n groapă.
Dar ades într-al meu vis
Ochii mari albaștri
Luminează un surâs
Din doi vineți aștri (G. Călinescu)

Ilie este fratele cu talent la desen, care desena pe pereții casei *purceluși cu coada sfredel și cu bețe-n loc de labă*, Cum mai bine li se șade unor purceluși de treabă... În prozele sale, Eminescu adesea îl are model pe Ilie, cel blond și cu ochii albaștri, descriindu-l ca și cum poetul însuși ar fi acesta. O însemnare a lui Eminescu din ms. 2287, f. 11r. spune: *De câte ori voi să-mi închipuiesc figura unui om nobil și inteligent pe care nu-l cunosc îmi iese Ilie înaintea mea – pare că văd înaintea mea ochii lui albaștri – de câte ori citesc un pasagiu înțelept îmi pare că-l aud cu glasul lui. I se prezintă orișicui ideea unei persoane iubite (și pierdute) în închipuirile cele mai valoroase și mai prețuite ale sufletului său, sau este asta numai în cazul meu ? Și dacă li s-ar prezenta într-adevăr, ce înseamnă asta ? Chiar dacă mă-nchipuiesc mare, onorat, sapient, îmi pare c-aș voi să fiu sub forma lui și nu sub a mea, pare că când mă primblu picioarele și corpul meu au acea legănare proprie mersului său – oare nu sunt eu el, cu toate diferențele ? Când în Sărmanul Dionis, Eminescu zugrăvește portretul aninat într-un cui al unui tânăr, acesta nu este altul decât al lui Ilie: un copil de vro optăsprezece ani [Ilie moare la 17 ani n.n.], cu păr negru și lung [în realitate Ilie era blond cu ochii albaștri, dar Eminescu avea obiceiul, în creațiile sale, de a se depărta de realitate mai totdeauna când era vorba de cei apropiați], cu buzele subțiri și roze, cu fața fină și albă ca tăiată-n marmură și cu niște ochi albaștri mari sub mari sprâncene și gene lungi negre. Ochii cei albaștri ai copilului erau așa de străluciți, de un colorit atât de limpede și senin, încât păreau că privesc cu inocența, cu dulceața lor mai femeiască asupra spectatorului. Cu toate*

că acel portret înfățișa un chip îmbrăcat bărbătește, însă mâinile cele dulci, mici, albe, trăsurile feței de o paloare delicată, umedă, strălucită, moale, ochii de o adâncime nespusă, fruntea uscată și femeiește-mică, părul undoind, cam pre lung – te-ar fi făcut a crede că e chipul unei femei travestite.

Noiembrie 1846-ianuarie 1847 Fr. Liszt concertează pentru prima dată în România la Timișoara, Arad, Lugoj și Iași, cu un succes demn de vioara lui. Sunt evenimente la care românii au rezonat pe măsură.

Se naște A. D. Xenopol; istoric și scriitor, membru al *Junimii*, prieten apropiat de carte și de cultură cu Eminescu. Iată un model de dezbateră în legătură cu prelegerea lui Xenopol, care a avut loc duminică în 3 april. Domnia sa arată mai întâi cum, religiunile neputând rezolva pe deplin întrebările metafizice, capetele mai eminente încearcă o rezolvare pe altă cale, aceea a filosofiei. Dar toate sistemele filosofice din antichitate până în timpurile mai nouă păcătuiau printr-un punct capital, acela de a lua lumea esistență ca ceva real, fără a lua în băgare de seamă că cunoștința noastră despre lume e datorită la două elemente, unul exterior, cauza impresiunilor noastre, și unul interior, mintea ce le percepe, cu alte cuvinte lumea se reflectează în mintea noastră ca într-o oglindă și de la forma oglinzii va atârna în mare parte aspectul acelei lumi în inteligența noastră. (13 aprilie 1877) Altădată Eminescu subliniază faptul că au ieșit de sub tipar *Cronologia rațională* de A. D. Xenopol. Această carte cuprinde în 200 de pagini istoria pe scurt a tuturor popoarelor și aceea a românilor și va fi foarte folosită pentru toți tinerii ce se preocupă pentru examene. (1 octombrie 1876)

1847

Apare, la București, volumul lui Anton Pann, intitulat *Proverburi sau Povestea vorbei*. Este autorul preferat de poet, căci în *Epigonii* îl numește, *finul Pepelei, cel isteț ca un proverb*. Îi cunoștea opera încă din *Lepturariul...* lui Pumnul.

1848

Anul Revoluției pașoptiste. Declanșată mai întâi în Moldova, mișcarea revoluționa-

ră se extinde în Muntenia și în Ardeal. Reprimată prin intervenția trupelor rusești, otomane și habsburgice, revoluția de la 1848 marchează o dată importantă în lupta de emancipare națională și socială a românilor din cele trei provincii istorice. La revoluție au participat, printre alții, și: V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, Al. I. Cuza (în Moldova), Ion Ghica, I. Heliade-Rădulescu, N. Bălcescu, C.A. Rosetti, I. Brătianu (în Muntenia), A. Șaguna, S. Bărnăușiu, A. Pumnul, Avram Iancu (în Ardeal).

Se naște Maria (Marghioala), *al șaselea copil, Maria (Marghioala), a murit de 7 ani și jumătate (n. 1848-1849, m. 1855-1856)*, spune Călinescu. Moartea acesteia este și ea cauzată de răceala provenită din pereții umezi ai casei din Ipotești, care era în curs de reconstrucție.

Ianuarie 18 La Șiria (Arad) se naște Ioan Slavici. Eminescu îl va cunoaște în perioada studiilor vieneze, influențându-i decisiv formarea ca om de cultură și ca scriitor. Pe deasupra, îl învață a vorbi corect românește, căci Slavici, când a venit în orașul habsbur-

gilor nu știa mai deloc limba română. *La 1869, când a venit la Viena, Eminescu, deși nu împlinise încă vârsta de douăzeci de ani, era om nu numai cu multă știință de carte, ci totodată și sufletește matur și [...] îndeosebi mie, care eram cu doi ani mai în vârstă, mi-a fost în multe privințe îndrumător, ceea ce le-a mai fost de altminteri și altora dintre colegii lui români din Viena. [...] Era o mulțumire sufletească nu numai pentru el, și pentru aceia cu care stătea de vorbă, azi unul, mâine altul, căci el avea inima deschisă, era luminos, sugestiv și plin de vervă, încât te simțeai mai bun, mai deștept și mai vrednic după ce ai stat timp de câteva ceasuri sub înrâurirea lui. [...] Ne-ntâlneam, la Universitate, la masă, la cafenea, în sfârșit, undeva, și plecam acasă, iar după ce am plecat, ne plimbam prin ulițele mai dosnice, prin vreunul din parcurile din oraș pierzând ceasuri întregi, nu o dată până-n crepetul zorilor de zi; și cu ocaziunea acestor plimbări m-am luminat fără îndoială mai mult decât audiind cursurile de la Universitate. [...] Zile multe de-a rândul s-au urmat discuțiunile, mai întâi asupra principiilor generale, apoi asupra cărților pe care a trebuit să le citesc, și în cele din urmă asupra lucrărilor pe care în urma stăruințelor lui, a trebuit să*

o scriu spre rostul intrării în ființă... (Ioan Slavici)

Martie Gheorghe Eminovici cumpără de la Eufrosina Petrino două părți din moșia Ipotești, achitând doar o parte din suma convenită cu fosta proprietară. Eufrosina Petrino era sora lui Constantin Hurmuzachi, pe moșia căruia Eminovici trudise și se formase ca administrator – de aici și încrederea pe care i-a acordat-o acestuia. Situația moșiei era următoarea: *moșia Ipotești, situată în comuna Cucorăni, plasa Târgu Miletin, județul Botoșani, în întindere de aproximativ 150 de fâlcii arabil, iar restul fânaș și imaș; pe moșie se află o curte pentru locuință, compusă din nouă odăi, [...], în ogradă o cuhnie, cu două odăi [...]; lângă curte este o jumătate de pogon de vie și livadă cu pomi roditori în întindere de aproximativ ca la 4 fâlcii, având în mijlocul ei un iaz cu pește; împrejurul curții sunt cinci case câte 10 prăjini de pământ; la câmp se află un iaz mare cu pește; pe locul numit Sitna se află o păreche – coșere noi de nuiel în lungime de aproximativ de 19 ½ stânjeni [...] tot acolo se află o altă păreche de coșere vechi tot de nuieli [...] având o lungime de 8 stânjeni, la coșeri se află o casă de locuință acoperită cu stuh și două bordeie pentru servitori.* (Arhivele Naționale, filiala Botoșani, Colecția Documente)

Aprilie Familia Eminovici se mută temporar în casa veche de la Ipotești, închiriind casele din Botoșani, apoi, la 2 ianuarie 1855, *casăle ce le am în orașul Botoșani cu tot cu locul lor și cu toate acareturile aflătoare pe acel loc după mărimea văzută prin actul din '842 iunie [...], de bună voia mea le-am trecut de veșnică vânzare către dumnealui neguțătorul Iosip Munteanu...* (Gh. Ungureanu)

1849

Mai 13 Se naște Al. Chibici Revneanu; coleg cu poetul la Cernăuți și la Viena și cel care îi va fi acestuia prieten devotat toată viața. De câte ori are o problemă serioasă, poetul îi scrie lui Chibici. El îl va însoți și la sanatoriul de lângă Viena, în urma crizei mult cunoscute. Va muri în anul 1917. A urmat liceul la Cernăuți, apoi, din 1868, Facultatea de Drept din Viena. Membru al

societății România Jună. După terminarea studiilor revine în țară ca revizor școlar de independență. [...] *Unica sa scriere memorialistică este «Din viața mea de voluntar 1877-1878, apărută în 1883.* (Cătălin Cioabă)

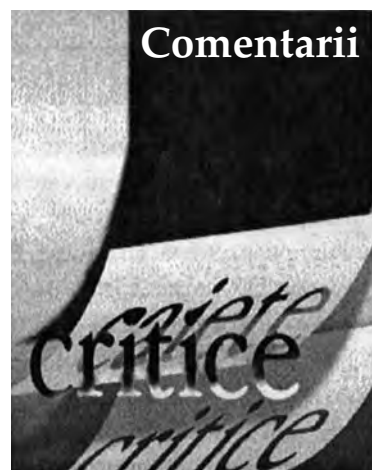
Decembrie 20 Dată prezumtivă a nașterii lui Mihai Eminescu, trecută de poet însuși în registrul-album al *Junimii*. Este susținută și de Matei, fratele cel mai mic al poetului, ca fiind scrisă de către tatăl lor pe o veche psaltire sub textul următor: *Astăzi 20 dechemvrie 1849 s-au născut fiul nostru Mihail la oara patru și cincisprezece minute evropenești.* Însemnarea a fost văzută și de Paul Miron. Astăzi nu se mai știe unde este respectiva *Psaltire*. Fără acoperire documentară, data nu a fost acceptată încă de istoria literară, luându-se de bună, data botezului, singurul act păstrat în Arhivele naționale, filiala din Botoșani. În fapt, totul s-a întâmplat după scenariul următor: născându-se pe 20 decembrie, venind și sărbătorile Anului nou, părinții au discutat cu preotul, care era vecin cu casele Eminoviceștilor, iar acesta le-a spus să se prezinte după sărbători, întrucât condicile erau trimise deja la Mitropolia ieșeană, căci la anii respectivi statisticile se făceau direct după actele originale. Părinților nu le-a rămas decât să se prezinte după ce ajung la biserică noile condici, pe anul 1850, condici care erau așteptate desigur de la mitropolia ieșeană, așa încât aceștia s-au prezentat pe 21 ianuarie, la botez. Preotului nu i-a rămas decât să treacă o dată (fictivă) între 1 și 21 ianuarie, conformându-se noilor condici pentru anul în curs și a trecut data de 15 ianuarie, astăzi proclamată, la inițiativa acad. Eugen Simion, *Ziua culturii române*.

Decembrie 24 Altă dată prezumtivă a nașterii lui Mihai Eminescu, comunicată de Aglaia, sora poetului, într-o scrisoare adresată lui Titu Maiorescu, după moartea poetului. Tot în această scrisoare Aglaia susține că Eminescu *s-au născut în satul Ipotești lângă orașul Botoșani* (I. E. Torouțiu), lucru ce nu este susținut prin documente.

Bianca BURȚA-CERNAT

De vorbă cu „generația” sau în marginea ei.

Campania generaționistă
în „Anno Domini” 1928 (IV)

Résumé

Studiul de față urmărește receptarea Itinerariului spiritual în presa culturală a anului 1928, dar și – odată cu discuțiile suscitade de eseul lui Eliade – constituirea incipientă a unei conștiințe de generație. Sunt avute în vedere, cu largi exemplificări și contextualizări, articole de referință, multe dintre ele polemice, în marginea conceptului de generație și a conflictului dintre „tineri” și „bătrâni”. Printre cei care s-au implicat în dezbateri se numără Nae Ionescu, Ion Petrovici, C. Rădulescu-Motru, Nichifor Crainic, Mihai Ralea, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Petru Comarnescu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, C. Noica.

Cuvinte-cheie: generație, manifest, program cultural, mesianism, controversă.

Cette étude porte sur la réception de l'Itinéraire spirituel de Mircea Eliade dans la presse culturelle de 1928 et aussi sur le début d'un processus extrêmement significatif: la prise de conscience de ce qu'on a appelé «la jeune génération d'entre les deux guerres». On a envisagé, par des riches exemplifications et contextualisations, beaucoup d'articles – la plupart polémiques – écrits en marge de la notion de «génération» ou bien voués au conflit entre les «les jeunes gens» et «les vieillards». Parmi ceux qui se sont impliqués dans ce large débat, on peut compter Nae Ionescu, Ion Petrovici, C. Rădulescu-Motru, Nichifor Crainic, Mihai Ralea, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Petru Comarnescu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, C. Noica.

Mots-clés: génération, manifeste, projet culturel, messianisme, controverse

Dezbateri generaționiste stimulate de apariția *Itinerariului spiritual* se amplifică, în vara și toamna lui 1928, printr-un mic „scandal” provocat de trei tineri, Sorin Pavel, Ion Nestor și Petre Marcu-Balș (alias Petre Pandrea), care lansează, cu mare zgomot, *Manifestul „Crinului Alb”*¹. E în mod clar un gest de mimetism. Text pamfletar, inconsistent ideatic, grandilocvent și involuntar caragialian în fraze precum „Tânără generație românească (...) s-a ridicat voinică

la orizont, cu aurora tuturor înnoirilor, bronzată de vânturi, turmentată de probleme și lansată în gestul generos al aruncătorului de discuri” sau „Marile olimpiade ale spiritului românesc au început și nimic pe lumea asta nu le va mai sta împotriva”, manifestul nu aduce nimic nou în raport cu *Itinerariul spiritual*, îi copiază doar – într-un stil diluat și totodată în mod distorsionat – o parte dintre teze. Începutul (dar nu numai acesta) sună emfatic: „Atacurile împotriva

Bianca BURȚA-CERNAT – Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, e-mail: bianca.cernat2015@gmail.com

¹ Sorin Pavel, Ion Nestor, Petre Marcu-Balș, „Manifestul «Crinului Alb»”, în *Gândirea*, anul VIII, nr. 9-9, august-septembrie 1928, pp. 311-317.

tinerei generații se țin lanț. (...) Pontifii pornesc la atac și gem greoi, secundați de mercenari clonțoși”, detractorii tinerei generații fiind taxați ca „«proști», «prostuți» și «mai proști decât prostuți»” sau... „boi” care „se agită (...), înspăimântați de orice noutate” și de „fantoma sacrificării”... Se stabilește, din start, o antinomie facilă: de o parte, „tânăra generație românească – cea mai frumoasă, cea mai mândră și cea mai nouă”, o „generație romantică” și revoluționară; de cealaltă, „bătrânii”, „apărători zeloși ai unei cauze pierdute”, „îngăduitori sentimentali sau nihilști înăcriți”. Discursul prolix acuză insuficiența științei și exaltă „mistica gândului”, „tinerețea biruitoare” sau „vraja impulsivă a elanului vital”. Într-un sistem de referințe eclectice, sunt invocați, aproape fără legătură, în același paragraf, Vasile Pârvan, Goethe și Kant.

Critica la adresa scientismului și a raționalismului fără orizont metafizic al generațiilor anterioare – critică pe care se întemeia, în parte, și *Itinerariu spiritual* – este formulată aici în termeni simplificatori și în propoziții mult prea categorice (de aceea, greu de luat în serios): în generația părinților „nimeni n-a gândit cu adevărat”, deficiență pe care – pretind cei trei semnatari ai manifestului – înaintașii și-ar fi mascat-o printr-o exagerată deschidere față de influențele culturale și, mai larg, civilizaționale venite din afară; opțiunea elitei românești progresiste, începând cu momentul pașoptist, pentru valorile modernității europene e descrisă caricatural:

„În capul lor domnește golul, un gol etern și iritant, mascat de o vitrină de împrumut și împăienjenit de colbul vechimei, al neaerisirii din casele părăsite. Uitând că ideea și pisica nu se împrumută, au cerșit în vecini și-au adus acasă frânturi de căpătat și piese șterpelite dintr-un motor străin. Generația părinților noștri a trăit din împrumuturi necernute și din gânduri neisprăvite”.

Caracterizați de „o dezolantă lipsă de simț filosofic”, predecesorii ar fi responsa-

bili de o serie de „împrumuturi” pernicioase, întrucât inaderente – sugerează autorii manifestului – la realitățile autohtone: „concepția materialistă a istoriei”, „seducătoarea cosmogonie monisto-darwiniană a științelor naturale” și, încă și mai grav, „convingerile iluminismului filosofic francez”, abolitizând rațiunea omenească și substituind-o credinței în Dumnezeu. Diagnosticul sună cam așa: „Agnosticism, ateism, acosmism. Cu Dumnezeu, cu misterul, cu infinitul, cu soarta omului și a cosmosului au isprăvit-o dintr-odată”. Opoziția dintre *civilizație* și *cultură*, teoretizată de Spengler, o constantă a dezbatelor intelectuale în acel moment, este invocată și aici (ca și în *Itinerariul eliadesc*), cu ironii la adresa primului termen, considerat a desemna realități inferioare celor ale „spiritului”. Ironiile respective sunt mult prea îngroșate și absurde în contextul unei discuții despre evoluția societății românești, căreia orice i s-ar fi putut repro-

șa, numai excesul de urbanizare, de emancipare și de achiziții tehnice nu... Predecesorii sunt, deci, în mod hilar acuzați nu numai pentru o presupusă inaderență la metafizic și la „spiritual”, dar și pentru faptul că ar fi acordat prea mare atenție unor aspecte pragmatice „vulgare”:

„...să ne concurăm în tehnică, șosele, closete, civilizație și lupta împotriva analfabetismului cu toate țărișoarele balcanice și dacă se poate cu Belgia sau Danemarca. (...) Cheia fericirii tuturor era în orice caz o tehnică bancară energetică sau (când vorbea Rațiunea!) renumita «dreptate socială», un fel de elastic pe care îl poți întinde cum vrei”.

Ne apropiem astfel de unul dintre punctele importante din discursul – nu foarte riguros, altfel – al celor trei cavaleri ai „Crinului Alb”: teza inaderenței structurale a românilor, ca popor ortodox, la valorile unei civilizații clădite pe principiile protestantismului (teză entuziast îmbrățișată de ciracii lui Nichifor Crainic sau ai lui Nae Ionescu):

„Acest practicisim cu nuanță anglo-saxonă (...) era cunoscut ca un ecou al protestantismului și Spiritului dezlănțuit de Reforma lutherană. La noi, ca și în tot Sud-Estul european, existau alte circumstanțe și altă configurație religioasă”.

Alternativa ar fi o cultură națională „autentică”, eliberată de sub tirania unor mode și modele „străine”...

Elitelor politice și intelectuale din generațiile anterioare le-a lipsit, se înțelege din *Manifestul „Crinului Alb”*, acea unitate de acțiune dată de coerența unei „credințe dogmatice” – „scepticismul teoretic” subminând chiar și întreprinderile celor mai „onești” dintre predecesori. Sugestia este că, nemaicrezând în Dumnezeu, sceptica generație a părinților ar fi ajuns să nu mai aibă nici o credință în afara aceleia că lumea poate merge înainte cu „cele două idei

împrumutate”. Tonul devine amenințător, cu accente grotești:

„Caracteristica tuturor: *onești, blegi, jemanfișiști și timorați* rămâne însă clară: *esența înțelepciunii vieții este să nu iei nimic în serios*. Întrebări, îndoieli, chinuri, problematică și suferințe torturate nu vom găsi în generația veche. (...)

Pe acești sătui ai spiritului îi urâm. Am vrea să le turnăm o picătură de neliniște, care să-i tulbure din beatitudinea lor animalică; o picătură de otrăvă ca să simtă vântul nebuniei; o lovitură de târnăcop ca să le dărâmam cocioabele murdare și să-i facem să primească oxigenul pădurilor și al înălțimilor celeste. (...) Căzuți într-un extaz porcin, ei au uitat pe Dumnezeu. (...) Necunoscând extazul și pasiunea divinului, n-au fost niciodată cutremurați de înțelesul adânc al răstignirii lui Hristos”.

În timp ce „vechea generație” – agnostică, darwinistă, materialistă – „și-a îngustat cu voință perspectivele universului”, generația nouă ar vrea să recâștige „concretul frenetic și fericitor”, Istoria (cu majusculă), „autohtonă și credință”, condusă de un ideal al „complectitudinii omenești” și al „libertății infinite, limitate doar de zei” – „distrugând pentru totdeauna granițele unei cuști meschine elaborate de filosofia iluminismului francez importat în România”. Și, mai departe, cei trei „fii ai Soarelui” se lansează într-un elogiu al „complectudinismului” eliberator, pus din nou în oglindă cu lipsa de idealuri a „bătrânilor” sceptici, individualiști, necredincioși și necreativi, „libidinoși”, plini de „venin gălbui, țâșnit din rădăcina cariată a gurii lor zâmbate”, vrednici doar de „hulă și irespect”. Din câteva întorsături de condei, cavalerii „Crinului Alb” fac *tabula rasa* din tot ce a realizat generația „lipsită de credință” a părinților – căroră nici chiar Marea Unire nu li s-ar datora: nu e opera lor, ci „o întâmplare a Destinului, un dar măreț”. Denunțând „viața publică de coșmar a

României Mari” – „balcanismul” și „neofanariotismul român” –, semnatarii manifestului „se ridică protestatar și cheamă din toate colțurile țării tribunalul revizuirii și al griiei de onoare națională”...

Acest gest de frondă puerilă este prefăcut, ceremonios, de un text de recomandare scris de ideologul *Gândirii*, Nichifor Crainic: *Spiritualitate* – articol cu care, de altfel, se și deschide noul număr al revistei. Crainic polemizează cu exponenții unei mentalități antebelice pozitivistice, pe care o consideră „anacronică”, mai precis, cu intelectualii formați – înainte de 1916 – „în limitele formulei «laice»”. Între aceștia, E. Lovinescu, „inventatorul maimuței imitatoare” („comod cu cele 160 de kilograme ale personalității sale”), afirmase că ortodoxismul e o modă de împrumut... Odată cu noua generație de intelectuali – crede Crainic – se conturează o „nouă spiritualitate”, definită de o alianță a culturii românești (și a idealului național) cu religia creștină:

„Această generație tânără crește abandonată propriilor sale puteri. Dacă noi, cei cari ne apropiem de 40 de ani, am avut, în lipsa unei înalte orientări intelectuale, narcoticul naționalismului integral, ce răsuca în dinamismul lui politic bulboanele forțelor mistice ale tinereții, ideea aceasta și-a pierdut atracția înălțătoare, consumată în marele război, iar generația nouă găsește o atmosferă pustie de principii conducătoare, găsește aceeași Universitate sceptică și absenteistă față de viața sufletească, minus suflul eroic al naționalismului de acum 15 ani, căruia i-a trecut epoca și care nu se poate înlocui cu monstruoasa barbarie a antisemitismului de stradă. Adăugând la mizeria acestei moșteniri ideologice mizeria unui prezent politic ce degradează din an în an măreția victoriei naționale – ca o ultimă consecință a celei dintâi – nu e greu de înțeles revolta tinerei genera-

ții împotriva «bătrânilor» responsabili de prăbușirile multiple ale vieții noastre”².

O paranteză. Sunt, se vede, momente în istorie când revoluționarismul tinerilor (vegheat și încurajat însă de ideologi maturi...) se manifestă, aparent paradoxal, printr-o tentativă de re-conservatorizare; ceea ce înseamnă – cum s-a întâmplat cu o parte a tinerei generații interbelice – o punere în discuție a fundamentelor și valorilor modernității, în virtutea unei ficțiuni ideologice paseiste ce exaltă o presupusă „tradiție” (de organizare statală sau de existență comunitară și, odată cu acestea, o tradiție culturală) autohtonă, considerată autentică, „naturală” și, de aceea, singura legitimă. Ideologi interbelici precum Nae Ionescu sau Nichifor Crainic au privit secolul scurs de la generația pașoptistă încolo ca o grefă străină, aplicată forțat pe un corp social și național care ar fi fost – susțin ei – incompatibil cu structurile civilizației și ale culturii apusene. De aici și reacțiile critice adesea virulente venite, după apariția *Istoriei civilizației române moderne* a lui E. Lovinescu, dinspre *Cuvântul* naeionescian, *Gândirea* lui Crainic și dinspre unii dintre discipolii acestora. În acest context, însăși legitimitatea statului român modern – creat după model vest-european și sub arbitraj occidental – se vede pusă sub semnul întrebării. Fapt cu atât mai grav, cu cât pledoaria pentru reconsolidarea legăturilor cu o tradiție răsăriteană socotită matricială pentru civilizația și cultura românească vine împreună cu teoretizarea unui ortodoxism absolutist (de altfel, prea puțin afin cu ortodoxia...) ce creează, pe axa confesională, linii suplimentare de segregare între românii de dincolo și de dincoace de Carpați. Distincția propusă de Nae Ionescu între „a fi român” și „a fi bun român” – în prima categorie intrând numai românii ortodocși, nu și greco-catolicii, catolicii sau protestanții (spre a nu mai vorbi de alte confesiuni...), ceilalți putând fi, în cel mai fericit caz, prin străduință, „buni români” (dar nu

2 Nichifor Crainic, „Spiritualitate”, în *Gândirea*, anul VIII, nr. 8-9, pp. 307-310.

români „adevărați” ...) – spune destule despre potențialul segregaționist al unor asemenea teorii. La fel și ortodoxismul pe care Crainic a făcut eforturi să-l imprime proiectului gândirist.

Trebuie spus însă că, oricât de puternică ar fi fost influența unor magiștri, vârfurile tinerei generații interbelice (Eliade, Cioran, Noica, Eugen Ionescu, intelectuali cu deschidere europeană – și nu doar europeană...) nu și-au însușit și autohtonismul paseist și ortodoxist laolaltă cu rezervele la adresa proiectului emancipator iluminist (ceea ce nu înseamnă, evident, că nu și-au însușit alte marote...). Ortodoxismul inflammat (și neasimilat doctrinar) al tânărului Eliade din *Itinerariu spiritual* a rămas, de exemplu, fără consecințe semnificative asupra evoluției sale intelectuale ulterioare. Iar în anii '30, Cioran va fi, chiar de la primele sale manifestări în publicistica vremii, adversarul virulent al nostalgiilor paseist-ruraliste și al proiectului tradiționalist ce pledează pentru o utopică întoarcere la premodern, clamând urgența urbanizării și a industrializării, absolut necesare, spunea el, pentru ca România să intre, în sfârșit, în istorie...

Patetic, prolix, mimetic și lipsit de nuanțe, *Manifestul „Crinului Alb”* a avut parte de reacții imediate, la cald, pro și contra, stabilind niște linii de demarcație chiar în interiorul generației în numele căreia fusese scris (după modelul de succes al *Itinerariului...* eliadesc, dar fără consistența acestuia). Una dintre primele reacții este chiar aceea a lui Eliade – el însuși prezent (cu un fragment din *Apologia virilității: Litanii pentru fecioară*) în sumarul numărului 8-9 al *Gândirii*, unde apăruse *Manifestul...* Articolul *Confesiuni și semnificații*³ este, în mod așteptat, un text de solidarizare atât cu provocarea celor trei congeneri-„cavaleri” ai „Crinului Alb”, cât și cu profesiunea de credință formulată de Nichifor Crainic în deschidere (*Spiritualitate*) – „amândouă, verificări ale autenticității și generalității acelor manifestări literare tinere – care au

fost privite până acum cu neîncredere, sarcasm sau imbecilitate”. Un *clin d'œil* complice e lansat în direcția anti-lovinescianului (de fapt, reacționarului) Crainic (din ale cărui „calde și sobre mărturisiri” va și cita – pe larg – ceva mai încolo, cu reverențele de rigoare):

„*Manifestul* e o dovadă că orientarea religioasă a tinerilor nu a fost nici sporadică, nici diletantă, nici modă, nici maimuțareală (oh! maimuțele!...), nici obscurantism – ci generală, efectivă, firească, îndreptată de experiențe și ecuații spirituale întru totul necunoscutelor lăți. Sunt astăzi zece sau cincisprezece creiere tinere care cugeată propriu-zis. Nu e semnificativ faptul că *toate* se orientează către metafizica creștină și trăirea ortodoxă răsăriteană? Că reacționează cu aceeași asprime împotriva impotențelor și potențărilor, a contrabandelor și suro-

3 Articolul a apărut în *Cuvântul*, anul IV, nr. 1242, 6 octombrie 1928, pp. 1-2.

gatelor, a incompetenței și prostiei? Că se răfuiesc cu suficiența și mediocritatea filosofiilor universitare (...)?

(...) Generația noastră, a celor care au îndurat războiul la sfârșitul copilăriei, întâlnește în gruparea *Gândirii* câțiva dintre acei care au înțeles-o, au ajutat-o, au orientat-o. Firește că atunci când e vorba de spiritualitate – limitele de vârstă se șterg. Dar nu e mai puțin adevărat că *nici unul* dintre cei bătrâni, ci numai câțiva dintre cei care au făcut războiul în tinerețe – sunt alături de noi” (*Confesiuni și semnificații*).

Dincolo de eventualele divergențe dintre aceste „zece sau cincisprezece creiere tinere”, singurele care „cugetă propriu-zis”, idealul unificator ar fi – în termeni extrem de vagi... – „căutarea soluției aceluiasi conflict intim și a aceleiasi problematici spirituale”; și, în acest punct, publicistul de la *Cuvântul* se simte îndreptățit să sublinieze: „Încă o valorificare a celor ce scriam în *Itinerariu spiritual* și, în același timp, o justificare”. Și, de asemenea, arată că „deosebiri de opinii (...) nu ciuntesc linia itinerariului”, a „căii” definite de „primatul spiritualului” și de întoarcerea la religiozitate, în contra pozitivismului, scientismului, agnosticismului sau criticismului profesate de antecesorii. Cu un mic amendament, care va leza orgoliul celor trei autori ai *Manifestului „Crinului Alb”*: „Personal, găsesc *Manifestul* sub valoarea reală a autorilor: prea liric, cu risipă de nume, cu neglijențe de stil; de asemenea, conținutul nu poate fi acceptat integral”.

La numai o zi de la acest articol al lui Eliade, Mihail Polihroniade publică – tot în *Cuvântul* – un text rezervat în marginea *Manifestului „Crinului Alb”*, descris ca o „chemare impetuoasă, vagă și declamatorie”⁴, în care imprecățiile țin loc de argumente, ceea ce ar echivala cu o gravă greșeală de strategie, în măsură să compromită demersul tinerei generații de a se delimita

de viziunea și de opera politică și culturală a predecesorilor:

„În virtutea căror merite avem dreptul să fim atât de obraznici? (...)”

Activitatea câtorva mai răsăriți din generația noastră nu justifică acest nemărginit orgoliu pentru o întreagă generație. (...)”

Și apoi să fim sinceri, transcendentul nu se prea împacă cu înjurătura” (*În marginea unui manifest*).

Însă după aceste rezerve precaute, Polihroniade trece el însuși la evaluarea rezultatelor „dezastruoase” pe care le-ar fi avut proiectul social și național al generațiilor precedente, proiect amendat ca mimetic și mult prea eclectic – deși nu e deloc limpede ce are fi „contradictoriu” în faptul că „înaintașii (...) au adoptat (...) concepția materialistă a istoriei, evoluționismul darwinian și credința în rațiunea absolută, în drepturile eterne ale omului așa cum izvorăsc din iluminismul filosofic francez”. Dezacordul cu cei trei autori ai manifestului nu e, până la urmă, unul de fond. Obiecțiile privesc mai mult forma, stilul gongoric, și faptul de a recicla idei „arhicunoscute”. Polihroniade mai atrage atenția, apoi, că „ideile noi, tendințele ce frământă lumea gânditoare din întreaga Europă” sunt deja un bun comun și în spațiul intelectual românesc, iar asta nu grație tinerei generații, ci câtorva intelectuali din generația anterioară, între care Nae Ionescu, Lucian Blaga sau Nichifor Crainic:

„Dacă noi avem azi respectul spiritualului, dacă azi metafizica și religia sunt la modă (să nu mi se ia în nume de rău cuvântul modă, el nu face decât să exprime o realitate) lor o datorăm.

Dar d-nii Nae Ionescu sau Nichifor Crainic ofereau, în schimbul idolilor dărâmați, rețete magice. Rețete care fermecau, dădeau nădejdi, deschideau orizonturi (...).

4 Mihail Polihroniade, „În jurul unui manifest”, în *Cuvântul*, anul IV, nr. 1243, 7 octombrie 1928, p. 1, 2.

Cuvintele care ne farmecă și ne îmbărbătează se numesc: monarhie, ierarhie, ortodoxie!

D-nii Sorin Pavel, Ion Nestor și Petre Marcu-Balș ne oferă în schimb o emblemă a cărei rostire stâlcește limba oricărui om cumsecade: «*com-plectudinismul*».

Într-un ton asemănător cu al lui Polihroniade, intervine foarte curând în discuție și Nae Ionescu, de asemenea în *Cuvântul*, observând că polemica iscată în jurul *Manifestului „Crinului Alb”* anunță să fie una purtată mai degrabă în interiorul generației decât între oameni din generații diferite și sugerând că *Manifestul...* ar fi apărut prea târziu, căci „încercarea noii generații de a-și defini un profil spiritual e ceva mai veche”⁵. Celor trei autori ai manifestului li se atrage, apoi, cu ironie atenția că au avut lipsa de tact de a fi trasat o prea apăsătoare „linie de demarcație” între generația lor și generația „veche”, în condițiile în care chiar articolul prefațator al lui Nichifor Crainic – care semnală niște antecedente ale unor căutări spirituale – ar fi trebuit să le semnaleze eroarea de strategie. Nae Ionescu, intelectual din generația de mijloc, are la rândul-i, în această chestiune, un *parti pris*, pe care nu-l ascunde:

„«Crinul Alb» – de ce «crinul alb»? – pornește cu foc și pârjol să răstoarne vechea generație. Vechea generație, care? Noi am deosebi, în frământarea spirituală a epocii actuale, trei eșantioane: cei de 20-28 de ani, cei de 35-45 și, în sfârșit, «bătrânii».

Cu cine se luptă tinerii de astăzi? Cu «bătrânii»? Asta ar însemna că trec peste generația noastră; că ne înglobează în rândurile lor și că vorbesc în numele nostru” (*Între generații*).

(Chestiunea ignorării generației de mijloc – în disputa pe marginea luptei intergeneraționiste – o formulaseră, cum am văzut,

și Ralea, Camil Petrescu sau Cezar Petrescu, în termeni similari.) Obiecțiile lui Nae Ionescu nu-i vizează numai pe cei trei „cavaleri” ai Crinului Alb. Reproșându-le reprezentanților foarte vocali ai „noii generații” (și e de presupus că Eliade nu face nici el excepție...) insuficiența spiritului critic și excesiva siguranță de sine, „magistrul” ironizează totodată atitudinea lor belicoasă, persistența într-o polemică ce și-ar fi pierdut obiectul sau, altfel spus, într-un război cu un „dușman inexistent”:

„Căci vechea generație împotriva căreia se încordează ei astăzi, îngroșându-și glasurile, vechea generație, scientistă fără să fi practicat știința și pozitivistă din comoditate cerebrală, nu se mai vede nicăieri. Ea a fost, în viața spirituală a țării, lichidată prin efortul generației noastre.

A fost un efort penibil și dureros. (...) Și acesta a fost cazul nostru, al celor care împlineau 20 de ani prin preajma lui 1910.

Din toate punctele de vedere o generație de sacrificiu. Căci după cum trupurile noastre au fost aruncate în război, ca să asigure celor ce veneau în urmă beneficiile unei țări întinse și ale unei rase întregite, tot așa ne-a aruncat în volbura luptei spirituale puțința realizărilor scrise. Am învins aici, ca și dincolo. (...) În zece ani vechea mentalitate a fost complet dizolvată, reprezentanții ei aruncați la coș.

Iar noi? Noi, câți am rămas, ne legăm rănile glorioase, și ținem poziția. Căci să fie bine lămurit: deocamdată poziția o ținem tot noi. (...) Personal cred că generația nouă e mai bună decât noi. Va produce în orice caz mai mult decât noi. (...) Dar de aci și până la a avea pretenția că înseamnă o piatră de hotar, e cam mult”.

(Iată-i, deci pe discipoli puși la colț, cu iluziile mesianice spulberate, măcar în parte...)

⁵ Nae Ionescu, „Între generații”, în *Cuvântul*, anul IV, nr. 1247, 11 octombrie 1928, p. 1.

Unul dintre autorii *Manifestului...*, tânărul arheolog Ion Nestor (n. 1905), trimite ziarului *Cuvântul* o serie de precizări *În jurul manifestului „Crinului alb”*⁶, dar – probabil pentru că textul fusese trimis înainte de apariția replicii lui Nae Ionescu – le răspunde aici numai congenerilor Eliade și Polihroniade, nu și „Profesorului”. Nestor apără „entuziasmul dătător de sevă și animator” și „conținutul nou” (a cărui noutate, însă, nu reușește să o argumenteze convingător...) al *Manifestului...* semnat împreună cu Sorin Pavel și cu Petre Marcu-Balș, combatând acuza că n-ar fi făcut decât să recicleze idei aflate în circulație deja de un deceniu – de altfel, ricanează Nestor, de pe multe „noțiuni de vreo zece ani uzuale” „nu s-a rupt încă eticheta ce atestă importul”. Dar despre ideile cu adevărat noi și autentic autohtone (fără marca împrumutului ori a importului) pe care le-ar avea în vedere cei trei tineri intelectuali Ion Nestor nu adaugă nimic precis, „pentru că manifestul e o simplă uvertură, cu ideile de abia schițate”. Acuzat că nu a înțeles sau s-a prefăcut a nu fi înțeles conținutul novator al *Manifestului...*, Eliade e pus la punct printr-o ironie destul de ieftină:

„D. Eliade poartă de multă vreme (...) niște ochelari, cumpărați sau căpătați cadou, de la un negustor sau o rudă, din țară sau din străinătate.

Și fără ochelari d-sa nu poate ceti, nici nu i-a schimbat special pentru lectura manifestului nostru (o variație pe care o abhoră). Pentru că în manifest e vorba de lucruri mai precise decât simpla agitare a *Duhului Sfânt* sau a *primatului spiritualului*”.

Cît despre M. Polihroniade – al cărui nume e scris, pamfletar, ca „Policromiade” (pentru că „foiletonul pe care d-sa îl semnează e presărat cu foarte divers colorate (...) șarje și idei” ...) –, acestuia i se reproșea-

ză că a vrut să se „răfuiască”, dar și că preferă mai degrabă „tinerețea «cumsecade» decât [pe] cea «ardentă»”, jucând astfel – căldicel-oportunist – în favoarea și în umbra „bătrânilor”: „spontan prestidigitator”, „dl. P.” „în fond ne dă dreptate, dar nu ne dă” –

„Nu ne indignăm că d-sa, ca toți oamenii «cum se cade» (!?) -și stîlcește gâtulejul pronunțând termenul adoptat de noi «complectudinism», e drept barbar, dar neînlocuibil; din contră noi îi pronunțăm cu plăcere numele și l-am voi consolat de regretul de a nu-l fi văzut pe Goethe nici în d-sa, nici primprejur, în tînăra generație de la noi. (...)»

Numai un lapsus de logică simplă îl poate face pe dl P. să întrebe unde îl vedem azi printre tinerii noștri pe Goethe. E vorba doar de promisiuni (și d-sa recunoaște posibilități în tînăra noastră generație) și de comportarea «bătrânilor» față de ele. (...)»

Nu ne înțelegem, d-le P. Ești ortodox, monarhist și ierarhist și-ai vrea s-o fii cu modestie. Ai vrea o statuie pentru generația înaintașilor la Mărășești, nu la Coțofenești, uitând în aducerea d-tale aminte că nu conducătorii cari au infestat atmosfera spirituală în care trăim au luptat acolo...”.

Cel admonestat astfel revine cu un articol furibund, *Răspuns unui „fiu al Soarelui”*⁷, în care îl persiflează pe Ion Nestor pentru „confuzie și incoerență”, pentru „perlele stilistice” pe care i le pescuiește cu voluptate din textul polemic (de unde citează copios), și, nu în cele din urmă, pentru inautenticitate: căci, observă Polihroniade, acela care pledează pentru valorile „autohtoniei” se trădează inclusiv prin folosirea unor neologisme: „Ce frumos și ce «autohton» sună pe malurile Dâmboviței «desuet» și «infuzează» (...). În materie de limbaj «autohto-

6 Ion Nestor, „În jurul manifestului «Crinului alb»”, în *Cuvântul*, anul IV, nr. 1252, 16 octombrie 1928, p. 1.

7 Mihail Polihroniade, „Răspuns unui «fiu al Soarelui»”, în *Universul literar*, anul XLIV, nr. 44, 28 octombrie 1928, p. 709.

niștii» noștri sunt teribil de «complectudiniști». Obiecțiile stilistice sunt, desigur, un pretext pentru exprimarea unui dezacord de altă natură. E vorba, în mod clar, de o competiție pentru cucerirea sau păstrarea unei poziții de autoritate în cadrul „generației”. Polihroniade își avertizează contraoponentul să nu-și facă iluzii în privința influenței pe care ar putea-o avea *Manifestul „Crinului Alb”* „în sânul generației noastre”:

„Vă bucurați la începutul articolului d-voastră de faptul că d. Mircea Eliade și cu mine ne-am ocupat de manifestul «Crinului Alb». (...) Ne-am ocupat de manifest, pentru că nu voiam să înăbușim o manifestare tinerească prin «conspirația tăcerii». Altfel, manifestul cu pricina nu e reprezentativ pentru tânăra generație; iar dacă ar fi, adaugă fără înconjur publicistul, „ar trebui să roșim”: „În această ipoteză am putea fi pe drept cuvânt acuzați de: obraznicie, banalitate, nebulozitate, incoerență, lipsă de precizie, împrumut de idei”. Or, își continuă Polihroniade atacul, tânăra generație – în fine, componenta ei „reprezentativă”... – nu și-a propus să continue, așa cum fac cei trei cavaleri ai „Crinului alb”, „tradiția țișăniei intelectuale”:

„Cred că tineretul nostru nu se va lăsa amăgit de frazeologia d-voastră neprecisă și declamatorie și mai am convingerea că pe lângă primatul spiritualului, generația noastră va ști să inaugureze acea eleganță în gest și în atitudine, acea cuviință în vorbă, acea cumpătare în faptă, strict necesare propășirii spirituale”.

Nichifor Crainic ia prompt apărarea „Crinului Alb” (în *Gândirea*, la rubrica denumită „Cronica mărunță”), răspunzându-i mai întâi lui Nae Ionescu, apoi tinerilor care, deși din aceeași tabără „spiritualistă”, contestaseră manifestul cu mai multă vehemență chiar decât adversarii „raționaliști”, „epigoni ai lui Voltaire”. Aceștia din urmă, însă, în mod curios – remarcă Nichifor Crainic –, „nu s-au manifestat (...) ori s-au manifestat prea timid”, ceea ce nu înseamnă că ar fi „depus armele ruginite”, devenind „onorabili pensionari inofensivi”, cum crede Nae Ionescu, care „scapă din vedere că pensionarii de ieri au încă fii și nepoți în oarecare activitate”. Mai mult, atenționează Crainic,

„Generația «cavalerilor *Crinului Alb*» nu e în întregime spiritualistă. Dacă elita ei are indiscutabile afinități cu manifestul recent și cu între-

ga mișcare ce l-a premers, parte din această generație continuă să-și miște drezina rutinară pe linia epigonismului voltairian: din comoditate mediocră ori din ambiția unei atitudini contrare cu orice preț”⁸.

Ideologul de la *Gândirea* (profesor la Facultatea de Teologie Ortodoxă, între altele) acordă astfel un certificat de valoare „spiritualiștilor” – amendându-i pe „raționaliști” ca pe niște epigoni mediocri și ruți-nați – și lasă a se înțelege că opțiunea pentru spiritualismul ortodoxist ar fi singura legitimă și fertilă în plan intelectual. (Desigur, argumentul său este unul al autorității.) El crede însă că e de dorit ca aceeași opțiune să fie organică, nu un reflex al modei (ideea de „modă” fiind, de altfel, din principiu dezaprobată de tradiționaliști):

„Mi-e groază de ortodoxia de ultimă oră și preferăm ca ea să ne sosească încet și sigur ca rod al unor seve îndelung absorbite în suflet. (...) Nu voim ca ortodoxia să devină o modă pentru a trece asemenea oricărei mode. (...) Trăim o situație încă tranzitorie, de prefacere sufletească. Ortodoxia trebuie să fie nu o simplă proclamație de moment, ci ultimul termen durabil al acestei prefaceri”.

Ortodoxismul absolutist al lui Crainic își are reflexul într-un – cu propriile-i cuvinte – „dispreț organic față de acest votairianism pipernicit în francmasonerie, cu șorț de zidar, cu spadă de carton și ierarhie de lojă ocultă ce se manifestă simultan la Iași și la București prin anume publicații...”. Tinerilor publiciști care au criticat *Manifestul...* – mai mult pentru forma sa „literară” imperfectă decât pentru conținutul său, crede directorul *Gândirii...* – Crainic

le răspunde că „vehemența verbală” a textului „era o necesitate de afirmare inerentă manifestului” –

„Nae Ionescu are toată dreptatea când observă că întâia perioadă de afirmare polemică a trecut și când, recunoscând noii generații calități constructive, îi cere să pună accentul pe formularea viguroasă și pe afirmarea creatoare a noului curent. «Crinul Alb» e doar un manifest, un program pentru ceea ce se va desfășura, iar nu capitolul final al unei opere încheiate. Drumul se deschide înainte, nesfârșit”.

Ca „program”, totuși, *Manifestul...* ar fi trebuit să fie mai riguros articulat, mai dens ca idee și mai puțin liric. E obiecția pe care o aduce, încă o dată, și Mihail Polihroniade în replica pe care o scrie în *Vremea*, după riposta lui Crainic⁹: ca „îndemn la acțiune”, orice manifest presupune „claritate și precizie” – „Desfid pe cineva să găsească o singură frază precisă și coerentă în tot manifestul, afară de insultele triviale aduse generațiilor precedente”. Și, exagerând puțin, polemistul continuă:

„Dacă în loc să ne vorbească de: Absolut, Divin, Elan, Extaz, Intuiție, cocioabe, Dumnezeu, păduri de brazi, Sf. Duh, Frumos și oxigen, dnii Sorin Pavel, Ion Nestor și Petre Marcu-Balș ne-ar fi vorbit de: varză roșie, gutapercă, scrumbii, Lindhberg, catiri, para-trăznete și caracatițe, am fi înțeles același lucru.

Nu e deci nici o mirare că nu ne-am ocupat decât de forma manifestului, fondul nici nu există”.

⁸ Nichifor Crainic, „Cronica mărunță”, în *Gândirea*, anul VII, nr. 10, octombrie 1928, pp. 420-421.

⁹ Mihail Polihroniade, „Dl Nichifor Crainic apără «Crinul Alb» de feștelirile care tind să-l scoată negru”, în *Vremea*, anul I, nr. 39, 15 noiembrie 1928, p. 2: „Dl Nichifor Crainic își apără, ca un bun părinte, copiii./ Bieții cavaleri ai crinului au ajuns rău. (...) Marele feudal a sărit în ajutorul vasalilor săi./ Dl Nichifor Crainic ne acuză pe noi, care am atacat manifestul, că ne-am ocupat numai de formă și am neglijat fondul”.

Marin Sorescu și meditația transcendentală

Abstract

Autorul încearcă să lămurească unele aspecte privind implicarea lui Marin Sorescu în meditația transcendentală, un fenomen social-politic din România anilor '80, încă nedeslușit. Tudor Nedelcea folosește fragmente din însuși jurnalul lui Marin Sorescu, deși acesta nu era memorialist clasic, cum a demonstrat Eugen Simion în „Genurile biograficului”.

Cuvinte-cheie: Marin Sorescu, Eugen Simion, meditația transcendentală, jurnal, literatură.

The author tries to clarify some aspects of Marin Sorescu's involvement in transcendental meditation, a socio-political phenomenon in Romania of the 80s, still not fully elucidated. Tudor Nedelcea uses fragments from Marin Sorescu's diary itself, although this was not a classic memorialist, as Eugen Simion demonstrated in „Genre of Biography”.

Keywords: Marin Sorescu, Eugen Simion, transcendental meditation, journal, literature.

„Aș ține și eu un jurnal, dar mi-e teamă că se citește”, scrie, în stilul său caracteristic, inconfundabil, Marin Sorescu. Și, totuși, a scris jurnalul sub titlul *Romanul călătoriilor* (Editura Fundației „Marin Sorescu”, 1999), ulterior și alte jurnale care au fost oferite tiparului, grație fratelui său mai mare, universitarul George Sorescu.

Eugen Simion, apărătorul său și al valorilor culturii naționale, îl consideră în *Genurile biograficului*, vol. II (Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2008), „un spirit migrator cu o mentalitate sedentară”. Observațiile celebrului critic literar Eugen Simion sunt pertinente și, ca atare, merită să fie readuse în actualitate. Așadar, spiritul migrator al lui Marin Sorescu este „moderat și special. Îi place să călătorească, dar mai mult îi place să se întoarcă. N-are astâmpăr, dar în neastâmpărul lui este și o parte stabilizatoare. Pleacă în voiaj cu geamantanul plin de caiete și creioane, și unde ajunge, se apucă să scrie și să

deseneze”. După o ședere de un an în America, a scris primul volum din *La Lilieci* (1973), o „mitologie țărănească pe cale de dispariție”, „paradoxul spiritului cobilițar”.

Spiritul migrator, cobilițar al lui Sorescu este excelent surprins de Eugen Simion, descifrând în acest spirit „doi oameni [...]: unul care are dor de ducă, e curios și neastâmpărat, și altul care-l trage de mânecă pe primul și vrea să stea unde se află, pentru a putea să-și vadă de treburile lui”, adică să scrie. Cu alte cuvinte, Marin Sorescu „umblă prin lume cu osemintele strămoșilor vărsate-n el, cum zice alt poet de sorginte oltenească, dornic să se întoarcă, dar și cu inteligența, ironia, harul lui” (p. 233-234).

Ca odinioară Dinicu Golescu, Marin Sorescu compară realitățile și mai ales mentalitatea românească cu cele văzute în alte țări sau constatate în convorbirile cu mari

personalități de pe Mapamond, – mulți fiindu-i confrăți într-ale scrisului. Invidia scriitoarească și calomnia din Țară n-o descoperă în America latină, unde „*niciodată un poet din aceste țări nu mi-a vorbit de rău despre alt poet*”. În țara sa, inofensivul și introvertitul Marin Sorescu este atacat și de cei pe care i-a ajutat. Răutățiile unor semeni l-au „ajutat” să dobândească cu două boli, care i-au fost fatale: diabetul, în urma implicării sale (mai bine zis, de către alții) în meditația transcendențială, în 1980 și, alta, în 1991, în urma recuzării sale ca redactor șef al revistei „Ramuri”, care a dus la demisia sa din obștea scriitoricească. 1991 este, însă, și anul unor mari realizări profesionale: membru corespondent al Academiei Române (9 martie), primirea Premiului Herder la Viena, fondează în septembrie (împreună cu Eugen Simion, Fănuș Neagu și Valeriu Cristea) revista „Literatorul” (seria a doua).

Meditația transcendențială a fost un fenomen politic și social încă neexplicat pe deplin. Precizări despre meditația transcendențială face Cornel Burtică, fost demnitar al acelor vremuri (vezi Oana Cătălina Popescu, *Marin Sorescu. Vinovat fără vină* (Studiu), Iași, Princeps Edit, 2003, p. 51-52). Scandalul a pornit de la sesizarea lui Iosif Barc (președinte al Consiliului Muncitoresc din C.C. al P.C.R.), care descria această meditație ca o organizație subversivă. Ea își crease o filială la Oficiul „Carpați” și la Academia „Ștefan Gheorghiu”, având aprobare de la C. Petre (ministrul adjunct al Învățământului), Aneta Spornic, ministrul Învățământului și chiar de la Elena Ceaușescu. „*Părerea mea este - spune Cornel Burtică - că Elena Ceaușescu nici nu a știut prea bine ce aprobă*”, dar, „*în lășitatea ei, n-a spus că ea dăduse aprobările necesare*”. Marin Sorescu însuși caută s-o deslușească, în fragmente inedite din jurnalul său, publicat în „România literară”, sub titlul *Sunt bântuit de rele presimțiri...* (note pe care nu le regăsim în jurnalele soresciene publicate ulterior). În luna mai 1980, soții Virginia și Marin Sorescu sunt invitați de familia Chiaburu, fost administrator al fondului plastic, acum locuind în „cartierul de vile”. Precaut din fire, Marin Sorescu este frapat de câteva

detalii: este fotografiat sau filmat de „*cineva dintr-o Dacie parcată în fața casei*”, camera în care au intrat era goală („*mă așteptam ca locuința lui să fie plină de tablouri*”), excepând un afiș reprezentând un bărbat cu barbă, provocându-i autorului Ionei o „*senzație neplăcută - asemănătoare cu cea pe care am simțit-o când l-am văzut prima dată pe Marx*”, într-o poză aflată pe coridorul Liceului „Frații Buzești” din Craiova, frecventant de Marin Sorescu o perioadă. Până la venirea „maestrului Stoian”, Sorescu discută cu gazdele (familia Chiaburu) probleme de sănătate („*am de ani de zile o durere de splină, devenită în ultima vreme permanentă*”, adică „*mi s-a pus splina*”). În această scurtă conversație, Marin Sorescu aruncă o ironie: „*Ideal pentru societatea socialistă, zic, să nu mănânci și să dai randament sporit*”, prilej pentru Chiaburu să anunțe oficial: „*statul e interesat într-adevăr să aplice metoda. Am făcut rapoarte la C.C. și avem aprobarea de-a experimenta metoda la Institutul de Psihologie. Acad. Milcu este foarte interesat. De asemenea, Mânzatu*”. Apare, în sfârșit, maestrul, un „*bărbat de vreo 35 de ani*”, care, însă, îl dezamăgește („*mă așteptam la cineva mult mai spiritualizat și eventual bărbos*”). Conversația se duce în jurul „*metodei domniei sale - gimnastica asta, sau ce-o fi*”. Apoi, Sorescu notează în jurnal date esențiale privind (ne)implicarea sa. I se aduc două foi albe și câte un creion și „*ni se cere să scriem numele, vârsta, profesia. E ca un joc... dar, aruncându-mi ochii pe fereastra larg deschisă, îmi dau seama că discuția se aude afară și observ că tipii din mașină continuă să filmeze...«Ce dracu e asta?!»*” **Întind hârția fără s-o semnez** (subl. noastră, T.N.). Încep să mă enervez”. Soții Sorescu părăsesc imediat locuința „Chiaburului” și a „maestrului Stoian”, care-i devenise antipatic, obse-dat de faptul că „**trebuia să-i cer foile cu scrisul nostru**” (subl. noastră, T.N.). Oricum, tot n-aveam de gând să merg la experiențe psihologice”. „*O înscenare idioată, zice soția. Te-a păcălit*”. Întrebându-se retoric „*Și ce-o să-mi facă?*”, Marin Sorescu a simțit „*apăsarea sufletească*” a acestei experiențe nefericite, neliniștitoare: „*Ceva nelămurit, greu, ca și când cineva mi-ar fi dat în plină stradă o palmă sau m-ar fi scuipat. Hai mai repede acasă!*”.

Marin Sorescu a fost, într-adevăr, „bântuit de rele presimțiri”. Deși n-a semnat acele hârtii, el a fost inclus în rândul celor care trebuiau să plătească cu excluderea din partid și transferarea ca... muncitor necalificat.

Efectele nu întârzie să apară. Sau mai bine zis, pretestele, întrucât cea primă și scurtă întâlnire cu ideologul „Meditației transcendente” era un motiv de a-l lovi pe genialul scriitor, de a-l scoate din câmpul creației.

Prima lovitură o primește la Craiova, la Teatrul Național, unde i se pune în scenă piesa *Există nervi?*, cu Tudor Gheorghe în plin plan, în regia lui Mircea Cornișteanu. Directorul Teatrului, Al. Dincă, îl invită să fie de față la propria-i vizionare. Marin Sorescu se conformează: „Când am intrat azi în biroul directorului am găsit o atmosferă cam întunecată. Nervozitatea specifică acestei forme deghizate de cenzură. Comisia are drept de veto. Dacă ceva nu-i place poate opri reprezentarea. (De obicei se cer niște modificări, care, odată făcute, trebuie văzute cu ocazia altei vizionări, distanța dintre vizionări fiind mare de câteva luni, se întâmplă să vină alți tovarăși cu răspundere, care fac alte observații”. Dată fiind tensiunea vizionării cenzurării, își amintește că a mai trecut prin astfel de momente și a ieșit cu bine: „Vizionările la Răceala la Teatrul „Bulandra” au ținut un an de zile. Până când Dumitru Popescu a fost schimbat din funcția de secretar cu propaganda și a venit Cornel Burtică. Mult mai larg și nesuspicios, acesta i-a dat drumul spectacolului fără să-l vadă, în urma unei discuții telefonice pe care am avut-o cu el, disperat că premiera se amână la infinit.

Râzând: - Suntem informați că piesa e plină de...fitile... Așa e?

- Invenții.

- Bine, atunci să-i dea drumul.

Burtică a văzut apoi piesa și i-a plăcut mult, și pe baza acestei [aprobări] piesa s-a jucat... 12 ani, încântând mii de spectatori cu spectacolul... căderii Bizanțului”).

Abilul director Al. Dincă îl informează că vine și „tov. primsecretar” Miu Dobrescu (fost președinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste), un sinistru ministru, împreună cu „15 participanți la vizionare”. Marin Sorescu notează cu meticulozitate

această vizionare și de aceea, pentru istoria literară, lăsăm să curgă aceste pagini memorabile în care este constrâns un scriitor de geniu: „Vestea asta mă îngrijorează pentru moment. Apar: Miu Dobrescu, primsecretar la Dolj, tov...secretar cu propaganda și...deci asta e comisia. Trecem în sală, începe spectacolul. Stau singur mai în fundul sălii. Actorii joacă îndrăcit... Râd în gând și mă amuz, de parcă n-ar fi piesa mea. Regizorul a găsit o mulțime de „rezolvări”. După vreo cinci minute observ mișcare în rândurile comisiei. Primul secretar și-a scos un carnețel și, pe întuneric, își notează ceva. Atunci toată comisia face același lucru. Nu știu cum să-i avertizez pe actori s-o lase mai moale și să mai sară unele replici... Nu mai e nevoie, cam peste o jumătate de oră primul secretar se ridică.

- M-am edificat...

Dincă: Discuția o facem aici sau în biroul meu?

Miu Dobrescu: Nu mai e nevoie de nici o discuție. (către mine): Ai scris o porcărie. Îți bați joc de femeia română, de știință, de societatea noastră...

E foarte pornit. Rămân perplex. Deși tăbăcit de vizionări, unele destul de dure, nu mi s-a întâmplat totuși niciodată să mi se spună c-am scris o porcărie.

- Nu mi se pare - zic - și-am mai bâlbâit nu știu ce. Începusem să mă enervez. Dimpotrivă, reiese că are haz... mai zic în sinea mea.

Miu Dobrescu (către Dincă): Dumneata o să dai seama...O să te schimbăm, dacă mai pui pe scenă astfel de provocări.

Dincă: Tovarășe primsecretar... Noi am considerat că e piesă bună... Consiliul oamenilor muncii a propus-o... Ceomeul a insistat, am fost de acord. Am obținut aprobarea de la Consiliul Culturii...

Dobrescu (către mine): E plină de venin.

Eu: E o piesă scrisă în 1964... De unde să știu eu... că (în gând)ce ajunge femeia română.

Dincă: Eu zic totuși să mergem sus... Fetele noastre au pregătit o gustare...

Miu Dobrescu (către suită): Hai să mergem... Cât oi trăi eu piesa asta n-o să se joace niciodată și nicăieri...

Dă mâna cu Cornișteanu, cu Dincă...Îmi întinde mâna - mă fac că nu observ și mă-ntorc cu spatele. Rămânem câteva minute să ne dez-

meticim. Reacția primului secretar a fost atât de neașteptată și de violentă încât ne-a luat tuturor piuitul...

Să mai încercăm să vorbim cu dânsul mâine – spune directorul teatrului, pe care acum îl prețuiesc mai mult pentru demnitatea și curajul său... O fi fost într-o toamnă proastă – se întâmplă tot felul de minuni în Dolj, de care trebuie să dea seama. Ba mai cade câte un avion, ba un accident la Iug, ori vreo explozie la Ișalnița... Ca să nu mai vorbim de agricultură... care ne-a înnebunit pe toți... Dacă Dumnezeu nu plouă. Altfel, ce e greșit în spectacolul nostru? Ce ne facem totuși? Premiera e anunțată, programul e tipărit.

Cer un program să-l pun la arhivă, căci sunt bântuit de rele presimțiri.

De la redacție îmi dă telefon acasă adjunctul meu Romulus Diaconescu, să mă duc la primul secretar, dupăamiază, la ora 18. Mă gândesc că l-au cuprins remușcările și vrea să-și ceară scuze. Mi-e și milă că un om politic, cu atâta putere trebuie să-și ceară scuze de la un biet scriitor.

Orele 18. Mă prezint la cabinetul primului secretar. Secretara mă anunță, intru.

– Să vină tovarășa...

Până apare secretara cu propaganda se uită în Scânteia de azi - Faptul că refuză să vorbească cu mine fără martori mi se pare de rău augur.

Apare doamna.

– M-ați chemat, tov prim secretar?

– Da. (către mine) După ce c-ai scris o piesă proastă, o grosolanie la adresa femeii – om de știință, savant, cercetător, o piesă antistatală... acum aud că faci parte și dintr-o sectă...

(În sinea mea: Singura sectă din care fac parte, într-adevăr, e Partidul Comunist Român). (Tare) Eu?! Ce sectă?

– Te rog să-mi spui ce legătură ai cu secta Meditația transcendentă? (Apăsând pe cuvintele Sectă și Meditație transcendentă).

– Ce legătură? Nicio legătură?

– Suntem informați că faci parte din secta Meditația transcendentă care luptă contra statului socialist.

Acum îmi explic atitudinea lui de la vizionare.

– Eu credeam că m-ați chemat să vă cereți scuze... M-ați insultat...nu permit să mi se vorbească așa. Piesa a fost scrisă de mult...nici nu se pomenea atunci de lipsa de cafea, de problema balcoanelor...de iepuri și femei savant...

– Am oprit spectacolul... Dar și mai grav e că faceți parte dintr-un complot...

– Complot?

– O sectă periculoasă.

– Nu fac parte din nicio sectă. Sunt ortodox.

– Dă o declarație. Stai acolo și scrie.

– Ce să scriu?

– Legăturile cu Meditația transcendentă.

– Nu știi decât c-am fost o dată într-o vizită la cineva și mi-a fost prezentat unul care mi-a vorbit, într-adevăr, ceva despre Meditația transcendentă. Nu știam că e o sectă. Credeam că e un fel de Yoga.

– Ai dat o cerere de înscriere...

– Exclus așa ceva... N-am dat nicio importanță acestei întâlniri.

– Te rog să scrii declarația!

– Bine, dar n-o scriu acum, v-o aduc mâine.

Îi duc primului secretar declarația cerută. E sub formă de scrisoare, știind că va fi pusă la dosar. Relatez exact vizita mea la Chiaburu și întâlnirea cu Stoian. (Mi-am adus aminte toate amănuntele). Nu mă simt vinovat cu nimic. Și la urma urmelor, Meditația aceasta e un fel de Yoga-occidentul e plin de tot felul de tehnici ale respirației și inspirației – că doar sunt scriitori, nu?

Miu Dobrescu nu mă primește. E ocupat. Las

scrisoarea șefului de cabinet. Plec la București speriat. (Să nu mi se întâmple ceva în tren!).

Acasă o găsesc pe soția mea destul de speriată. A avut un vis rău. Îi relatez cele întâmplate. „Ei, vezi?” Se duce la vecina noastră, domnișoara Marta, o domnișoară bătrână, care discută cu spiritele, în special cu spiritul tatălui ei, să-i talmăcească visul. Aceasta nu e azi în formă. În schimb, îi spune că a trecut pe la ea cineva de la securitate, să ia informații ce se întâmplă în casa noastră. Cine vine? Dacă vin străini?

„Nu mai strângeți lume seara, ne sfătuiește, întâlnirile astea sunt foarte rău văzute” (Mai vin actori, uneori, la un pahar de vin.)”.

Dar, lucrurile nu se opresc aici, din păcate, Marin Sorescu este vânat în continuare. La Timișoara, Uniunea Scriitorilor a organizat un colocviu „despre pace” („despre lăsatul în pace ar fi fost mult mai potrivit, îi șoptesc, în compartiment, lui...”), comentează ironic și malițios Sorescu. În trenul dinspre București călătoresc: D.R.Popescu (președintele Uniunii Scriitorilor), I. Horea, M.R. Iacoban, Traian Iancu, Paul Anghel.

Tot pentru istoria literaturii, dar și pentru unii care încă sunt deranjați chiar de „cadavrul” lui Sorescu, las să curgă aceste pagini de jurnal sorescian, care dovedesc zbuluciumul sufletesc al unui om introvertit, implicat, fără voia lui și fără dovezi, într-o „afacere” politică.

„Aseară, am avut impresia că peste zi mi s-a umblat în hârtiile din valiză. Nu pot să dorm. Oboseala drumului? Cum ațipesc am coșmare. Mă trezesc speriat. Aseară, spectacolul de poezie la teatru. Pe scenă toți poeții – vreo 15, care trebuie să citească fiecare câte o poezie, două. Anghel Dumbrăveanu, secretarul Asociației Scriitorilor din Timișoara, prezintă invitații, de la dreapta la stânga. Poetul...Prozatorul...cutare. Fiecare se ridică în picioare, face o reverență către sală, publicul aplaudă. Sala e plină, mulți studenți, elevi. Mă pregătesc să mă ridic în picioare, dar când ajunge la mine, prezentatorul se face că nu mă observă și trece la Berwanger, vecinul meu. Apoi... mai departe... Mă lasă la urmă, mă gândesc, pentru „efect”. Termină... Dă să invite la microfon primul poet..., dar publicul a observat omisiunea...Sorescu, Sorescu...strigă cineva. Sala începe să aplaude.

„Sorescu”, „Sorescu”. Mă ridic în picioare, scu-zându-l pe A.D. „A uitat, iertați-l”.

Figura se repetă însă când îmi vine rândul să citesc. Secretarul Scriitorilor din Timișoara, îmbrăcat azi într-un costum impecabil, mă sare din nou... Mă ridic singur, după ce-l las pe Berwanger să citească; merg la microfon și citesc „Semne” și „Adam”. Mult entuziasm în sală.

„Bătrâne, fii atent – îmi șoptește apoi Berwanger... dar să nu mă spui...vezi că e ceva cu tine... Ceva nu e în ordine...Sunt în Comitetul Județean de Partid...ca neamț, știi, minoritate și am mirosit eu ceva”.

Discuția despre pace în sala hotelului, apoi o vizită la nu știu ce întreprindere. În mașină, cu Berwanger. Zice: „Nu te superi, ți-aș da un sfat. Du-te să te aperi.” Ajungem la întreprindere, dar nu mai cobor...Rog șoferul să mă ducă înapoi la hotel. „Am vreun tren acum dimineața? – Este unul la 12. Îl mai prinzi”.

La hotel un bilețel la recepție. M-a căutat soția. Să-i dau telefon urgent la „România liberă”, lui V. Băran.

Încerc să prind Bucureștiul, dar e imposibil. Îmi fac bagajul și, cu un taxi, merg la gară. Prozatorul Paul Anghel are și el treabă la București. Mergem împreună. După câteva ore în compartiment, trecem în vagonul restaurant, unde găsim o masă liberă. Dăm de un vin bun și încerc să mă îmbăt. P.A. e în vervă. „Îți spun eu, crapă mâine-poi-mâine. Șandramaua n-are cum să mai țină, înțelegi?E frica în ei – înțelegi?Le țâțâie curul de frică.” Atunci ce au cu mine? Îi povestesc spaimile mele. Sunt plin de rele pre-simțiri. „Nu fi copil, zice. Crapă ei mâine-poi-mâine”.

Spre surpriza mea în gară mă aștepta soția pe care n-o anunțasem că vin.

– De unde ai aflat că sosesc cu trenul ăsta?

– De la Geta Dimisianu. Ea știa de la Gabriel, care face parte din biroul de partid al „României literare”, și de la Vasile Băran, care e și el pe undeva pe aici. Apare și Vasile. A, uite-l și pe domnul Paul Anghel.

– Salut domn’ Paul...

Mi-am luat la revedere de la Paul, mulțumindu-i că mi-a mai ridicat moralul.

– Se confirmă domnule ce-ți spuneam eu, zic.

– Vezi-ți de treabă... nu mai au ei timp. Și Paul râde pe sub mustață, cu râsul lui molipsi-

tor Vasile este omul cel mai vesel din lume, plin de voie bună, gata oricând să povestească o mie de lucruri cu haz. Acum arată îngrozitor – speriat, sumbru.

– E foarte bine că ai venit, zice – poate mai putem face ceva.

– Ce e domnule, ce s-a întâmplat? Zic.

– Domnule, mâine dimineață trebuie să te excludem. S-au rezolvat toate cazurile astea cu meditația. Doar tu ai mai rămas. A fost ordin de sus de tot să se rezolve totul, în 24 de ore. Pe toți... câți ați fost i-au dat afară, afară de peste tot, înțelegi, s-au luat măsuri foarte grele – și noi – organizația noastră trebuie să ne dăm acordul mâine dimineață. Hai să ne sfătuim ce să facem și cum să facem. Nu mergem nici la tine, nici la mine... Ne plimbăm pe străzi... mi-e frică să vorbim înăuntru...

– Așa mi s-a spus să îți spun – tu, fii atent, aici la mine...! Complot contra statului, și spune-mi ce să facem?

– Și ce legătură am eu cu complotul?

– Ce legătură, ce legătură? De unde să știu eu? De unde să știu dacă nu ești chiar șeful lor.

– Hai că mă faci să râd...

– Eu vomit de azi dimineață... se iau niște măsuri că-mi vine rău de la burtă... Uite și acum... Cum dracu te-ai băgat tu în chestia asta... că doar ești oltean de-al meu.

– Care chestie, domnule? N-auzi că nu știu despre ce e vorba?

– N-ai auzit de meditația transcendențială?

– Ba am auzit... de vreo săptămână încoace, dar tot lucruri vagi...

– Ai fost la întrunirile lor?

– Nu.

– Te-ai botezat?

– Ce botez, ești nebun? Eu sunt botezat de mult.

– Lasă, nu mai face pe prostul...Toți vă botezați din nou cu niște cireșe în mână... Vă pun un porumbel sau o pisică... sau un liliac... nu știu cu ce pe cap...și vi se dă o mantră...

– Ce mi se dă?

– Mantră.

– Mantră?

– Care e mantra ta?

– Mantra mea este să mă pupe-n cur...partidul, dacă vrei să știi.

– Lasă, să vezi tu cum or să te pup... Te împuşcă, înţelegi?... Vor să te execute.

Discuţia a continuat în felul acesta câteva ceasuri, făcând pe jos mulţi kilometri în jurul străzii Apolodor. A rămas ca a doua zi, la ora 7 dimineată, să fiu la Casa Scânteii, unde vine o comisie de la Primărie să mă discute.

Pe drum, nevastă-mea îmi relatează cum de-a venit la gară.

– Azi, în jurul orei trei, m-a sunat Geta Dimisianu, care m-a rugat să-i ies în cale, să ne întâlnim la Policlinica Sahia, spunându-mi că are să-mi dea o carte foarte importantă şi că e musai astăzi. Aveam o criză de colică biliară, vomam încontinuu şi de-abia îmi ţineam capul pe umeri. Am refuzat-o de câteva ori. La insistenţele ei, m-am îmbrăcat totuşi, m-am urcat în maşină şi m-a, dus la Policlinica Sahia, pe Dorobanţi. Şi aşteptam în maşină să apară. După un timp, apare. Şi-i deschid portiera să urce să stăm de vorbă în maşină şi să-mi dea cartea ce avea de dat. Cu nişte semne de surdomut, mi-a făcut semn să cobor şi să încui maşina, că nu putem discuta acolo. Bineînţeles, n-avea nicio carte să-mi dea..., ci voia să mă pună în gardă cu ce urma să aibă loc. „Fii atentă, zice, Gabriel este în biroul de partid şi s-a discutat excluderea lui Marin azi dimineată. Ştii ce înseamnă asta? Excluderea din Uniunea Scriitorilor, luarea dreptului de semnătură, nu mai publică nimic, e scos de la teatre, de la radio... Nu i se mai pronunţă numele nicăieri, înţelegi? Şi prin Forţele de muncă i se găseşte o muncă necalificată. Muncitor necalificat.

– Stai, Geta, stai... Pentru ce?

– Nu, că face parte din porcăria aia... Meditaţia transcendenţială... Ştii ce s-a întâmplat cu Romilă, Andrei Pleşu, cademicianul Milcu... Tot Institutul de Psihologie a fost desfiinţat...

– Când?

– Ieri...

– Domnule, nu face parte din nicio porcărie...

– Parcă tu ştii...

– Ştiu sigur, că am fost cu el...”

M-a plimbat vreo trei ore pe jos (în maşină ne era frică de microfoane). Mi-a spus ea: ascultă-mă, el vine diseară la 11. I s-a dat telefon şi-a plecat cu trenul de 1. Mi-a spus Gabriel, care, nu-ţi mai spun, de când a aflat chestia asta [...] i s-

a făcut rău...Ştii cât ţine el la Marin... De-abia a ajuns acasă, nu s-a putut ridica din pat, să vină el. Nu mi-a venit totuşi să cred că tu vii la ora 11...

– Şi uite că am venit...

Se făcuse târziu... Trenul sosise pe la 11 seara; cât ne-a mai plimbat Vasile Băran pe străzi, povestind tot ce s-a întâmplat peste tot, după care i-am povestit eu ce-a fost...

„Marine, bagă de seamă, apără-te singur, cum oi şti, pentru că numai tu ştii ce-a fost... Nouă ne-a spus că, dacă vreunul din noi sare să-ţi ia apărarea va fi exclus, alături de tine”.

S-a făcut ora 5 dimineată. Dau să-mi pun pijamaua să mă culc. Soţia nu mă lasă să mă dezbrac şi mă trimite la maşina de scris să-mi ordonez de-acum cam ce-ar trebui să le spun mâine. Renunţ la culcare şi încerc să-mi aduc gândurile...

De unde să încep?”

Par pagini kafkiene, incredibile, dar ele exprimă o realitate, adevărind zicala bătrânului cronicar că vremurile sunt peste om.

A mers, deci, o singură dată, din politeţe, dar n-a semnat acel document. Toţi participanţii la acele şedinţe, personalităţi marcante, au fost excluse din partid, urmând să lucreze (şi a lucrat) ca muncitori necalificaţi. La şedinţa de partid de la revista „România literară”, activistul de partid care venise pentru excluderea lui Sorescu „s-a împiedicat” de Eugen Simion (care, revoltat, a respins toate acuzaţiile), de Vasile Băran, secretarul de partid care făcea pe „cetăţeanul turmentat”, şi de Adrian Păunescu. Activistul de partid a fost nevoit să se retragă spre a veni, a doua zi, cu alte argumente, timp în care Adrian Păunescu l-a trimis pe Vasile Băran din Bucureşti în pădurea de lângă Târgu Cărbuneşti (ca să nu poată fi găsit) până să rezolve el problema la cel mai înalt nivel. Adrian Păunescu l-a aşteptat pe Nicolae Ceauşescu la aeroport, după o vizită a acestuia în străinătate, şi i-a dovedit nevinovăţia lui Sorescu, precum şi scandalul internaţional inevitabil dacă şi Sorescu ar fi urmat destinul celorlalţi. Ceauşescu a cedat, Sorescu a scăpat, dar s-a ales cu diabetul.

Marin Sorescu a fost salvat, cu prețul unei boli parșive: diabetul. A fost salvat de unii din colegii săi, care s-au luptat pentru adevăr și dreptate, pentru spiritul de colegialitate scriitoricească. Ei sunt, și trebuie să-i reamintim mereu pentru gestul lor

extrem de curajos; Eugen Simion, D.R. Popescu, Adrian Păunescu, Vasile Băran, Geta Dimisianu ș.a. Aceste mari personalități literare au rezistat nu numai prin cultură, dar și printr-o disidență nezgomotoasă, permanentă și utilă.

Ana-Maria BĂNICĂ

Patul lui Pro(c)ust și modelul camilpetrescian*

Abstract

Articolul urmărește să identifice maniera în care romanul *Patul lui Procust* rămâne tributary modelului proustian, fiind parcurse două etape: prima presupune identificarea disensiunilor existente în perioada interbelică referitoare la receptarea operei camilpetresciene; în a doua parte a studiului sunt înfățișate similitudinile dar și diferențele dintre universul ficțional al celor doi romancieri. În timp ce romanul *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* poate fi comparat cu opera lui Proust prin tematica geloziei, prin snobismul regăsit în societatea mondenă, diferențierea provenind din personalitățile diferite ale protagoniștilor, romanul *Patul lui Procust* îmbină cu succes cultul obiectivității cu cel al eului, aducând în fața lectorului avizat o categorie amplă de personaje: de la ființe supuse determinismului social, la intelectuali orgolioși și intransigenți. Aparent și în ciclul *În căutarea timpului pierdut* există tipuri umane, dar trăsăturile acestora sunt redată în măsura în care stârnesc curiozitatea estetică a lui Marcel, naratorul-personaj, aflat în căutarea propriei vocații scriitoricești.

Cuvinte-cheie: Proust, model literar, roman, le dedans, le dehors, obiectivitate.

This study follows to highlight two items: firstly, the critical approach in the inter-war period of the novel Patul lui Procust, written by Camil Petrescu, especially these opinions where the work is associated with the proustian model; secondly, to analyze in which manner the proustian novel influences the novel Patul lui Procust. G. Călinescu, an important Romanian inter-war critic, is the only one who dismisses the existence of any similitude between Proust or Camil Petrescu's works. All in all, there is no resemblance between Patul lui Procust and À la recherche du temps perdu because the first work presents different opinion upon life, while in Proust's work there is only Marcel's view who tries to find out his own vocation.

Keywords: Proust, model, novel, le dedans, le dehors, objectivity.

Romanul lui Camil Petrescu, *Patul lui Procust*, publicat în anul 1933, determină apariția unor disensiuni interpretative în rândul criticilor literari interbelici, referitoare la aderența sau neaderența operei camilpetresciene la modelul proustian, mai ales că în articolul *Noua structură și opera lui Marcel Proust* (1935), Camil Petrescu se declară proustian convins. În studiul de față

ne propunem să evidențiem două aspecte: primul, urmărește analiza receptării creației *Patul lui Procust* în perioada interbelică de exegeții români, iar cel de-al doilea vizează răspunsul la întrebarea: în ce măsură rămâne fidel romanul camilpetrescian crezului românesc al scriitorului român, care optează la nivel teoretic pentru modelul proustian?

Exegeții Pompiliu Constantinescu,

Ana-Maria BĂNICĂ, asistent de cercetare, drd. Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, e-mail: anamariabanica90@yahoo.com.

* Articolul de față va fi dezvoltat în cadrul a trei capitole în teza de doctorat *Modele epice interbelice românești*, aflată în curs de pregătire

Vladimir Streinu, Perpessicius găsesc în opera *Patul lui Procust* similitudini cu modelul proustian, dar acestea sunt convenționale întrucât vizează doar concepte de factură filosofică sau narativă, nefiind oferite argumente concludente, prin care să se evidențieze aderența romanului camilpetrescian la scriitura proustiană. Doar G. Călinescu se arată refractar la posibilitatea instituirii unui raport de interdependență între romanul *Patul lui Procust* și opera romancierului francez, pentru autorul romanului *Enigma Otiliei*, creația camilpetresciană fiind mai apropiată de discursul romanesc clasic. Pompiliu Constantinescu

asociază creația scriitorului român cu cea a lui Proust prin intermediul conceptului de memorie involuntară, existența lui Fred Vasilescu fiind refăcută cu ajutorul noțiunii amintite.¹ Vladimir Streinu, pornind de la eseul lui Camil Petrescu, este convins de existența unei complementarități între scriitura camilpetresciană și cea proustiană grație noțiunilor de monoperspectivism, subiectivitate, autobiografie.² Interesantă este și intervenția lui Perpessicius, criticul valorificând caracterul social al romanului *Patul lui Procust*, în care se evidențiază apariția tipurilor umane și a tehnicilor teatrale utilizate pentru aranjarea materialului epic, dar finalul articolului este surprinzător deoarece exegetul pare convins de aderența operei lui Camil Petrescu la modelul proustian, cu toate că pe parcursul articolului nu face nicio referire la scriitura romancierului francez: „Nu «psihologia plană», a lui Stendhal, cât psihologia ramnificată, de virtuoasă trecere dintr-un registru sufletesc în altul, psihologia proustiană pe care autorul *Patului lui Procust* o posedă în toate tainele ei și care singură poate să ajute la reconstituirea «timpului pierdut», în sensul de trăit și căzut în penumbrele amintirii, cum este marea orchestrație a lui Proust, cum sunt cele două suite de până azi, a romanelor d-lui Camil Petrescu”.³

Pe de altă parte, G. Călinescu remarcă înclinația criticilor interbelici de a stabili legături între modelul proustian și creația unor scriitori români ca Hortensia Papadat-Bengescu, Anton Holban, Camil Petrescu, pornind de la identificarea în creația autorilor români a unor discontinuități temporale sau a unei atenții deosebite oferite vieții interioare a personajelor.⁴ Autorul romanului *Enigma Otiliei* respinge existența unui raport de interdependență între *Patul lui Procust* și romanul proustian, fiind convins

1 Pompiliu Constantinescu, *Camil Petrescu Patul lui Procust*, în *Figuri literare*, Ed. Minerva, București, 1989, p. 136

2 Vladimir Streinu, *Camil Petrescu sau despre autenticitate*, în *Pagini de critică literară*, București, Ed. Academiei Române, 2006, p. 240; 243

3 Perpessicius, *Camil Petrescu Patul lui Procust*, în *Opere 6*, Ed. Minerva, București, 1973, p. 129-132

4 G. Călinescu, *Camil Petrescu, Patul lui Procust* în *Opere. Publicistică*, vol. II, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2006, p. 131-132

de faptul că atât exegeții interbelici, cât și scriitorul român se lasă amăgiți de mirajul exercitat de noutatea proustiană, având tendința de a suprasolicita influența modelului proustian: „Camil Petrescu nu are nimic comun cu Prosut și memoria lui nu e cultivată în sine, ca la acela, ci e un simplu metod expozitiv, *Patul lui Procust* nefiind un roman de analiză în sensul unui laborator de psihologie impersonală, ci o adevărată construcție epică, în care toate observațiile sunt caracteristice, adică reductibile la indivizi”.⁵

În viziunea lui G. Călinescu, romanele camilpetresciene se aseamănă mai bine cu arhimodelul balzacian decât cu cel proustian, diferența dintre Camil Petrescu și Honoré de Balzac provenind din maniera de raportare la evenimentele înfățișate și la personajele create. Tonul lui Balzac este unul impersonal, obiectiv, prin intermediul actorilor romancierul francez prezentând moravurile societății ca un colecționar, în timp ce la Camil Petrescu tonul auctorial este impregnat de subiectivitate, tipurile umane fiind înfățișate într-o nuanță peiorativă, aspect ce determină nevalorificarea unor personaje ca Tănase Vasilescu-Lumânăraru sau Nae Ghiorghidiu. Cu toate acestea, în romanele lui Camil Petrescu se găsesc personaje de „ținută balzaciană”, Ștefan Ghiorgidiu reprezentând tipul filosofului inadapdat, constrâns să trăiască într-un mediu de inculți, fiind dominat în plan sentimental de femeie, care „lacomă”, „înșelătoare” și „rea” îi provoacă eroului o suferință „grandilocventă”. Cu toate că romancierul român are tendința de a exagera trăirile lăuntrice ale personajelor, care percep experiențele trăite ca unice și autentice, Camil Petrescu reușește să dovedească un talent incontestabil și în epicul de factură obiectivă, prin intermediul eroilor: Tănase

Vasilescu-Lumânăraru și Nae Ghiorghidiu, afaceristul veros, incult și politicianul corupt, ambii amintind de eroii balzacieni⁶, dar și prin figura lui Penciulescu și a lui Cibănoiu, personaje de factură clasică: „Romanul lui Camil Petrescu e ca un parc de statui înșirate în ordine, dar peste care cad în perdele lungi apele unor fântâni arteziene, care le ascund într-o ceață de pulbere lichidă. Ladima, Emilia, Valeria, Nae Ghiorghidiu și alții trăiesc cu un admirabil contur și ceea ce este mai interesant, Camil Petrescu, ce mi se păruse absolut inapt în portretul sintetic, pitoresc, de esență clasică, dovedește către sfârșitul romanului, în prezentarea lui Penciulescu și a lui Cibănoiu, o desăvârșită stăpânire a mijloacelor.”⁷

Dacă Pompiliu Constantinescu așează principiul memoriei involuntare la baza organizării textuale a romanului *Patul lui Procust*, G. Călinescu respinge această premisă deoarece informațiile dispersate, regăsite în jurnalul lui Fred Vasilescu, încep să prindă contur, fiind integrate într-un fir epic logic, coerent. De fapt, la baza organizării textuale a operei camilpetresciene se află *aparté*-ul teatral, tehnicile utilizate amintind de structura textului dramatic. Scenariul narativ este simplist: Fred Vasilescu merge în vizită la Emilia Răchitaru, actriță cu o reputație îndoielnică. Aceasta îi arată lui Fred scrisorile de amor primite de la George Demetru Ladima, aviatorul cunoscându-l pe gazetar prin intermediul doamnei T, femeie iubită de amândoi. Fred citește scrisorile și își amintește propriile experiențe, la care se adaugă intervențiile Emiliei Răchitaru.⁸

G. Călinescu este singurul critic din perioada interbelică convins de inexistența niciunei similitudini sau afinități temperamentale între Camil Petrescu și Marcel Proust, exegetul insistând asupra caracteru-

⁵ *Ibidem*, p. 95

⁶ G. Călinescu, *Camil Petrescu Romancier*, în *Opere. Publicistică*, vol. IV, Ed. Fundației Naționale pentru Știință și Artă, p. 101-106

⁷ G. Călinescu, *Camil Petrescu, Patul lui Procust*, în *Opere. Publicistică*, vol. II, București, Ed. Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2006, p. 98

⁸ G. Călinescu, *Camil Petrescu romancier în Opere. Publicistică*, vol. IV, București, Ed. Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2007, p. 109-111

lui obiectiv al operei camilpetresciene. Și alți critici (Șerban Cioculescu, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu) fac referire la caracterul de frescă socială al romanului *Patul lui Pro(c)ust* sau la prezența tipurilor umane, dar se lasă amăgiți de pretinsa aderență a lui Camil Petrescu la modelul proustian. Astfel, Perpessicius identifică în romanul *Patul lui Pro(c)ust* două planuri narrative: primul surprinde dramele interioare ale eroului, iar în cel de-al doilea plan este redat romanul societății contemporane, fiind inserate detalii din mediul economic, jurnalistic, politic: „E romanul societății contemporane, e dosarul istoriei curente, e arhiva nemistificată a prezentului, unde romancierul nostru se vedește în același timp și interpretul pervertirilor sociale, după cum romanul propriu zis ficțiunea, îl vădise interpret al sufletelor și pervertirii lor sentimentale.”⁹

Interpretările exegeților interbelici referitoare la romanul *Patul lui Pro(c)ust* sunt echi-voce deoarece pe de o parte există tendința de a asocia scriitura camilpetresciană cu arhimodelul balzacian (G. Călinescu), iar pe de altă parte, critici precum Perpessicius, Vladimir Streinu, Pompiliu Constantinescu găsesc în creația romancierului român influențe provenite de la autorul ciclului *În căutarea timpului pierdut*, cu toate că argumentele lor sunt convenționale. Surprinzător este faptul că aceiași critici fac referire la tipurile umane și la fresca socială conturată în opera *Patul lui Pro(c)ust*. Prin urmare, nu putem stabili cu certitudine dacă romanul camilpetrescian rămâne sau nu tributar modelului proustian, cu toate că scriitorul român în articolul *Noua structură și opera lui Marcel Proust* se arată deschis către noutatea românească instituită prin intermediul romanului *À la recherche du temps perdu*.

Studiul lui Camil Petrescu, *Noua structură și opera lui Marcel Proust*, evidențiază atașamentul romancierului pentru ideile

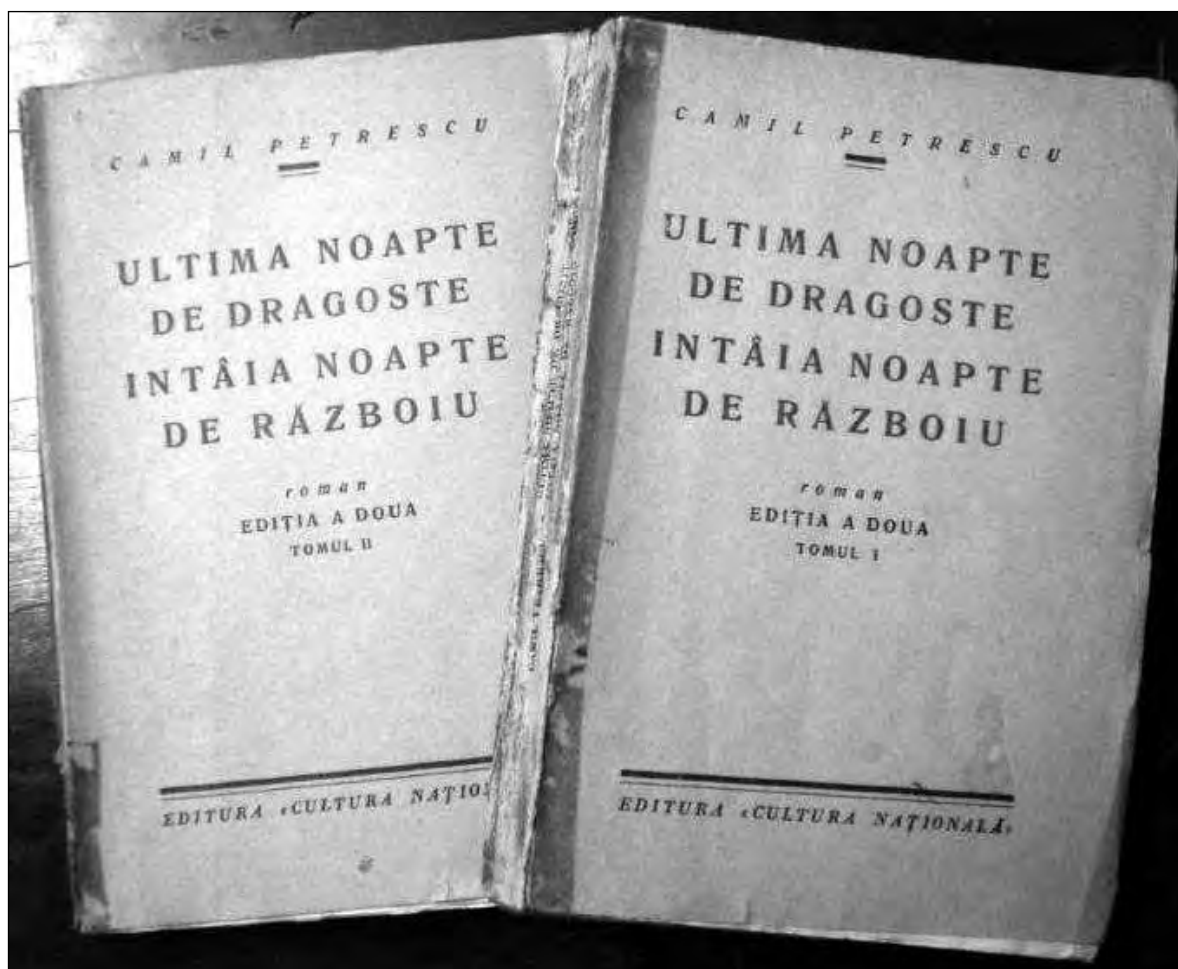
teoretice regăsite în crezul artistic proustian, dar acest atașament provine mai ales pe filieră filosofică și psihologică și mai puțin dintr-o sensibilitate estetică, așa cum se întâmplă în cazul lui Anton Holban. Fervent susținător al «cultului eului» promovat în teoria bergsoniană sau în psihanaliza freudiană, Camil Petrescu este un adept al romanului „egolatriei” (termen utilizat cu nunață peiorativă de G. Călinescu), susținând abolirea determinismului socio-ereditar, a naratorului omniscient și situarea în centrul discursului narativ a unei conștiințe problematice, capabile să disce cu luciditate evenimentele la care asistă și să reconfigureze mundanul, pornind de la propriile experiențe ființiale: „Eroul de roman presupune un zbucium interior, lealitate, convingere profundă, un simț al răspunderii dincolo de contingențele obișnuite. Sau cel puțin, chiar fără suport moral, caracterele monumentale în real conflict cu societatea.”¹⁰

Autorul romanului *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* susține, în plan literar, necesitatea sincronizării literaturii, mai ales a discursului romanesc, cu filosofia și știința vremii, arhimodelul balzacian privilegiat în perioada interbelică devenind anacronic prin raportare la noutățile configurate în domeniul psihanalizei sau filosofiei din secolul al XX-lea, Marcel Proust fiind cel care reușește să favorizeze sincronizarea literaturii cu sistemele culturale regăsite în epocă: „Naște întrebarea ce spor aduce deci culturii universale prin contribuția lui, și încă în așa măsură ca să fie considerat deschizător de eră nouă, poate atât ca Balzac însuși... Și răspunsul ar putea să fie că literatura epică de până la Proust nu se mai integra structurii culturii moderne, iar față de evoluția realizată de știință și filosofie în ultimii patruzeci de ani, această literatură epică rămăsese anacronică.”¹¹ În articolul *Noua structură și opera lui Marcel*

9 Perpessicius, *Camil Petrescu Patul lui Pro(c)ust*, în *Opere* 6, Ed. Minerva, București, 1973, p. 129

10 Camil Petrescu, *De ce nu avem roman*, în *Teze și antiteze*, București, Ed. Minerva, 1971, p. 236

11 Camil Petrescu, *Noua structură și opera lui Marcel Proust*, în *Pro și contra Marcel Proust 1921-2000*, Antologie, prefată, note asupra ediției de Viola Vancea, București, Ed. Institutul Cultural Român, 2006, p. 182

Proust, Camil Petrescu face o demonstrație pertinentă în care analizează viziunea auctorială întâlnită în romanele balzacienne și tipurile umane valorificate încă din timpul clasicismului francez, pledând pentru necesitatea adoptării monoprespectivismului în organizarea discursului românesc, dar și pentru existența unui protagonist înzestrat cu o conștiință hiperlucidă.

Pornind de la atașamentul manifestat de scriitorul român pentru narațiunea la persoana I, Nicolae Manolescu percepe monoperspectivismul ca fiind principala sursă de asemănare dintre opera camilpetresciană și cea proustiană¹², dar argumentul este incomplet deoarece nu este suficientă adoptarea scriiturii la persoana I pentru a identi-

fica asemănări între creațiile unor scriitori. De fapt, așa cum observă și Nicolae Manolescu, Proust nu este primul romanțier care adoptă narațiunea la persoana I, noutatea romanului din secolul al XX-lea provenind din felul în care protagonistul se raportează la legile mundanului. Eroul proustian, Marcel, refuză să adere la normele determinismului social, acesta selectând din mundan doar acele elemente, evenimente care reușesc să-i trezească emoția artistică. Și eroii camilpetrescieni sunt puternic marcați de germenii egolatriei, dar spre deosebire de Marcel, spirit contemplator și hedonist, aflat în căutarea frumosului estetic, Ștefan Gheorghidui, George Demetru Ladima sunt înzestrați cu

¹² Nicolae Manolescu, *Fals tratat pentru uzul romancierilor în Arca lui Noe*, București, Ed. Gramar, 2007, p. 360

o conștiință hiperlucidă, aflându-se în conflict cu societatea, cu normele impuse.

Romanul *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* poate fi comparat cu opera *În căutarea timpului pierdut* prin intermediul narațiunii la persoana I, prin tematica geloziei sau a modalității de raportare a eroilor la viața mondenă, dar romanul *Patul lui Pro(c)ust*, exceptând referințele întâmplătoare ale unor exegeți referitoare la memoria involuntară sau la importanța acordată vieții interioare a protagoniștilor, nu prezintă nicio similitudine cu modelul proustian, aspect subliniat și de G. Călinescu. Evident și în cazul operei *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* și creația proustiană asemănările sunt convenționale întrucât personalitățile eroilor sunt diferite, între Marcel și Ștefan Ghiorghidiu neexistând nicio afinitate temperamentală cu privire la modalitatea de receptare a vieții. Eroul proustian este un spirit contemplator, care trăiește sub semnul reveriei și al valorificării senzațiilor provocate de contactul cu peisaje, obiecte de artă, creații literare, pe care le transformă în material artistic în urma parcurgerii unui amplu proces estetic: contactul nemijlocit cu obiectul contemplat, urmat de refacerea, în solitudine, cu ajutorul imaginației și fanteziei al elementului admirat. Așa se întâmplă și cu salonul ducesei de Guermantes: după ce în perioada copilăriei visează la faptele pline de vitejie ale strămoșilor ducesei, iar în perioada adolescenței, grație stabilirii locuinței părinților naratorului-personaj în apropierea familiei Guermantes, Marcel are posibilitatea să o urmărească pe ducesă, să-i admire înfățișarea și să-i refacă în singurătate chipul enigmatic: „ (...) și în reveriile mele o deformam, fără îndoială, cu desăvârșire, căci de fiecare dată constatam o distanță, de astfel totdeauna diferită, între ceea ce imaginasem și ceea ce vedeam.”¹³

Odată ce pătrunde în salonul ducesei de

Guermantes, Marcel este dezamăgit de platitudinea, de obtuzitatea unora din membrii participanți la serate care se lasă acaparați de clișeele, de convențiile sociale puerile (cum este cazul lui Basin de Guermantes, soțul ducesei). Marcel nu-i privește cu dispreț pe aristocrați sau pe burghezi, cu toate că este ironic, sancționându-le drastic comportamentul, ci dimpotrivă în finalul ciclului *În căutarea timpului pierdut*, în *Timpul regăsit* eroul proustian conștientizează importanța fiecărui personaj în descoperirea propriei meniri scriitoricești, artistul având rolul de a eterniza prin cuvânt existența celorlați, îmbrăcând-o în culorile vii ale imaginației și ale senzațiilor: „Adevărata viață, viața în sfârșit descoperită și luminată, singura viață prin urmare cu adevărat trăită, este literatura. Această viață care, într-un sens, se află în fiecare clipă în toți oamenii, ca și în artist. Dar ei nu o văd, pentru că nu încearcă să o lumineze. Și astfel, trecutul lor este plin de nenumărate clișee care rămân inutile pentru că inteligența nu le-a putut «developa». (...) Datorită artei în loc să vedem o singură lume, a noastră, noi o vedem multiplicându-se, și câți artiști originali există, tot atâtea lumi avem la dispoziția noastră, mai diferite unele de celelalte decât cele care se rostogolesc la infinit (...).”¹⁴

Eroul proustian acceptă relativizarea adevărului, găsind o sursă de inspirație chiar și în aspecte opuse structurii lui interioare, pe când Ștefan Ghiorghidiu este o ființă intransigentă care trăiește în sfera absolută a ideilor, neacceptând variante interpretative ale unuia și aceluiași eveniment. Atitudinea protagonistului camilpetrescian devine un impediment în calea descoperii și interpretării mundanului, motiv pentru care în viziunea lui G. Călinescu, Ștefan Ghiorghidiu este un „naiv” atât în plan social, cât și în plan sentimental: „Un om cu un suflet clocotitor de idei și pasiuni, un om inteligent și neprihănit totodată naiv,

13 Marcel Proust, *În căutarea timpului pierdut*, Vol. 3: *Les Guermantes*, Traducere, prefață, note și comentarii de Irina Mavrodin, București, Ed. Art, 2013, p. 70

14 Marcel Proust, *În căutarea timpului pierdut*, Vol. 6: *Timpul regăsit*, Traducere, prefață, note și comentarii de Irina Mavrodin, București, Ed. Art, 2017, p. 202

cu inocențe (și cu talent) de poet, vorbește despre dragostea lui, despre femeie, așa cum o vede el, despre nașterea pământului din haos (...).¹⁵

Dacă în romanul *Ultima noapte de dragoste...* pot fi întrezărite unele asemănări cu modelul proustian venite pe filiera narațiunii la persoana I sau a tematicii, dar care în urma unei analize detaliate a operelor literare ale celor doi romancieri se dovedesc a fi convenționale, *Patul lui Procust* este un roman *complex* în care sunt orchestrate puncte de vedere asupra vieții, fără ca naratorul să intervină cu reflecții proprii. De fapt, „autorul” colecționează „puzzle”-uri autentice pe care le așează în paginile unui roman, rolul de a oferi un demers interpretativ coerent textului narativ revenindu-i lectorului avizat.

Titlul romanului *Patul lui Procust* a favorizat apariția unor interpretări distincte din partea criticilor literari: pentru unii titlul este simbolul neîmplinirii în cuplu (Felix Aderca), pentru alții titlul face referire la procesul migălos al actului scriitoricesc, care necesită ajustări, corecturi, reinterpretări (Perpessicius), dar în ambele situații se pierde din vedere complexitatea romanului amintit. De fapt, *Patul lui Procust* poate fi simbolul vieții înseși, a modalității în care personajele aleg să se stabilească în patul procustian: existând eroi supuși determinismului social, alții care acordă importanță deosebită vieții interioare (Fred Vasilescu, doamna T), dar și personaje ce au puterea de a cunoaște și de a înțelege structura mundanului (George Demetru Ladima, Cibănoiu, Penciucescu, Bulgăran). Astfel spus, romanul *Patul lui Procust* este o sinteză între *le dedans* și *le dehors*¹⁶, Camil Petrescu reușind să ofere o viziune exhaustivă asupra existenței, înfățișând tipuri umane, ființe hipersensibile ce eșuează lamentabil în cuplu, dar și ipostaze diferite de intelectuali care adoptă modalități dis-

tincte de adaptare la mundan.

Nae Gheorghidiu și Tănase Vasilescu-Lumânăraru sunt personaje supuse determinismului social, având rolul de a corobora teoria călinesciană referitoare la eternitatea tipurile umane, indiferent de forma îmbrăcată de societate. Personajele pot fi asociate cu eroii balzacieni, dar prin umorul utilizat de romancier în prezentarea lor, Tănase Vasilescu-Lumânăraru și Nae Gheorghidiu amintesc de personajele lui I.L. Caragiale din comedia *O scrisoare pierdută* (Nae Cațavencu și Zaharia Trahanache). Tehnicile utilizate de eroii lui Caragiale și cei ai lui Camil Petrescu în atingerea obiectivelor propuse sunt similare: de la tergiversare, lingușeală, până la șantaj și agresivitate. Atitudini similare pot fi regăsite și la personajele balzaciene (frații Cointtet din *Iluzii pierdute*), dar umorul specific personajelor camilpetresciene reușește să atragă simpatia cititorului, pentru că dincolo de ipostaza de ființe limitate la determinismul social, Tănase Vasilescu-Lumânăraru și Nae Gheorghidiu se bucură de o trăsătură specifică personajelor romanului din secolul al XX-lea: capacitatea de a empatiza cu celălalt, de a reuși să se adapteze la situație în funcție de personalitatea fiecărui individ în parte. În plus, afaceristul veros și politicianul corupt reușesc să manifeste admirație pentru ființe cu valori existențiale diferite, la fel cum și eroul lui Ion Marin Sadoveanu, Iancu Urmatecu îl apreciază pe avocatul Iacomin pentru învățătura dobândită prin lectură. Lumânăraru este emoționat de pregătirea lui Ștefan Gheorghidiu, intenționând să-l susțină financiar în cazul în care filosoful ar vrea să publice vreo lucrare, iar Nae Gheorghidiu îl simpatizează pe Ladima, dorind „să-l facă om”, sintagmă echivocă, dat fiind caracterul oneros al politicianului. De fapt, singura modalitate prin care Nae Gheorghidiu și Tănase Vasilescu-Lumânăraru își manifestă simpatia este prin nimicirea

15 G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Ed. Minerva, 1986, p. 745

16 Termenii se referă la o clasificare a jurnalului intim în două categorii: *le dedans*- jurnalul introvertit; *le dehors*- jurnalul extrovertit; clasificarea apare în lucrarea lui Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim* vol. I. *Există o poetică a jurnalului?*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 2005, p. 264

oricărui principiu existențial, prin renunțarea la demnitatea umană și prin convertirea celui susținut la un mediu sordid, unde chiar și sufletul este tarifat.

În romanul *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, Nae Ghiorghidiu „evoluează”, în plan social, doar prin intermediul „vorbilor de duh” și prin favorurile economice obținute de la puternicii zilei, dar, în *Patul lui Procust*, destinul lui Nae Ghiorghidiu și al lui Tănase Vasilescu-Lumânăraru pare pecetluit de atacurile virulente ale gazetelor care demască afacerile oneroase făcute de cei doi, în timpul primului război mondial, cu banii statului. Adevărați succesori ai lui Zaharia Trahanache, cei doi nu-și pierd calmul imperturbabil, găsind o modalitate prin care reușesc să-și recupereze poziția privilegiată. Astfel, este înființată gazeta „Veacul”, publicație a cărei menire este de a elimina adversari politici prin dezvăluirile scandaloase făcute, iar George Demetru Ladima, intelectual cu principii înălțătoare de viață, devine, fără a conștientiza, paravanul jocurilor de culise al celor doi. Intuind firea pătimașă a lui Ladima, care se lasă orbit de propriile idealuri sociale, Nae Ghiorghidiu reușește să folosească inteligența și ura viscerală a poetului în favoarea lui, articolele împotriva politicienilor corupți îl transformă pe Ghiorghidiu într-un inamic puternic.

Un personaj semnificativ în romanul *Patul lui Procust* este George Demetru Ladima, dar pentru înțelegerea felului în care acesta se raportează la mundan este necesară prezentarea lui alături de prietenii intelectuali: Penciulescu, Bulgăran și Cibănoiu, care au un rol fundamental în evoluția protagonistului, deși criticii literari nu insistă asupra viziunii existențiale a acestora. Prima referință la adresa lor apare într-o scrisoare adresată Emiliei Răchitaru, în care Ladima o invită pe actriță în oraș în compania acestora, prezentându-i pe un ton plin de admirație și aderență la cauza lor. Bulgăran și Penciulescu sunt doi intelectuali

orgolioși care refuză orice compromis social, din dorința de a-și menține libertatea nestingherită. Doar Cibănoiu are o funcție stabilă, cancelar la Externe, dar nici el nu este avansat fiindcă nu lingusește superiori. George Demetru Ladima este o ființă care trăiește în sfera ideilor înalte, unde își formează un univers compensatoriu, percependu-se în ipostaza de „supraom”, a cărui menire este de a salva lumea din promiscuitatea și nedreptatea socială: „Există indivizii care au anumite vise, un fel de realitate transfigurată. Ca viziunea unei supralumi... Nu știu dacă e construită numai cu elemente din realitatea normală, sau e viziunea unui alt plan de existență. E un peisaj deformat, dar nu într-un mod vulgar, ca într-un vis de pensionar care a mâncat mult, ci după un potențial superior, care este de esența poetului.”¹⁷

Eșuând în plan social și sentimental (în relația platonice avută cu Emilia Răchitaru), Ladima se refugiază în speranța supraviețuirii prin artă, creația lui poetică plasându-l în atemporalitate. Dar, sufletul labil al poetului, dominat exclusiv de scenarii ipotetice, se va izbi de convingerile gnostice ale lui Bulgăran, care prin argumente credibile și articole corespunzătoare îl convinge pe Ladima de inexistența divinității și de inutilitatea artei: „Ascultă-mă pe mine, asta-i singura posibilitate de trăire. Asta... Să te plimbi pe bulevard, să vezi soarele, să iubești, să citești... Asta-i tot, între două nopți infinite de neant – zece, douăzeci, treizeci de ani de viață ireversibilă. Arta e o vanitate ca toate celelalte. Zădărniciile zădărniciilor, toate sunt zădărnicii. Nu facem decât să amânăm o scadență.”¹⁸ Mult prea însetat de absolut, incapabil să accepte fragmentarismul existențial, Ladima respinge soluția propusă de Bulgăran ce vizează trăirea clipei, dar și pe cea a lui Cibănoiu, intelectual echilibrat care își găsește salvarea, după o cercetare îndelungată, în ortodoxism. Îndemnul lui Cibănoiu de a urma drumul credinței prin acceptarea imposibi-

17 Camil Petrescu, *Patul lui Procust*, București, Editura Cartea Românească, 1987, p. 137

18 *Ibidem*, p. 269

lității de a afla răspunsul la întrebările referitoare la geneză nu este primit de Ladima care alege calea întoarcerii către hăul primordial prin sinucidere.

Patul lui Procust este un roman complex, grație abilității romancierului de a expune viziuni diferite asupra vieții, valorificând personaje care urmează îndeaproape legile determinismului social (Nae Ghiorghidiu, Tănase Vasilescu-Lumânăraru), ființe care încearcă să-și adapteze viața interioară la mediul exterior, eșuând lamentabil din cauza vanității (Fred Vasilescu), dar și intelectuali cu o abilitate superioară de înțelegere a mundanului, ce își hotărăsc sin-

guri destinul, neacceptând niciun compromis moral (Bulgăran, Cibănoiu, George Demetru Ladima). Romanul camilpetrescian nu poate fi asociat cu opera *În căutarea timpului pierdut*, unde în prim-planul discursului românesc se află conștiința personajului-narator, Marcel, aflat într-un proces amplu de autodescoperire, inserând inevitabil asupra elementelor selectate din mundan nuanța propriei subiectivități. În romanul *Patul lui Proscut* eroii își expun propriul crez existențial fără intervenția vreunui mediator, G. Călinescu intuind cu succes spiritul „obiectiv” al romancierului Camil Petrescu.

